

UNIVERZITA KARLOVA v PRAZE

Pedagogická fakulta

katedra primární pedagogiky

JAN AMOS KOMENSKÝ

A JEHO ODKAZ SOUČASNÉMU ČESKÉMU EVANGELICKÉMU ŠKOLSTVÍ

Diplomová práce

Johannes Amos Comenius and His Legacy to the Contemporary Czech Protestant
Schools

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Jana Uhlířová, CSc.

Autor diplomové práce: Dagmar Hladká

Studijní obor: učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Forma studia: prezenční

Diplomová práce dokončena: červenec, 2009

Anotace a klíčová slova

Práce se zabývá odkazem Jana Amose Komenského pro dnešní evangelické školství; snaží se poukázat na nadčasovost Komenského myšlenek, jeho pedagogických zásad, metod a principů. Církevní školy, kde by v první řadě měly být tyto myšlenky realizovány, mají své místo v systému českého školství a poskytují bezpečné prostředí pro děti z věřících rodin. Dějiny církevního školství v Čechách a na Moravě poukazují na jejich historickou zakotvenost a jejich význam, jež mají svým hodnotovým záměrem pro celou společnost.

Jan Amos Komenský, didaktické principy, církevní školství, školská legislativa, historie, současnost.

The thesis deals with the legacy of Johannes Amos Comenius for the contemporary protestant education; it tries to pinpoint the timelessness of Comenius' thoughts, his pedagogical rules, methods and principles. The religious schools, where these thoughts should be practiced in the first place, have their position in the system of Czech education and provide safe surroundings for children coming from religious families. The history of religious education in Czech and Moravia points to its historical anchors and meaning of its value system for the whole society.

Johannes Amos Comenius, didactical principles, religious education, school legislation, history and present.

Velmi ráda bych poděkovala a vyslovila uznání všem, kteří mi pomáhali při vzniku této práce, především Doc. PhDr. Janě Uhlířové, CSc., vedoucí mé diplomové práce za trpělivé vedení a množství odborných rad. Práce by nevznikla v této podobě bez přispění učitelů, vychovatelů a žáků Bratrské základní školy v Praze. Poděkování patří také všem přátelům z Presbyteriánského sboru Immanuel, kteří mi poskytli zázemí potřebné pro vznik celé práce. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat rodičům za jejich láskyplnou výchovu v křesťanském duchu a svému manželovi za lásku a trpělivost.

Anotace a klíčová slova

Práce se zabývá odkazem Jana Amose Komenského pro dnešní evangelické školství; snaží se poukázat na nadčasovost Komenského myšlenek, jeho pedagogických zásad, metod a principů. Církevní školy, kde by v první řadě měly být tyto myšlenky realizovány, mají své místo v systému českého školství a poskytují bezpečné prostředí pro děti z věřících rodin. Dějiny církevního školství v Čechách a na Moravě poukazují na jejich historickou zakotvenost a jejich význam, jež mají svým hodnotovým zaměřením pro celou společnost.

Jan Amos Komenský, didaktické principy, církevní školství, školská legislativa, historie, současnost.

The thesis deals with the legacy of Johannes Amos Comenius for the contemporary protestant education; it tries to pinpoint the timelessness of Comenius' thoughts, his pedagogical rules, methods and principles. The religious schools, where these thoughts should be practiced in the first place, have their position in the system of Czech education and provide safe surroundings for children coming from religious families. The history of religious education in Czech and Moravia points to its historical anchors and meaning of its value system for the whole society.

Johannes Amos Comenius, didactical principles, religious education, school legislation, history and present.

Úvod a cíle

Obsah

Úvod a cíle	6
1. Metody práce.....	8
2. Teoretická část	10
2.1. Život Jana Amose Komenského	10
2.2. Komenského názory ve vztahu k proměně školy.....	17
2.3. Škola v Komenského pojetí	34
2.4. Vývoj církevního školství v Čechách od doby pobělohorské po současnost se zaměřením na školství protestantské.....	57
3. Praktická část	69
3.1. Projekt Jan Amos Komenský dětem	69
3.2. Úvod k dotazníkovému šetření	79
3.3. Výsledky dotazníkového šetření – rodiče	80
3.4. Výsledky dotazníkového šetření – učitelé	84
4. Závěr diplomové práce.....	89
Prameny a literatura	91
Přílohy	92

Úvod a cíle

Tato diplomová práce se zabývá odkazem Jana Amose Komenského dnešnímu evangelickému školství. Předmětem diplomové práce je rovněž význam církevního školství v Čechách. Aby člověk plně porozuměl životnímu dílu J. A. Komenského, je nutné mít - vedle nadšení pro toto téma - znalosti nejen z oblasti historie a pedagogiky, ale také z oblasti teologie a filosofie, neboť sám Komenský reprezentuje komplexní problematiku.

Téma zaměřující se na osobnost Komenského poskytuje mnoho generacemi ověřených zkušeností, jež nejsou platné pouze pro určitou éru, ale založením na trvalých hodnotách ukazují, že jsou nadčasové.

Těžiště práce leží ve snaze z Komenského díla vybrat především jeho hlavní zásady a principy a naznačit, jakou měrou jsou uplatňovány v dnešním evangelickém školství. K snazšímu pochopení myšlenek, které vedly Komenského k práci na nápravě společnosti, se jeví jako východisko uvedení jeho životopisu se zaměřením na jeho těžké životní zkoušky.

Pro sledování odkazu Komenského díla se nabízí pole církevního školství, konkrétně evangelického, protože Komenský sám tvořil v prostředí Jednoty bratrské a jeho úsilí předpokládalo nápravu společnosti cestou navrácení se lidstva k Bohu; proto je součástí této práce i stručný vývoj protestantského školství v Čechách a na Moravě. O zmapování rozsahu, jakým se Komenského pedagogika odráží v dnešním protestantském školství, se pokouší projekt zrealizovaný na Bratrské škole v Praze a dotazníkové šetření mezi učiteli a rodiči dětí navštěvujících tuto školu.

Cílem práce je zmapovat (či doložit) Komenského myšlenky v současném českém evangelickém školství.

Odtud jsou odvozeny následující hypotézy:

- 1) Lze předpokládat, že Komenský jako nejznámější pedagogický autor, sám člen protestantské církve, bude v českém protestantském školství výrazně uplatňován.
- 2) Toto uplatnění se bude projevovat
  - a) na úrovni metod

b) ve využití didaktických zásad

c) na úrovni paralelismu mezi věcným a jazykovým vyučováním.

3) Žáci mladšího školního věku jsou schopni formulovat základní Komenského myšlenky týkající se školy.

Metody práce – teoretická část

Historicko-srovnávací metoda

- zabývá se zkoumáním určitých jevů, zkoumá jejich vývoj a historii
- zkoumané jevy se porovnávají v určitých časových rovinách

Tuto metodu jsem použila při zpracování historie protestantského školství v českých zemích, kapitola 2.4.

Analýza a syntéza

- analýza je myšlenkové rozčlenění celku na jednotlivé části, umožňuje oddělit podstatné od nepodstatného
- syntéza je myšlenkové spojení jednotlivých částí, které byly vyčleněny při analýze;
- tyto dva jevy se navzájem podmiňují, a proto není možné je od sebe odtrhovat

Tuto metodu jsem použila ve všech kapitolách teoretické části, zejména při zpracování historie protestantského školství v českých zemích, kapitola 2.4.

Metody práce – praktická část

Projekt

- je metoda, při které jsou žáci vedeni k samostatnému zpracování určitého tématu, získávají zkušenosti při praktické činnosti a řešení praktického problému
- podporuje motivaci žáků a kooperativní učení
- vyznačuje se promyšleností a organizací, má stanovený určitý cíl
- jeho účelem je praktické využití poznatků v běžném životě
- z hlediska doby trvání může být krátkodobý či dlouhodobý
- z hlediska zapojení žáků může být individuální, skupinový, třídní či celoškolní

1. Metody práce

Diplomová práce využívá při svém zpracování následujících metod:

Metody práce – teoretická část

Historicko-srovnávací metoda

- zabývá se zkoumáním určitých jevů, zkoumá jejich vývoj a historii
- zkoumané jevy se porovnávají v určitých časových rovinách

Tuto metodu jsem použila při zpracování historie protestantského školství v českých zemích, kapitola 2.4.

Analýza a syntéza

- analýza je myšlenkové rozčleňování celku na jednotlivé části, umožňuje oddělit podstatné od nepodstatného
- syntéza je myšlenkové spojování jednotlivých částí, které byly vyčleněny při analýze;
- tyto dva jevy se navzájem podmiňují, a proto není možné je od sebe odtrhovat

Tuto metodu jsem použila ve všech kapitolách teoretické části, zejména při zpracování historie protestantského školství v českých zemích, kapitola 2.4.

Metody práce – praktická část

Projekt

- je metoda, při které jsou žáci vedeni k samostatnému zpracování určitého tématu, získávají zkušenosti při praktické činnosti a řešení praktického problému
- podporuje motivaci žáků a kooperativní učení
- vyznačuje se promyšleností a organizací, má stanovený určitý cíl
- jeho účelem je praktické využití poznatků v běžném životě
- z hlediska doby trvání může být krátkodobý či dlouhodobý
- z hlediska zapojení žáků může být individuální, skupinový, třídní či celoškolní

- z hlediska místa realizace může být školní, domácí, či smíšený

Projektovou metodu jsem využila v kapitole 3.1.

Pozorování

- je soustavné, plánovité a cílevědomé vnímání výchovných jevů a procesů, směřuje k odhalování podstatných souvislostí a vztahů sledované skutečnosti
- pozorování může být strukturované (je přesně vymezeno, co je předmětem pozorování, pozorovaná skutečnost je strukturovaná do předem připravených kategorií sestavených na základě pozorovacích systémů) nebo nestrukturované (k pozorování jsou určeny konkrétní události, jevy a osoby; nejsou stanoveny pozorovací systémy)
- na rozdíl od experimentu nevnáší pozorovatel do pedagogických procesů žádné změny nebo podněty; sleduje přirozený průběh

Metodu pozorování jsem použila při sledování výuky na církevní základní škole.

Dotazník

- je metoda výzkumu charakteristická hromadným získáváním údajů
- shromažďování dat je založeno na dotazování osob (respondentů)
- typy otázek v dotazníku se dělí podle stupně otevřenosti na otevřené, polouzavřené a uzavřené

Metodu dotazníku s otevřenými otázkami jsem použila v kapitolách 3.3. a 3.4.

2. Teoretická část

2.1. Život Jana Amose Komenského

Chceme-li pochopit odkaz Jana Amose Komenského i v dnešní době, musíme tohoto člověka vidět nejen jako filosofa, teologa, pedagoga a myslitele, ale především jako člověka v kontextu doby, ve které žil. Strohé studování jeho životopisů nás dovede pouze k neosobnímu uchopení jeho díla, které se pak možná budeme se stejně neosobním přístupem snažit aplikovat do našich životních postojů.

První část kapitoly se zabývá životem Jana Amose Komenského v obecnější rovině, druhá část se snaží poukázat na utrpení, jemuž Komenský ve svém životě čelil.

Jan Amos Komenský se narodil na jižní Moravě 28. 3. 1592 jako páté dítě Martina Komenského zastávajícího fojtovský úřad. V jeho dvanácti letech krátce po sobě umírají oba jeho rodiče. Jana se ujala jeho teta Zuzana Nohálová ze Strážnice, kde Jan začal navštěvovat bratrskou školu. Když však byla Strážnice vypálena kočovnými tlupami Bočkajovců, ztratil Komenský část zděděného majetku, ale i druhý domov.

V roce 1608 byl Jan vyslán na bratrskou školu v Přerově, kde byl podporován politickým ochráncem Jednoty bratrské Karlem Starším ze Žerotína. Díky dosažení výborných studijních výsledků si získal přízeň biskupa Láneckého, a tak byl v roce 1611 vyslán na studia do Herbornu a později i do Heidelbergu.

Po návratu do vlasti se stal učitelem na bratrské škole v Přerově. Jeho snem bylo využít svých vědomostí ve prospěch vlasti a Jednoty bratrské. Jan Amos si uvědomoval špatný stav školství v českých zemích, proto začal pracovat na jeho zlepšení. Zároveň také sbíral látku pro své encyklopedické dílo Divadlo veškerenstva věcí.

Krátce po návratu na Moravu byl v roce 1616 ordinován na kněze, od roku 1618 pak působil ve Fulneku jako správce bratrského sboru a učitel na místní škole. Zde také založil rodinu. Jeho ženou se stala Magdaléna Vizovská, kterou si přivedl z Přerova.

Politický vývoj v té době vrcholí v roce 1620 porážkou českých stavů v bitvě na Bílé hoře. Do Fulneku pak vtrhli Španělé, kteří zpusťořili město a poničili mimo jiné i budovy bratrského sboru a školy.

V těchto časech politických i náboženských nepokojů byl Komenský nucen žít v ilegalitě, chtěl-li zůstat ve své vlasti. V období, kdy se musel skrývat, byl ale stále vystaven nebezpečí, které hrozilo všem nekatolickým duchovním, a to, že bude vydán do rukou císařských vojáků. Kde však pobýval, nevíme přesně; o této otázce se traduje pouze několik pověstí, sám Komenský se totiž o tom ve svých pracích nezmiňuje. V roce 1622 za Komenského nepřítomnosti umírá jeho žena i se dvěma syny. Jan Amos našel útočiště na panství Karla Staršího ze Žerotína. V roce 1624 se Komenský znovu oženil. Jeho ženou se stala Dorota Cyrillová, s níž žil dvacet čtyři let.

Komenský byl už v této době významnou postavou v církvi Jednoty bratrské. V letech 1625-26 byl vyslán do zahraničí, aby připravil cestu pro bratrské emigranty. Komenský se podílel na záchraně žerotínské knihovny i převozu kralické tiskárny do Lešna. Do roku 1628, kdy natrvalo odešel z vlasti, se skrýval v Brandýse nad Orlicí, Bílé Třemešné a Horní Branné.

Vítězství Albrechta z Valdštejna ve třicetileté válce postupně upevňovala pozici císaře Ferdinanda II. Habsburského natolik, že brzy došlo k vydání Obnoveného zřízení zemského, které definitivně posílilo pozice Habsburků v českých zemích. Zvláštním patentem z roku 1627 potom císař nařídil nekatolíkům vystěhovat se ze země, nebo přestoupit na katolickou víru. Tuto možnost volby však měli jen ti, kteří nebyli v poddanském stavu.

Komenský tedy odchází do Lešna. Lešno bylo již dříve městem, které poskytl azyl těm, kdo byli pro svou víru pronásledováni. Komenský zde prožil ve třech etapách celkem devatenáct let svého života. Při prvním, nejdelším pobytu byl Komenský učitelem na vyšší bratrské škole, soustředil se především na přípravu učebnic, metodologických materiálů a jazykovědných studií.

Po vstupu švédských vojsk do války proti Habsburkům se českým exulantům zvětřily naděje na návrat do vlasti. V roce 1632 však byli Sasové, spojenci Švédů, vytlačeni z Čech a švédský král Gustav II. Adolf padl, čímž se všechny naděje na návrat rozplynuly.

Komenský v tomto čase získal v Lešně nová pověření. Stal se biskupem Jednoty bratrské a rovněž zastával funkci sekretáře. Navíc byl pověřen rektorstvím na lešenském gymnáziu. Zde se také začaly rozvíjet jeho plány o vševědných studiích. V této době je už Komenský známou osobností minimálně na evropské úrovni. Dopisoval si s anglickým duchovním Johnem Durym a přátelil se také s kupcem Samuelem Hartlibem, který byl spoluorganizátorem vědeckého života v Anglii.

V roce 1641 se Komenský vydal do Anglie na pozvání Hartliba a jiných obdivovatelů jeho vševědných prací. Komenský zde viděl velké naděje na rozvoj vševědy, avšak občanská válka v Anglii jeho přívržence rozštěpila na dva tábory, což odvedlo veškerou pozornost od jeho vědeckých snah. V této době však Komenský získává pozvání od samotného kardinála Richelieu. Své snahy uplatnit Komenského schopnosti měli také vědci žijící na kontinentu Nového světa, dnešní Ameriky, kteří v té době začínali budovat první akademie. Ze všech pozvání však Komenský nakonec přijal nabídku Švédů, která mu byla zprostředkována nizozemským obchodníkem Ludvíkem de Geer. Pro tuto zemi měl Komenský navrhnout reformu školství a vytvořit nové učebnice. Komenský nakonec zvolil tuto nabídku, protože doufal v slíbenou vojenskou pomoc Švédů při osvobozování své vlasti od nadvlády Habsburků.

V roce 1648 byl však uzavřen Vestfálský mír, jenž svými ujednáními prakticky znemožnil návrat exulantů do Čech. I když v jiných zemích nebyla situace tak výrazně prokatolická, v Čechách si katolíci i nadále upevňují své pozice. V tomto roce také umírá Komenského druhá žena Marie Dorota.

Roku 1650 odchází Jan Amos do Blatného potoka na pozvání knížecího rodu Rákocziů, ale zde i přes svou dobrou vůli dochází nepochopení zejména ze strany místního učitele Jana Tolnaye. I přestože metoda jevištních her opakovaně sklízela úspěch, nenechal se Komenský přesvědčit, aby zůstal, ale vrátil zpět do Lešna. Lešno však bylo vypáleno a Komenský musel hledat nové útočiště. Této záštity se mu dostalo od Vavřince de Geera, jenž byl synem obchodníka a mecenáše Ludvíka de Geera. Komenský tedy od roku 1656 až do své smrti (1670) pobýval v holandském Amsterdamu. Díky rozhodnutí městské rady byl Komenskému přidělen pravidelný příjem a dotace na dokončení didaktických a pansofických děl.

Jan Amos Komenský se po zhroucení všech nadějí na změnu politické situace a na návrat do vlasti začíná čím dál více upínat k revelacím Kryštofa Kottera, Kristiny

Poniatowské a Mikuláše Drabíka. Jejich proroctví shromažďoval a posléze je i knižně vydával. Tato skutečnost však zapříčinila, Komenský docházel nepochopení u některých soudobých myslitelů, z kterých můžeme jmenovat například Samuela Maresia. V posledních letech svého života Komenský také velmi trpěl politickými rozpory mezi Anglií a Nizozemím.

Ani v pokročilém stáří Jan Amos nepřestával pracovat na svém nejrozsáhlejší díle nazvaném Obecná porada o nápravě věcí lidských.

Jan Amos Komenský zemřel uprostřed práce na nedokončeném díle ve věku 78 let dne 15. listopadu 1670. Byl pohřben 22. listopadu v Naardenu v kostelíku náležejícím valonské církevní obci.

Jan Amos Komenský procházející životními údolními; posilování víry jako životní princip

Cílem této části kapitoly je vystihnout utrpení v životě Jana Amose Komenského jako životní princip posilující víru tohoto muže. Při pohledu na život Komenského je totiž patrné, že utrpení a jeho překonávání se stalo neodmyslitelnou součástí Komenského životní pouti. Zamyslíme-li se nad otázkou, proč si Jan Amos Komenský vybral právě tuto cestu, dojdeme nejspíše k závěru, že to bylo proto, že nežil život zaměřený na zabezpečení vlastního pohodlí nebo pohodlí své rodiny, ale i za cenu obětování těchto hodnot svolil svým nastoupením do úřadu biskupa Jednoty bratrské k cestě služby druhým po vzoru Ježíše Krista.

Utrpení Komenského provázelo již od dětství, kdy se musel vyrovnat nejen s těžkostmi doby, ve které žil, ale i s utrpením, které se objevovalo v jeho bezprostřední blízkosti. V roce 1604, tedy když mu bylo dvanáct let, zemřeli krátce po sobě oba jeho rodiče. Tehdy byl Jan svěřen do opatrování jeho tety, otcovy sestry Zuzany Nohálové ve Strážnici, kde začal navštěvovat i místní bratrskou školu. Na mladého Jana jistě nepůsobilo dobře to, že v těch časech byla jihovýchodní Morava sužována nájezdy Bočkajovců.

„Tato školská léta netrvala Komenskému dlouho, přerušena byvše násilně. V r. 1605 a 1606 připadají totiž velmi zhoubné vpády vojenských rot Štěpána Bočkaje na Moravu. Vojsko stavovské dlouho sbírané chránilo se zdmi města Uherského Hradiště,

a generál pan Jiří z Hodic netroufal si zprvu čelit v otevřeném poli rychlým lupičským četám. A tak utrpěl od nich celý jihovýchod Moravy až po Holešov nesmírných škod. Město Strážnice vypáleno již 5. května 1605, a obyvatelstvo se rozprchlo; také Neradice, předměstí Uh. Brodu, vypáleny, a tak mladý Jan Komenský pozbyl nejen útulku, ale i majetku, neboť ze dvorce jeho zůstalo jen spáleniště, jak se potom výslovně uvádí.“ (Novák 1932, s. 8)

Jednota bratrská, v níž se Jan Amos Komenský narodil a celý život působil, nebyla v té době tehdejší světskou mocí vítána. Katolické církvi byla pro mnohá reformační pojednání trnem v oku. Rudolf II. sice vydal v roce 1609 Majestát, který měl zabezpečit v českých zemích náboženskou svobodu, ten však byl zrušen Ferdinandem II. po porážce českého stavovského povstání v roce 1620.

Komenský se v roce 1618 oženil s Magdalenou Vizovskou, kterou si odvedl na své působiště ve Fulneku. Magdalena však zemřela o tři roky později na mor stejně jako jejich dvě malé děti.

V roce 1623 byla na náměstí ve Fulneku spálena kapucínem Bonaventurou Komenského knihovna. Dokonce i děti pomáhaly s likvidací knih.

Druhého dne misionář prohlížel na radnici knihovnu bratrského kazatele, a když to chlapci zvěděli, přiběhli ve velikém počtu, pobrali knihy a v tu hodinu je spálili na popel na předešlém místě. Vedli si při tom tak horlivě, že by málem kněze byli roztrhali, a někteří si připálili šaty, jiní vlasy. (Novák 1932, s. 62)

V květnu 1627 vydává český král a moravský markrabě Ferdinand II. Obnovené zřízení zemské, které mimo jiné ustanovilo, že místo dosavadního stavovství je uzákoněn absolutismus a dále například, že jediným povoleným vyznáním je katolické náboženství, což pro jinověrce znamenalo, že se buď z vlasti vystěhují, nebo přestoupí na katolickou víru.

Komenský se skrývá nejprve na Moravě, potom v Čechách na brandýském panství Žerotínů. Když i pro Žerotíny začíná být nebezpečné ukrývat protestantského duchovního, prchá přes Lužici a Slezsko do Lešna zajistit i ostatním bratrským emigrantům útulek.

Utrpení v Komenského životě se však neprojevovalo jen politickou nepřízní, ale i vzájemnými neshodami se svými spolupracovníky, kteří mnohdy neměli pochopení pro jeho revoluční myšlenky. Otevřeně jej kritizoval uherský kolega Jan Tolnai. O

nepochopení nových didaktických metod ze strany uherských učitelů sám Komenský píše:

Když dostala tento list, povolala mě kněžna k sobě, rozkázala, aby se zároveň dostavili kurátoři školy s rektorem Tolnaiem a dotazovala se vážně na příčiny mé netrpělivosti. Odpověděl jsem: „Celá má robotka směřuje k tomu, aby se školská metoda změnila v hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozumět. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, ba i na ranách, a chtějí raději být obáváni než milováni. Tolikrát jsem veřejně i soukromě vytkl, že to není cesta správná, vždycky marně. Také jsem radil hned od začátku, aby byly zavedeny nějaké divadelní hry, máje jistou zkušenost, že není účinnějšího prostředku k vypuzení duševní malátnosti a k vzbuzení čilosti. Ale odpovídalo se, že je vhodné tyto hříčky (provozování komedií na školách) ponechat jezuitům; já že jsem byl povolán k vážnějším věcem. Odpovídal jsem: „Tyto hříčky vedou k vážným cílům; jezuité jsou tu vpravdě syny světa, důmyslnými ve svých věcech, my však vskutku syny světa, ve svých věcech neprozíravými. Oni lákají k sobě příjemnostmi své metody nadané hlavy celého světa a činí je cvičením toho druhu schopnými pro úkoly životní, zatímco my se svými jsme ustrnuli.“ (Komenský 1975, s. 161)

Od těch, kteří jej finančně podporovali, byl napomínán za nedodržování termínů v dodání jím sestavených učebnic, Jednota bratrská ho kárala za účast na ekumenickém setkání v Toruni. Komenský se dostával do polemik s Descartem i s teologem Maresiem.

V Komenského dílech i pamětech je zjevné, že své naděje stále upínal k náboženské svobodě ve své vlasti. Naděje na návrat emigrantů do vlasti však začínají hasnout poté, co je po třicetileté válce roku 1648 uzavřen Vestfálský mír. I když v jiných zemích nebyla situace tak výrazně prokatolická, v Čechách si katolíci i nadále upevňují své pozice. Toho roku v srpnu Janu Amosovi zemřela druhá manželka, která mu zanechala početnou rodinu. V roce 1649 se Komenský znovu oženil s Janou Gajusovou.

Z Blatného Potoka se Komenský naposledy vrátil do Lešna. V Polsku svitla českým exulantům nová naděje na bezpečný návrat do vlasti, kterému měl předcházet vpád švédských vojsk. Tomu napovídalo i vojenské tažení Karla Gustava na katolické

Polsko. Protestantská menšina však byla za podporu tohoto tažení označena za zrádce a Lešno, centrum exulantů Jednoty bratrské, bylo vypáleno. Komenskému i jeho rodině se sotva podařilo utéci, v plamenech však skončily jeho mnohé cenné rukopisy, například česko-latinský slovník, všechna jeho po desetiletí shromažďovaná kázání, rozpracovaný Manuálník, v té době hotový až po knihu Ezechiel. Sám Komenský na tento čas vzpomíná takto:

„Hle, i já jsem jeden z počtu těch, kdož zakoušejí různé úžiny života, zmítán po celý čas svého života příboji tolika těžkostí, že v pravdě musím říci s Jákobem -- nemnozí a zlí byli dnové putování mého. Tak i ti poslední dnové, když jsem se po návratu z Uher do Polska do svého sídla ve vyhnanství již již zařizoval ke klidu. Vytrhl mě totiž z něho nový a strašný vír. Smršť nenadálé bouře přicházející ze severní země, která celé Polsko strhla do velmi kruté války a celé je zpustošila. Přičemž i naše městečko bylo tak rozvráceno, že z něho nezůstává nic mimo suť. A stalo se tak náhlým nápirem, že nebylo možno zachránit nic kromě života. Tak také mi zašlo celé mé jmění, domek, nábytek, knihovna, skutečně všechny moje poklady shromažďované po čtyřicet let prací po nocích, mimo ty nečetné spisy, které již byly vydány, nebo byly za poplachu namáhavě naházeny do jámy a zakryty zemí.“ (Rozhlasová relace www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy)

12. ledna 1670 zemřel Komenského zeť a spolupracovník Petr Figulus Jablonský. Toho samého roku v listopadu umírá v Amsterdamu i Jan Amos Komenský.

2.2. Komenského názory ve vztahu k proměně školy

V této kapitole se podává ucelený přehled Komenského pojetí pedagogické soustavy i důvody, které jej vedly ke snaze reformovat tehdejší školství. Názorně je zde zachycen Komenským navržený systém souhrnu všeho vědění a náčrt osmi škol, jež podrobně rozpracoval v Pampaedii.

Soustava Komenského pedagogiky

Komenský vytvořil pedagogiku srozumitelnou učitelům, rodičům a všem ostatním, kteří se chtěli výchovou podílet na nápravě společnosti. Jeho pedagogické práce jsou podloženy teologickými, sociálními a politickými díly. Hlavní úlohu při nápravě lidské společnosti má vzdělání; avšak abychom dobře porozuměli Komenského snahám, musíme se oprostít od chápání smyslu slova vzdělání v dnešním pojetí a zkoumat, co všechno Komenský do role vzdělání zahrnuje.

Důvody Komenského pro nápravu společnosti nám mohou být odhaleny, jestliže jej vidíme v kontextu doby, ve které žil. Svět, jenž ho obklopoval, byl rozvrácen třicetiletou válkou a společnost zkažena hrabivostí a pokrytectvím. Komenského pohled na tyto bolesti a nešvary tehdejší doby můžeme spatřit například v jeho díle Labyrint světa a ráj srdce. Komenský chtěl všemi dostupnými způsoby odstranit nepravosti, které viděl, i jejich příčiny, které, jak on chápal, měly počátek v chybách člověka. Cestu k nápravě viděl v dostupnosti vzdělání pro všechny.

Mimo Komenského prosazoval základní vzdělání pro všechny už Martin Luther. Ten v roce 1524 uveřejnil požadavek adresovaný říšským městům, aby byly zřízeny školy ve všech městech a vesnicích, kde měla být vzdělávána mládež obojího pohlaví. Komenský si však ve Velké didaktice stěžuje, že dosud se toto přání nenaplnilo. Školy ještě nebyly založeny na všech potřebných místech; kde už založeny byly, tam si mohly dovolit navštěvovat je pouze děti z bohatších rodin a ti, nad nimiž se někdo smíloval a finančně je podpořil. Další stížností je, že při výchově a vzdělávání bylo užíváno příliš tvrdých metod. Ti, kdo tam nebyli nuceni zůstat, ze školy zběhli. Školy byly považovány za postrach dětí a mučírny ducha, takže i ti, kdo byli pro vzdělání nadaní,

raději utekli k řemeslnému povolání, nebo se začali všelijak přiživovat. Kdo však (většinou z donucení) ve škole zůstal, ten byl stále vzděláván zdoluhavými a zastaralými metodami, jejichž vlivem působilo učení velmi násilně, temně a zmateně.

„Školou dokonale účelnou nazývám tu, která je pravou dílnou lidí: kde se totiž mysl žáků ponořuje v lesk moudrosti, aby rychle pronikla všechno zřejmé i tajné, kde mysl a její city jsou vedeny ke všeobecnému souladu ctností, kde srdce je vábeno božskou láskou, ba skoro opíjeno, takže již nyní pod sluncem zvykají si žít nebeský život všichni ti, kdož jsou svěřeni křesťanským školám, aby byli napájeni pravou moudrostí. Krátce, kde všichni všemu všestranně mají být vyučováni.“ (Komenský 1958, s. 99)

Při zastaralém způsobu však také byly zanedbány mravy a zbožnost, takže i ze škol nejvyššího stupně, jak uvádí Komenský, odkud měli absolventi vycházet coby vzory střídmosti, čistoty, pokory, lidskosti, důstojnosti, trpělivosti a zdrženlivosti, vycházeli jen lidé vyumělkovaní a pyšní.

„Avšak co je toho příčinou, ne-li to, že školy si ani nepřipustí pomyšlení o řádném životě. To dokazuje uvolněná kázeň téměř všech škol, to dokazují nevázané mravy všech stavů... A školy hovějící této zvrácené choutce, honily se až dosud pouze a jedině za vědomostmi.“ (Komenský 1958, s. 101)

Příčiny nedostatečnosti škol v době Komenského bychom tedy souhrnně mohli vidět ve špatných metodách při vyučování a v absenci mravnosti a zbožnosti.

Vzdělání nebylo jedinou cestou k nápravě, i když se jím z mnoha dalších způsobů zabýval nejvíce. Komenský se snažil ovlivnit domácí i zahraniční politiku, psal sociální pojednání, náboženské traktáty a pro záchranu nejen své vlasti byl ochoten uvěřit revelacím Kristiny Poniatowské, Mikuláše Drábíka a Kryštofa Kottera. Ze všech cest k lepšímu uspořádání světa se však Komenský nejvíce věnoval právě vzdělání.

V Komenského pojetí má vzdělání důležitou všenápravnou úlohu. Jeho všenápravné plány se zaobírají celým spektrem lidské kultury, takže na rozdíl od svých kolegů se Komenský neomezuje pouze na některou z částí vzdělávací soustavy. Vzdělání vidí v souvislosti s pokrokem obsahu i metody lidského vědění.

Veškeré vzdělání však nebylo chápáno jako samoúčelné. Vědění a vzdělání mělo směřovat k plodnému životu člověka a k nápravě i k obnově lidstva. Smyslem pravdivého poznání bylo, aby člověk byl jeho prostřednictvím doveden ke správnému a všemu lidstvu užitečnému používání věcí. Vzdělání tedy mělo vést ke správnému

jednání. Procesem vzdělávání člověk prochází v mládí, protože toto období je přípravou na celý život na zemi („...*přece musí vzdělání začít záhy, protože život máme strávit ne učením, nýbrž jednáním. Máme tedy býti co nejdříve vzdělávání k životnímu jednání, abychom nemusili dříve přestat, než se naučíme jednat.*“ Komenský 1958, s. 86), ale v širším pojetí je celý život sám jednou velkou školou.

V moci vědění, jež je člověk schopen obsáhnout, viděl Komenský cestu, která by mohla světu pomoci ze spleťtých zmatků. Za tímto účelem se snažil vypracovat Pansofii neboli vševědu, jednu ze sedmi částí jeho souborného díla Obecná porada o nápravě věcí lidských. Pansofie měla být základem vzdělání.

Doba, v níž Komenský vyrůstal a žil, byla dobou, kdy lidé mohli začít znovu objevovat svět. Komenský byl hluboce osloven encyklopediemi pro množství informací, které jsou na tomto jednom místě nejen nashromážděny ale i utříděny. Pansofie však byla o to důmyslnější, že lidské poznání shrnovala, ale také jej propojovala tak, aby byla vyjevěna harmonie světa. Encyklopediemi byl Komenský oslněn již na studiích v Herbornu, kde se setkal s významným teologem, filosofem a encyklopedistou Johannem Heinrichem Alstedem. V mnoha Komenského dílech můžeme spatřit snahu ukázat nejen shodu zákonů přírody a lidské práce, ale i shodu rozumu a víry.

Všeobecnou moudrost, jak Komenský nazýval pansofii, psal se záměrem, aby mohli všichni lidé zřetelně vidět dobro i zlo a aby sledováním dobrých cest mohli dospět k dobru a vyhnout se zlu. Pansofie svou úplností usiluje o překonání částečného poznání poukazováním na příčiny různých jevů a již zmíněné harmonie mezi děním přírody a konáním člověka. Lidské poznání by mělo proniknout pod povrch jevů k jejich podstatě a tím se přesvědčit o hlubší spojitosti těchto jevů i podobnosti jejich struktur, jež vysvětluje spjatost přírodního a společenského dění.

V desáté kapitole Velké didaktiky Komenský navrhuje, aby se všichni učili základům všeho. Pro krátkost života však nebylo možné, aby se každý věnoval všemu umění a všem vědám. Svou koncepcí vzdělání se snažil předejít tomu, aby byli žáci a studenti zahlceni kouskovitostí, protože tím jsou jen zatíženi velkým množstvím zbytečných věcí, jimž nerozumí, a na druhou stranu jsou ochuzeni o to, co pro život potřebují. Každý člověk by se měl učit znát základy, příčiny a cíle všeho, co je a co se

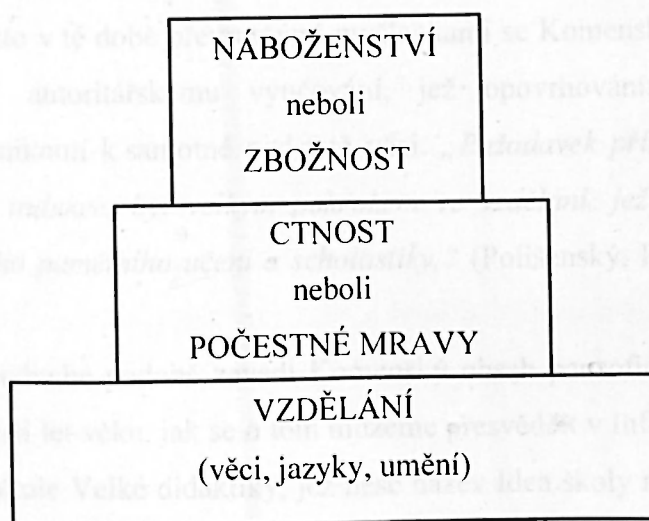
děje, aby se nestalo, že se někdo setká na světě s něčím neznámým, o čem neví, jak to použít k prospěchu svému i k prospěchu celého lidstva.

V Pampedii (Vševýchově) Komenský zdůraznil, aby se každému dostalo takového uceleného vzdělání, aby člověk byl vychován ne pouze v jedné věci, ale ve všech, které dovršují podstatu lidskosti a tím, že rozpozná pravdu, se vyhne nebezpečí života v klamu.

Vědění zde není za účelem, aby bylo pouze hromaděno, ale má být co nejvíce spojeno s jednáním. Smyslem univerzálního vzdělání bylo, aby všichni lidé byli opatřeni poznatky užitečnými pro budoucí život a to aby vedlo k bezpečí a vzájemné svornosti. Jejich horlivost se pak měla vyváženě projevovat jak v myšlení, tak v řeči i činech.

Základ veškerého vědění obsažený ve vyučování vědám, umění, jazykům, mravnosti a zbožnosti

Základ veškerého vědění měl být obsáhnut v pěti složkách vzdělání rozdělených do třech kategorií. Sem patřilo vyučování věd, umění, jazyků, mravnosti a zbožnosti.

Tento diagram znázorňuje souhrn veškerého vědění. Nejvyšší kategorií je zbožnost, bez níž vzdělání ani ctnosti nemají smysl.

Vyučování vědám

„Poněvadž věda neboli znalost věcí není nic jiného než vnitřní nazírání věcí, nabývá se jí právě tolika prostředky jako zkoumání a vidění vnějšího, totiž okem, předmětem a světlem. Když jsou dány tyto podmínky, vidění následuje. Okem vnitřního vidění je mysl neboli rozum, předmětem jsou všechny věci, které leží vně i uvnitř chápavosti, světlem je patřičná pozornost.“ (Komenský 1958, s. 179) Základem pro vyučování vědám mělo být svědectví smyslů. Vlastní zkušenost a názornost uchopitelná smysly je zde chápána jako podklad k dalšímu vzdělání. Chybuje tedy ten, kdo se od začátku snaží vysvětlit látku pouze slovním výkladem. Odtud Komenského zásada názornosti. Vedle smyslové zkušenosti byla pro kvalitní vzdělávání potřebná také pozornost a otevřená mysl.

Komenský se zasazoval o to, aby každý mohl skutečnost vidět vlastníma očima. Proto pro něj bylo tak důležité, aby lidé dokázali správně na věci pohlížet a také je správně pojmenovávat. Velké pochybení nastává, jestliže je žák nucen se na věc dívat cizíma očima a chápat ji cizím rozumem; tímto způsobem totiž dochází k učení zamlženého poznání. Vzdělávání by se tedy nemělo stát snahou o vnucení směsice slov, frází, výroků a myšlenek, ale cestou, jež naznačuje způsob, jak dojít k porozumění mnohým věcem. Těmito v té době převratnými myšlenkami se Komenský snažil učinit přítrž krátkozrakému autoritářskému vyučování, jež opovrhováním smyslovým poznáním bránilo proniknutí k samotné podstatě věci. *„Požadavek přímého vlastního poznání věcí, a také indukce, byl velkým pokrokem ve vzdělání, jež trpělo neduhy verbalizmu, bezduchého pamětního učení a scholastiky.“* (Polišenský, Pařízek 1987, s. 42)

Ve velmi jednoduché podobě zavádí Komenský obsah pansofického studia už pro děti ve věku do šesti let věku, jak se o tom můžeme přesvědčit v Informatoriu školy mateřské a ve 28. kapitole Velké didaktiky, jež nese název Idea školy mateřské. Náplň vzdělání už v tomto věku zahrnuje základy zeměpisu, dějepisu, aritmetiky, geometrie, mluvnice, mravů atd. Pro starší děti navštěvující již školu obecnou navrhnul rozvíjející učivo ve svých dílech Dveře jazyků a Svět v obrazech, jež se staly učebnicemi pro žáky ve věku od šesti do dvanácti let. Tyto učebnice jsou sestaveny do podoby obrazových

encyklopedií obsahujících poznatky o původu světa, o Zemi, nerostech, rostlinách, živočiších, o člověku, jeho tělesných a duševních vlastnostech, o řemeslech, obydlí, rodině, o společnosti, právech, vzdělání, léčení, hrách, mravech a církvích. Dveře jazyků podávaly ucelený a přístupný obraz světa, díky němuž se žáci mohli učit jazyku ne mechanicky ale s porozuměním, protože jazyk cizí byl postaven na základech jazyka mateřského. Tyto učebnice se navíc jevily svým obsahem jako velmi užitečné pro praktický život.

Vyučování umění

Komenského pojetí umění dnes chápeme jako praktickou dovednost, jež se objevuje například v oblastech řemeslných (kování, vyřezávání), výtvarného umění (malba, sochařství) a hudebně pohybových (tanec). Umění mělo sloužit praktickým užítkem. Za nutný předpoklad pro výuku jakéhokoliv umění Komenský pokládal tři věci: vzor neboli ideu, podle které má umělec vytvořit své dílo tomuto vzoru podobné, látku, která je právě tím materiálem, jemuž má být vtištěna podoba, a nástroje, které umělec potřebuje ke své práci. Je-li toto splněno, mělo by toho být využíváno za častého procvičování pod odborným vedením.

Vyučování jazyků

„Jazykům se učíme ne jako částí vzdělání nebo moudrosti nýbrž jako nástroji, jímž možno vzdělání čerpat a sdělovat jiným.“ (Komenský 1958, s. 193) Studium jazyků by mělo jít souběžně s poznáváním věcí, abychom to, čemu rozumíme v poznání věcí, dokázali nejen chápat, ale i vyjádřit. *„Tedy slovům at' se vyučuje a učí ve spojení s věcmi, tak jako se prodává, kupuje a přenáší víno s nádobou, meč s pochvou, dřevo s kůrou, ovoce se slupkou. Neboť co jiného jsou slova než obaly a pochvy věcí? Tedy kterémukoli jazyku se budou žáci učit, i mateřskému, buďtež jim ukazovány věci, které mají být označovány slovy, a naopak zase buďtež učeni, aby dovedli vyjádřit slovy, cokoli vidí, slyší, čeho se dotknou, cokoliv ochutnají, aby jazyk a rozum vždycky pokračoval a zdokonaloval se souběžně.“* (Komenský 1958, s. 175) Komenský je v tomto ohledu striktní, takže navrhuje vyloučení ze školy každého učitele

(„spisovatele“), který nepřináší žádné poznání užitečných věcí. Propojením různých činností při výuce se Komenský snaží vymýtit samoúčelnost a tedy neužitečnost. Co žák čte, měl by se učit psát. Text, který čte, má být zároveň naučného charakteru (nejlépe z oboru znalosti věcí, mravnosti a zbožnosti).

Co se týká vyučování více cizích jazyků, klade Komenský osm základních pravidel:

- 1) Každému jazyku ať se učí zvlášť. Prvním jazykem, jež se učíme, má být však jazyk mateřský. Po zafixování tohoto jazyka bychom se měli věnovat nejlépe výuce jazyků sousedních národů (jazyky lidové) a až potom ať nastoupí latina, řečtina, hebrejščina (jazyky učené); vždy jeden po druhém (ne najednou).
- 2) Každý jazyk musí mít vyměřen určitý čas. Pro jazyk mateřský Komenský vyměřuje osm až deset let. (Zde je patrná rozdílnost ve srovnání s dnešními snahami sporného významu, kdy rodiče nechávají zapsat své dítě na výuku cizího jazyka například už v mateřské škole, avšak ani jeden z rodičů není rodilým mluvčím tohoto jazyka.) Dalším jazykům už je vyměřen kratší čas.
- 3) Každému jazyku se máme učit spíše praktickým užíváním než pravidly. Dítě má tento jazyk často slyšet, číst (opakovaně), přepisovat a písemně i ústně napodobovat. *„Vzory toho, co se má konat, ať jsou co nejdokonalejší; dovede-li je někdo napodobováním co nejdokonaleji vystihnout, může být považován ve svém umění za dokonalého.“* (Komenský 1958, s. 190)
- 4) Praktické užívání by mělo být podporováno a utvrzováno pravidly. Tato podmínka a podmínka předchozí jsou jako spojité nádoby. Komenský nejprve hovoří o dokonalém vzoru, ke kterému se má student stále více připodobňovat.
- 5) Pravidla jazyků mají být mluvnická, ne filosofická. Žáci by neměli být při studiu jazyků zatěžováni příliš podrobným zkoumáním podstaty a příčin slov.
- 6) Měřítkem pro stanovení pravidel nového jazyka musí být jazyk dříve známý, aby bylo možno ukazovat toliko rozdíl mezi oběma. Obavu žáků

z neznámosti a „domnělé větší rozsáhlosti a odchylnosti“ nového jazyka radí Komenský zmenšit tím, že se poukáže na shodné znaky s jazykem, jež žáci již ovládají.

- 7) Procvičování nově zavedených pravidel se má provádět na již známé látce. Dětská mysl nemá být při zavádění nových slovíček zbytečně zaměstnána samotným obsahem textu. Snažíme-li se rozšířit dětem slovní zásobu cizího jazyka o nová slova například na téma Náš dům, neměl by být text, jenž tato slova obsahuje, vzat například z odborného cizojazyčného časopisu o bydlení.
- 8) Všem jazykům se tedy lze učit jednou a touž metodou. Toto pravidlo lze považovat za shrnující. Důležité je v tomto ohledu stále procvičování začaté a postavené na tom, co je již známé a připojování snadných pravidel.

Mravnost

Studium věd, umění a jazyků má být pouze přípravou k větším věcem, a to ke snažení se o moudrost, která nás má učinit vyššími, statečnými a velkoduchými. Škola, má-li se stát dílnou lidskosti, je pověřena péčí o to, aby se dětem vštěpovala mravnost a zbožnost.

Nešťastné vzdělání, které nepřechází v mravnost a zbožnost! Neboť co je vzdělání bez mravnosti? Kdo prospívá ve vědě a ztrácí na mravech (praví staré přísloví), více ztrácí, než získává. Tedy totéž, co řekl Šalomoun o krásné, ale nerozumné ženě, může se říci o člověku vzdělaném, jehož mravy jsou však špatné: Jako šperk zlatý na rypáku svině je vzdělání při člověku nectnostném (Přísloví 11, 22). Jako drahokamy se nezasazují do olova, nýbrž do zlata a oboje se třpytí pěkněji, tak vědění se nesmí spojovat s nevázaností, nýbrž se ctností, a jedno druhému dodává krásy. Když pak k obojímu přistoupí pravá zbožnost, bude dokonalost dovršena. (Komenský 1958, s. 98, 99)

Mravní výchova ve školách má spočívat ve vedení k základním ctnostem, k nimž patří moudrost, umírněnost, statečnost a spravedlnost. Ani jedna z nich přitom nesmí být opomenuta.

Moudrost. Vedení k moudrosti spočívá v tom, že se děti učí rozlišovat správně od nesprávného. „*Pravou moudrostí je nepokažený úsudek o věcech, abychom považovali každou věc za takovou, jaká je, abychom se nehonili za něčím bezcenným jako za cenným, nebo abychom neodhazovali věci cenné, jako by byly bezcenné, abychom nehaněli, co zasluhuje chvály, a nechválili, co zasluhuje hany. Neboť odtud vzniká každé poblouznění a neřest v lidské mysli a nic není v lidském životě zhoubnějšího než ono zvrácení úsudku, když se nepřikládá věcem pravá cena. Ať tedy člověk zvyká mít již od dětství pravé mínění o věcech, aby mohlo dospívat zároveň s věkem A ať se chápe toho, co je správné, ať uniká tomu, co je špatné, tak, aby se mu zvyk jednat správně stal skoro přirozeností.*“ (Komenský 1958, s. 200)

Umírněnost. Umírněnost má být jakousi odměrkou všech činností, a to v jídle i v pití, ve spánku i v bdění, při práci i při hře, při mluvení i mlčení. Má zde platit *všeho s mírou*, aby se dětem nic nezošklivilo.

Spravedlnost. Od raného dětství by každé dítě mělo být vedeno k jednoduchým, zato však velmi důležitým pravidlům, týkajících se jeho práv a svobody, která ovšem nesmí ohrožovat svobodu druhého. V praxi se tomu děti učí tím, že každému dávají to, co mu patří, neberou nic, co není jejich, nikomu neubližují, mluví pravdu a k ostatním se chovají slušně a mile.

Statečnost. Své místo má už v dětském věku sebepřemáhání zejména ve věci reptání, hněvu, netrpělivosti. Cílem je, aby se dítě učilo ovládat se a postupně se stávalo pánem svého jednání. Komenský zde radí každému učiteli, aby nejprve naučil žáky poslouchat na slovo.

Děti mají být vedeny k ušlechtilé otevřenosti a vytrvalosti v práci, což jsou dva praktické příklady statečnosti. Statečnost se projevuje zejména ve styku s lidmi, proto je moudré, aby každý mohl být na toto společné soužití s ostatními připraven už od dětství. Otevřená ušlechtilost zabraňuje tomu, aby se člověk stal plachým, nenávisným k ostatním, lenivým, nebo „zbytečným břemenem země“. Statečnosti ve vztahu s ostatními lidmi se člověk stává nejlépe ve společnosti čestných lidí.

Vytrvalostí v práci se předchází lenivosti. V tomto případě se zde nepředkládají konkrétní činnosti; důležité je, aby dítě stále mělo nějaké zaměstnání, při němž se může bezděčně pěstovat snaživost, píle a pracovitost. Touto cestou má být každý veden k čilé ochotě sloužit jiným. „*Neboť na pokažené přirozenosti tkví ohavná chyba, sebeláska,*

kteřá působí, že každý si přeje ohledů jenom k sobě, pranic nedbaje o to, co se děje s jinými. A to je zdrojem rozmanitého materi ve věcech lidských, když se stará každý jen o svoje věci, a pranic nedbá obecného dobra. Bedlivě tedy musí být mládeži vštěpován cíl našeho života, totiž že se nerodíme jenom sami pro sebe samé, nýbrž i pro Boha a pro bližního.“ (Komenský 1958, s. 202)

Mravní výchova a vedení k ctnostem musí začít už v nejtútlejším věku, kdy ještě dítě není poznamenáno škodlivými vlivy společnosti. Komenský uvádí výstižné přirovnání dětské duše jako pole, které jestliže není oseto dobrým semenem, zcela jistě zaroste plevelem. Pro učení se ctnostem existuje jediné pravidlo, a to, že ustavičně jednáme čestně. Jako se chůzi učíme chozením, pravdomluvnosti mluvením pravdy, vytrvalosti vytrváním, stejně tak mravům se naučíme jediné tak, že budeme žít poctivě. Dítě však, aby se naučilo takto žít, musí mít možnost následovat příkladný život rodičů, učitelů, pěstounů a spolužáků, protože dítě se naučí nejvíce právě napodobováním. „Budou-li tedy rodiče počestní, přísně střežíce domácí kázeň, a budou-li učitelé zvlášt vybraní mezi lidmi, obdivuhodní pro své mravy, bude to podivuhodný prostředek, aby žáci byli mocně naváděni k nejčestnějšímu životu.“ (Komenský 1958, s. 203) Aby však napodobování bylo napravováno, doplňováno a posilováno, je třeba dětem stále připomínat stanovená pravidla.

Pro mravní výchovu musí být splněny tyto předpoklady: dobrý příklad těch, jimž jsou děti svěřeny, jasně stanovená pravidla, ochrana dětí před špatnou společností a dodržování kázně, již Komenský věnoval celou kapitolu. (Velká didaktika, kap. 26.)

Vštěpování zbožnosti

Kapitola věnovaná vštěpování zbožnosti je sice z kapitol pojednávajících o celku vzdělávání poslední, nicméně nejrozsáhlejší. Komenský se zde nevěnuje pouze metodám, jak děti vést ke zbožnosti, ale předně se snaží mnoho teologických otázek vysvětlit a uvést na pravou míru.

Zatímco učení se vědám, jazykům, uměním a mravům je spíše záležitostí vůle člověka, zbožnost je dar Boží, kterého se člověku dostává skrze vedení Ducha svatého. Pro pěstování mládeže ve zbožnosti si Duch sv. volí své pomocníky, jimiž jsou právě

rodiče, učitelé a pěstouni. Jejich úkolem je učit děti Boha hledat, chodit za ním a těšit se s ním.

Boha hledáme, jestliže se snažíme vidět jeho stopy ve všem stvoření kolem nás (srov. Řím 1, 19 – 20), jít za Bohem znamená, že vše svěříme jeho vůli, a těšíme se s ním, jestliže cítíme jeho lásku. Pro toto hledání, následování a těšení se máme prameny, z nichž můžeme čerpat; sem patří Písmo svaté, svět a my sami. Způsob, jak z nich čerpat, je trojí: rozjímání (časté uvažování o Božím dobru, skutcích a slovech), modlitba (volání k Bohu) a zkouška (zkoumání našeho pokroku ve zbožnosti).

Ke zbožnosti by děti měly být vedeny už od útlého věku. Dětem by mělo být stále připomínáno, že zbožnost je tou nejdůležitější věcí, bez níž nic nemá smysl. („Jediné potřebné“ - téma, na které Komenský napsal na sklonku života jedno ze svých posledních děl *Unum necessarium* (Jedno potřebné) inspirované základní myšlenkou jedné z pasáží Lukášova evangelia (Lk 10, 38 – 42). Tím jediným potřebným je poslouchání Ježíšových slov.) Zde platí „čím dříve, tím lépe“ z toho důvodu, že pokud se dítě nepřesvědčuje stále o Boží lásce už od dětství, může nastat v jeho životě odklon od uctívání Boha, z kterého se člověk bez pevného základu zbožnosti jen těžko navrátí. Od začátku je tedy nutné vychovávat z dětí ne teoretiky ale praktikující křesťany, jestliže z nich chceme vychovat pravé křesťany. *„Když tedy vzděláváme mládež nábožensky, vzdělávejme ji úplně, zevně i uvnitř, abychom z nich nevychovali buď pokrytce, totiž povrchní klamné, líčené a jen zdánlivé ctitele boží, nebo fanatiky, kteří se těší pouze svým sněním, a pohrdajíce vnější službou, ruší pořádek i ozdobu církve, nebo konečně lidi chladné, u nichž by vnější skutky nedávaly vnitřním pobídku a vnitřní vnějším život.“* (Komenský 1958, s. 212)

Děti, u nichž ještě není upevněno přesvědčení ve víře, by neměly přicházet do kontaktu s čímkoliv opačným, nebo s kýmkoliv, kdo by je mohl zviklat. Všude, kamkoliv se obrátí, by měly pozorovat projevy zbožnosti a úcty k Bohu a péči o čisté svědomí.

Všechno, čemu se děti učí z Písma, má být vztahováno k víře, lásce a naději.

Vzdělání, jež Komenský tak podrobně rozpracoval, si měli osvojit všichni lidé bez rozdílu. Tato myšlenka je nám dnes známá a nepřijde nám nijak zvlášť revoluční, protože každý má právo na základní vzdělání a rodiče mají dokonce povinnost ze

zákona své děti posílat do školy. V době Komenského však základní vzdělání jako povinné uzákoněno nebylo. Šlechta a bohatší měšťané si mohli pro své děti dovolit soukromého učitele a do školy veřejné chodili jen chlapci, a to často jen ve dnech, kdy doma nebylo potřeba jejich pomoci. Jednota bratrská, v níž Komenský vyrůstal a s níž je spjat celý jeho život, byla v tomto ohledu prozřetelnější tím, že na vzdělání kladla velký důraz; dokonce i dívky měly možnost se naučit některým základním věcem ve škole. Komenského snahy však byly v tomto ohledu zcela zásadní a ovlivnily nejen dobu, ve které žil.

O požadavku vzdělání pro všechny v Pampaedii Komenský souhrnně píše: „První, čeho si přejeme, jest, aby tak plně a k plnému lidství mohl být vzděláván ne nějaký jeden člověk nebo několik jich nebo mnoho, nýbrž všichni lidé vespolek i každý zvlášť, mladí i staří, bohatí i chudí, urození i neurození, mužové i ženy zkrátka každý, komu se dostalo údělu narodit se člověkem, aby konečně bylo jednou celé lidské pokolení vzdělané ve všech věkových stupních, stavech, pohlavích a národech.“ (Komenský 1992, s. 15)

Pansofie, která měla shrnout všechno lidské vědění, byla vedle Pampaedie součástí velkého celku Obecné porady o nápravě věcí lidských, což už v samotné své podstatě zahrnuje podíl každého člověka, protože bez účasti všeho lidu na tomto velkém projektu by nebyla náprava světa možná. Velice zjednodušeně by se dalo říci, že Vševěda měla obrátit všechny lidi k lepšímu.

Sám Komenský se jistě musel setkat s otázkou, zda jsou všichni vůbec schopni tohoto široce pojatého vzdělání, protože na to odpovídá v páté kapitole Velké didaktiky takto: „Že se každý člověk rodí schopným k nabývání znalosti věcí, je patrné, protože za prvé je obrazem božím. Neboť je-li obraz přesný, představuje nezbytné rysy svého vzoru, sice jinak to nebude obraz.“ (Komenský 1958, s. 73)

Na základě tohoto pevného přesvědčení, s nímž Komenský psal svá didaktická díla, však nemůžeme jednoduše usoudit, že by byl nepřihlížel ke zvláštnosti každého člověka. Bral v potaz dědičný hřích, který zabraňuje člověku stát se dokonalým ve všem poznání zde na zemi a všechny neduhy z toho vycházející. „Něméně (namítl by někdo) naše vnitřní síly jsou oslabeny prvotním hříchem. Odpovídám: Avšak nejsou uhašeny.“ (Komenský 1958, s. 106) A dále uvádí na jednom z mnoha přirovnání: „Sotva může být

tak zašpiněné zrcadlo, aby aspoň nějakým způsobem nezachycovalo obraz... Ostatně je-li zrcadlo znečištěno prachem nebo skvrnami, má se dříve otřít.“ (Komenský 1958, s. 107)

Komenský byl pedagogickým optimistou, to znamená, že měl naději pro rozvoj každého člověka, vyjma těch, kteří nebyli obdařeni rozumem. *„Hojit zastaralé nemoci je těžké a nesnadné a pokládá se skoro za nemožné. Kdyby se však přece našel někdo, kdo by sliboval odpomoc, zdaž by jej odmítl nemocný? Či nepřál by si spíše, aby přičinil ruku co nejrychleji? Zvláště kdyby viděl, že lékaře vede ne nerozvážené zdání, nýbrž přesná úvaha.*“ (Komenský 1958, s. 103)

Byl si však vědom toho, že i přes sebedokonalejší vzdělávací systém je tu především svobodná vůle každého člověka, jenž se projevuje v tom, že se každý musí svobodně rozhodnout, zda se vzdělávat chce nebo ne. Prevenci negativního rozhodnutí viděl v tom, že nejprve se vzdělání musí stát lákavým, aby po něm každý přirozeně zatoužil a rozhodl se vytrvat.

Také si uvědomoval a bral v potaz rozdílnost duševních schopností každého člověka. *„...totiž že některé jsou bystré, jiné tupé, některé měkké a povolné, jiné tvrdé a vzpurné, jiné samy sebou chtivé vědění, jiné zase že se spíše těší z prací mechanických.*“ (Komenský 1958, s. 109) S vědomím těchto individuálních dispozic člověka vypracoval nám dnes známé rozdělení žáků do šesti kategorií podle přístupu k učení:

- 1) bystrí, chtiví a povolní, nade všechny vůbec nejschopnější ke studiím
- 2) vtipní, avšak váhaví, ale přece poslušní
- 3) vtipní a učenliví, avšak vzpurní a zatvrzelí
- 4) povolní a zároveň i chtiví učení avšak zdlouhaví a těžkopádní
- 5) tupí, a k tomu ještě vlažní a liknaví
- 6) tupí a zároveň povahy pokroucené a vzpurné

Toto rozdělení pak uzavírá slovy: *„V ničí moci není, jaké děti se rodí; aby se však staly dobrými, to je v naší moci.*“ (Komenský 1958, s. 110)

V Pampaedii Komenský rozpracoval všechny etapy lidského života do osmi „škol“.

- 1) **Zrození.** Komenský nezačíná uvažovat o výchově člověka až od narození, ale důležitou roli přikládá také manželské přípravě na rodičovství. Rodiče by ke své

úloze neměli přistupovat ledabyly, protože už to, jaký život vedou, bude mít vliv na život jejich dítěte. „*Dobře se narodit, dobře žít a dobře zemřít jsou tři stěže lidského požehnání, ale tak, že na první věci závisí druhá, na druhé třetí. Tedy je především třeba dbát o věc první.*“ (Komenský 1992, s. 76) „*Tato škola bude tedy mít jakési tři třídy. I. V první z nich se pečuje o budoucí potomstvo zdálky tak, že se manželství uzavírá rozumně, počestně a zbožně. II. Péče po uzavření manželství, když naděje na potomstvo je už bližší. III. Třetí třída obsahuje péči o plod již počatý, až do narození.*“ (Komenský 1992, s. 77)

- 2) **Útlé dětství.** Útlým dětstvím se tu rozumí období od narození do šesti let věku dítěte. Dítě je bráno jako nový člověk, který právě přišel na svět, naprosto „neopracovaný“ a ve všem vyžadující vzdělání. Za vzdělaného člověka Komenský považuje toho, kdo svým intelektem je schopný postihnout znalost o věcech na celém světě a dokáže hovořit cizími jazyky. Znakem dospělosti je však také ochota všude pomoci a to vše má být vykonáváno z lásky k Bohu. „*Vskutku vzdělaný člověk je ten, který jako živý obraz Boží rozumem chápe všechno, řečí vyjadřuje všechno a skutky znázorňuje všechno, pokud je to možné konečnému tvorů. Toto všechno umět je pravé vybroušení člověka, pravé vzdělání.*“ (Komenský 1992, s. 79)
- 3) **Dětství.** Toto období je vymezeno šestým a dvanáctým rokem věku. „*Děti jsou mladí lidé, budoucí nástupci těch, z nichž se nyní skládá svět.*“ (Komenský 1992, s. 93) Zde Komenský stanovuje cíle pro každou ze šesti tříd školy obecné.
- 4) **Dospívání.** „*Dospívající jsou mladí lidé, vyšší z dětství, ale dosud stojící na nižším stupni zrůstu, soudnosti a sil.*“ (Komenský 1992, s. 108) Škola dospívání je zaměřena na procvičování jazyků, zejména latiny, a souhrn umění, věd, mravů a zbožnosti.
- 5) **Mladost.** „*Cílem vzdělání mládeže bude plné harmonické a univerzální osvícení k plné 1. moudrosti; 2. ctnosti; 3. víře. Zejména k síle víry.*“ (Komenský 1992, s. 114) Vzdělání, jež člověk do tohoto věku nashromáždil, se má uplatnit v čistém chápání věcí, volby všeho dobrého a schopnosti to vše pohotově uvádět do života.
- 6) **Dospělost.** „*Celý muž je člověk, který dosáhl plného zrůstu a vrcholu svých sil, způsobilý k životním úkonům a už skutečně začínající ten druh života, k němuž*

se připravil.“ (Komenský 1992, s. 122) Vše, co se člověk naučil, má zdokonalovat v umění „dobrého života“. Člověk se v žádném případě nemá přestat vzdělávat. Komenský zdůrazňuje důležitost sebevzdělávání, a to v tomto věku zejména četbou vhodných knih.

- 7) **Stáří.** Tato etapa představuje vrchol lidské moudrosti, šťastné dosažení mezníku smrtelného života a vkročení do života nesmrtelného, tedy „výtěžku života“. Z toho vyplývá, že i kdybychom pojali stáří, coby nejvyšší metu pozemského života, v souvislosti s životem věčným je to však pouze příprava na život po smrti. (Viz také Velká didaktika, kap. 2.) Stáří má být dovršením všech životních skutků, ale i ono je podřízeno kázni, učení, předpisům, úkolům a učitelům. Že je ale fyzicky nejslabší ze životních stupňů, nesmí být opuštěno a zbaveno podpory.
- 8) **Smrt.** Školy smrti se Komenský dotýká i z toho důvodu, že není příznačná jen pro období stáří. Zde platí podobně jako na začátku, že tak jako se má člověk „dobře narodit“, měl by i „dobře zemřít“.

Tím, že Komenský nazývá všechna výše zmíněná období školami, vyjadřuje účel všech těchto etap, a to ten, že člověk se má stále vzdělávat, duchovně růst a ustavičně na sobě pracovat.

Funkce přirozenosti v Komenského didaktických principech

Při zevrubném zkoumání Komenského didaktických principů se budeme setkávat s jedním pojmem, jenž určuje charakter těchto principů a stává se průřezovým tématem Komenského pedagogiky. Tím pojmem je přirozenost. Sám Komenský je znám výrokem „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.*“ (Vše ať se děje přirozeně, násilí ať se vzdálí ze všeho, co se děje; což se stalo heslem Komenského souborného díla *Opera didactica omnia.*) K tomu, abychom však pochopili smysl Komenského pojetí přirozenosti, měli bychom se podívat, jak je v jeho dílech na přirozenost nahlíženo a jak on sám ji vymezuje.

Komenský uvádí, že základy vzdělání, mravů a zbožnosti jsou v nás od přírody. *Přirozeností rozumíme na tomto místě ne porušení, jež tkví na všech lidech již od pádu (pro něž slujeme od přirozenosti syny hněvu (1 Kor 14, 20), neschopnými představit si něco dobrého sami ze sebe, pokud je na nás), nýbrž první a základní stav v nás (zde Gn*

1, 31), *ke kterému jako svému začátku musíme být zpět přivedeni.*“ (Komenský 1958, s. 72)

Komenský nahlíží na lidskou přirozenost ve dvou aspektech. Jedním je přirozenost biologická, kde člověk je brán jako součást hmotného světa a druhým aspektem je rovina všeho lidského - to co je člověku vlastní, „věci lidské“, tedy to, co jej odlišuje od ostatního stvoření.

Analogii mezi přirozeností hmotného světa a přirozeností člověka můžeme nalézt právě v dynamické činnosti přírody a člověka. Analogií mezi jevy v přírodě a od nich odvozeného jednání člověka, čehož je hojně využíváno zejména v 16. až 18. kapitole Velké didaktiky, se Komenský snaží objasnit principy přirozenosti ve výchově a vzdělání každého člověka. Protože se však člověk právě přirozeností lidskou liší od ostatní přírody, Komenský nepoukazuje pouze na podobnost, ale i na rozdíly. Za projev odlišnosti člověka pak považuje rozum, jednání a řeč. *„Komenský to vyjadřoval i heslovitě akrostichem SAL – sapere, agere, loqui – vědět, jednat, mluvit, což znamenalo, že solí života je sjednocování činnosti poznávací, vyjadřovací a prakticky jednajících, jak později podrobněji vykládal.“* (Čapková 1987, s. 121)

Nejdůležitější je však svobodná vůle při konání toho všeho. *„Lidská přirozenost je svobodná, má ráda dobrovolnost, hrozí se nátlaku. Proto kam směřuje, tam chce být vedena; nechce být vlečena, strkána, nucena.“* (Komenský 1958, s. 75) Komenský si ve svých didaktických dílech všímá přirozené dětské touhy po činnosti, na níž zbudoval mnohé principy své pedagogiky. Tvořivá síla je zde vnímána jako něco, co bylo Bohem dáno každému člověku. Bůh, stvořitel celého světa, stvořil člověka, aby se stal jeho obrazem: *I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.“* (Gn 1, 26 - 27)

Člověk neuplatňuje svou tvůrčí sílu pouze vůči přírodě, ale právě výchovou a vzděláním má dotvářet i sám sebe do podoby boží. Komenský svou ideu výchovy opírá o školu, jejíž hlavní funkcí je být dílnou lidskosti, a člověk se právě skrze vzdělání má stát člověkem. *„Každý člověk má být celistvě vzdělán ve všech věcech, které dovršují podstatu lidství, aby dovedl: poznat pravdu; milovat dobro; moudře mluvit a konat, co máme konati s věcmi, s lidmi a s Bohem jednat ve všem rozumně, neunáhleně.“* (Komenský 1992, s. 15) Komenský dokonce varuje před zanedbáním vzdělání, protože

u těch, jež vzděláním pohrdají, nebo u těch, jimž se vzdělání nedostává, může dojít k degeneraci lidské podstaty.

Pěstování člověka má být neustálé, protože lidský duch, intelekt, vůle a paměť zakrní, jestliže nebude mít dostatek podnětů, jež by vybízely k rozvoji. „*Byla to lidská aktivita, v níž viděl záruku, že zdokonalování může mít dobré výsledky, protože lidská přirozenost je cele činná, a proto se plně vylévá tam, k čemukoli se obrátí: hodí se tedy k pěstování. Zdůraznil, že smysly, rozum, vůli, srdce a jazyk i ruce mají ke konání všichni na celém světě, takže nikoho nelze vyloučit z univerzálního vzdělání, ani národy dosud méně vzdělané nebo nevzdělané, ani lidi jakkoli defektní. Všichni jsou obrazy boží, ve všech je třeba probouzet touhu po zdokonalování.*“ (Čapková 1987, s. 185)

Omezování lidské přirozenosti Komenský pokládá za omezování lidských práv. Protože je právě vzdělání důležitým činitelem lidskosti, zdůrazňuje Komenský právo na vzdělání pro všechny. Aby bylo vzdělání přístupné opravdu všem, prosazuje, aby se jej dostalo každému v mateřském jazyce. Odepřít někomu vzdělání znamená zabránit mu, aby se stal plně člověkem.

K hlavním znakům lidské přirozenosti Komenský řadí následující:

1. Lidstvo by mělo být ve své přirozenosti jednotné. Tím, že však není, je potřeba usilovat o nápravu.
2. Lidskou nápravu však není možné nastolit násilnými metodami; základním předpokladem pro její nastolení je svoboda rozhodnutí. Válka je pro lidské pokolení něčím nepřirozeným.
3. Pro ustanovení jednoty je potřebný rozvoj mezilidských vztahů.
4. V zájmu jednotnosti lidského pokolení je nutné podporovat jazykovou jednotu a zároveň pečovat o jazyky národní. Komenský navrhuje společný světový jazyk.
5. Přirozená jednotu má být dovršena jednotným vzděláváním a výchovou.
6. V tolerančním duchu se má usilovat i o jednotu náboženskou.
7. Jednota má být také v organizaci lidského pokolení, kde jsou respektovány rysy lidské přirozenosti a vztah ke svobodě.
8. Základním předpokladem pro lidskou rovnoprávnost je účast všech národů na tomto o jednotnost usilujícím programu.

2.3. Škola v Komenského pojetí

Tato kapitola se zabývá základními myšlenkami, bez nichž by Komenského škola nemohla být realizována. Cíl života člověka na zemi je propojen s cílem školy. Školu Komenský vnímá jako dílnu lidskosti; člověk se má stát člověkem právě vzděláváním, které ho provází celý život. Komenský se jeho strukturou zabýval v Pampaedii.

Dále jsou tu uvedeny podmínky, bez nichž by škola nemohla fungovat (kázeň), didaktické zásady zefektivňující školskou práci a charakteristika čtyřdílné formy školy, z níž je zde podrobněji zpracováno Komenského pojetí školy mateřské a obecné.

Poslední cíl člověka je mimo pozemský život

Studovat dílo Komenského s osobním přístupem předpokládá, že se na tohoto člověka nebudeme dívat pouze jako na učitele a myslitele, ale že jej budeme vnímat také jako teologa a muže přes všechna utrpení věřícího v Boží svrchovanost. Tento pohled na Komenského nemůžeme ignorovat, protože právě vírou je prodechnuté celé jeho dílo, tedy i přínos pedagogický. Jestliže se totiž budeme snažit Komenského dílo oprostit od teologického základu, jenž je jakoby duší celé jeho tvorby, potom se nám k dalšímu zpracování dostává pouhé torzo, které však Komenského dílo značně zkresluje a tím uvádí čtenáře v nepochopení.

Komenský zdůrazňuje, že smyslem a cílem života člověka je dosáhnout spojení s Bohem, jenž je vrcholem vši dokonalosti, slávy a svrchovanosti a požívat s ním nejdokonalejší slávu a blahoslavenství navěky.

Při stvoření byla tělu člověka vdechnuta Boží duše. Komenský člověku přisuzuje část rostlinnou, živočišnou a duševní, kdežto dnešní teologie přisuzuje člověku stránku tělesnou, duševní a duchovní. Nicméně to nejdůležitější, v čem se s Komenským dnešní pojetí shoduje, zůstává; totiž to, že člověk není stvořen pouze pro život zde na zemi. Zatímco fyzické tělo podlehne zkáze, náš duch je určen pro život na věčnosti.

Z tohoto pohledu Komenský také pohlíží na dočasnost pozemského utrpení. Cokoli jsme a cokoli děláme, to, jak jednáme, není nic jiného než jakési stupňování, avšak zde na zemi nemůžeme dosáhnout vrcholu. „*To všechno míří u šlechetného člověka vždy výše, přesto však bez zakončení. Neboť v životě vezdejším nelze nalézt žádný konec ani tužeb, ani snah.*“ (Komenský 1958, s. 64)

Celý pozemský život člověka je jakýmsi vývojem a přípravou k životu věčnému. Tuto přípravu Komenský připodobňuje vývoji lidského zárodku v těle matky, který se rovněž připravuje na přechod do jiného prostředí. Vše v životě tohoto plodu se vyvíjí, není to však vývoj samoučelný, ale vše se děje se záměrem, aby narozené dítě mohlo dýchat a žít na tomto světě. Tak, jako jsou užitečné obaly, v nichž se dítě vyvíjí v těle matky, ale po porodu jsou již k ničemu, tak i naše tělo má svou funkci pouze v pozemském životě. Přechod z prvního života do druhého (tedy narození dítěte) a z druhého do třetího (ze života na zemi do věčnosti) je úzký a bolestný. První dvě obydlí (lůno matky a život na zemi v lidském těle) jsou jakoby dílny, ve kterých se vždy něco utváří. V první je to tělo pro potřebu života na zemi, v druhém je to duše pro život věčný. Aby podložil tuto myšlenku, přikládá Komenský vzor ze Starého Zákona. Izraelité, žijící po čtyři sta třicet let pod nadvládou faraona v Egyptě, byli vyvedeni skrz úžiny hor a rudého moře na poušť, kde si stavěli stany, učili se zákonu, jenž Bůh dal Mojžíšovi na Sinaji, a bojovali s různými nepřáteli. Po překročení řeky Jordán mohli vstoupit do Kanaánu, země zaslíbené.

Komenský rozebírá toto téma a přikládá mu značnou důležitost kvůli tomu, aby se člověk nestal omezeným pouze na věci naplňující tělesné potřeby. „*Zamiluje-li si kdo bohatství a poklady, nenajde, čím by ukojil svůj hlad, třeba by měl celý svět; to se ukázalo na Alexandrovi (pozn. Alexandru Velikém). Vzplanul-li kdo ctižádostí, nebude moci přestat, třeba se mu klaněl celý svět. Oddá-li se kdo rozkošnictví, všechno mu přece zevšední a jeho choutka se bude obracet od jednoho ke druhému, třeba by proudy jeho rozkoší plynuly všemi jeho smysly. Oddá-li se kdo snaze po moudrosti, nenajde konce; neboť čím více kdo zná, tím více nedostatků poznává. Neboť dobře dí Šalomoun, že nenasytí se oko hleděním, aniž se naplní ucho slyšením (Kaz. 1, 8).*“ (Komenský 1958, s. 64)

Má-li se člověk stát člověkem, musí být vzděláván

Komenský nejen ve Velké didaktice usiluje o to, aby se škola stala dílnou lidskosti. Základy vědění, mravnosti a zbožnosti mohou být rozvíjeny přirozeností, která je vlastní každému člověku, k rozvoji však nedojde samo od sebe, avšak každý člověk tomu musí být naučen. V tomto pojetí člověka, který se teprve vzděláním stává člověkem, se zde nehovoří o člověku jako o živočišném druhu, ale obecně o lidské osobnosti, která se skládá ze tří částí – těla, duše a ducha.

Nikdo at' si nemyslí, že pravým člověkem může býti ten, kdo se nenaučí jednat jako člověk, to jest, kdo nebude veden k tomu, co činí člověka člověkem. Zřejmé je to z příkladu všeho stvořeného: ačkoliv je to ustanoveno k potřebě lidí, přece se k ní nehodí, není-li dříve uschopněno naší rukou. Např. kameny jsou dány, aby se z nich stavěly domy, věže, zdi, sloupy atd.; avšak službu konají pouze tehdy, jsou-li naší rukou vylámany, osekány a zasazeny. (Komenský 1958, s. 82)

V předchozí kapitole Velké didaktiky Komenský uvádí trojí smysl života člověka na zemi, a to aby byl:

I. tvorem rozumným,

II. tvorem vládnoucím nad stvořením,

III. tvorem, jenž by byl obrazem a rozkoší svého Tvůrce.

Člověk je podle své podstaty schopen práce, ale je to právě pouze tato daná schopnost, se kterou se člověk rodí, vše ostatní se musí naučit: sedět, stát, chodit, rozvíjet manuální zručnost atd. Stejně tak je to s mentální stránkou člověka.

Nezbytnost toho, že člověk musí být vzděláván, aby se stal člověkem, vysvětluje Komenský na případu jakéhosi dítěte, jež se v útlém věku dostalo do vlčí smečky a v tomto prostředí se vyvíjelo z pohledu chování spíše do podoby psa než člověka.

„Člověk je nejmírnější a nejbožštější živočich, je-li zjemněn pravým cvičením; pakli žádným nebo klamným, je nejdivočejší ze všech tvorů, jež země rodí,“ cituje Komenský Platóna. (Komenský 1958, s. 84)

Komenský je známý myšlenkou, která byla ve své době převratnou, a to, že každý má právo na vzdělání bez ohledu na pohlaví či původ. V této kapitole však jde dál tím, že říká, že všichni *potřebují* vzdělání. Máme-li pouze právo, můžeme se rozhodnout, zda jej využijeme nebo ne. Potřeba, o níž tu Komenský hovoří, je však po

naplnění volající zodpovědnost každého člověka. Vzdělání potřebují děti nadané i méně nadané.

„Kdo by pochyboval, že hloupým je třeba vzdělání, aby byla vypuzena jejich přirozená tupost? A nadaní potřebují vskutku mnohem více vzdělání, neboť nebude-li bystrá mysl zaměstnána věcmi užitečnými, zaměstná se sama neužitečnými, všetečnými a záhubnými. Neboť jako pole, čím je úrodnější, tím hojněji na něm roste trní a bodláčí, tak vynikající nadání je plno všetečných myšlenek, neoseje-li se semeny moudrosti a ctností. A jako mlýnský kámen, nedá-li se mu zrno, látka na mouku, sám sebe omílá... právě tak čilý duch zbavený vážného zaměstnání se najisto zanese marnými a škodlivými věcmi a bude příčinou své záhuby.“ (Komenský 1958, s. 84)

V moudrosti vidí Komenský hodnotu, která je povznesena nad bohatství i chudobu. Boháče bez vzdělání přirovnává k vepřům ležícím v mlátu, chudé potom k oslíkům, jež jsou obtěžkáni mnoha břemeny. Vznešený, ale nevzdělaný člověk je podobný papoušku s krásným peřím.

Důležitost vzdělání a nabývání moudrosti je důrazně příkládána těm, kteří mají vést jiné, kam patří nejen vládnoucí vrstva, ale i pastoři a učitelé církví. Rovněž poddaní by měli být vedeni k moudrosti vědění, aby byli schopni rozumně a z lásky k pořádku poslouchat ty, kteří moudře poroučejí, tedy aby jejich poslušnost nebyla jen z donucení či z bezmyšlenkovité poslušnosti. *„Neboť ne křikem, vězením a bytím, nýbrž rozumem sluší se vésti rozumného tvora. Děje-li se jinak, pohana padá i na Boha, který jim stejně vtiskl svůj obraz; a lidské věci budou plny, tak jako vskutku jsou, násilí a neklidu. Platíž tedy, že všem, kdo se zrodili lidmi, je třeba vyučování, poněvadž mají býti lidmi, ne divokými zvířaty, nerozumným dobyt看em a nehybnými klacky.“ (Komenský 1958, s. 85)*

O školské kázni

Často se lidé mylně domnívají, že Jan Amos Komenský byl člověk, který se zasadil o to, aby si děti ve škole hrály. K tomuto mýtu došlo nesprávným pochopením, nebo lépe neproniknutím k podstatě jeho díla nesoucího název Škola hrou (Schola ludus), kde hra je v této souvislosti chápána jako obdoba hry divadelní (dialogizované zpracování učebních textů) a slouží k tomu, aby si žáci snáze osvojili určité poznatky.

K podobnému nedorozumění však dochází také ve chvíli, kdy chceme Komenského uvést jako tolerantního pána, který se snažil svými principy zliberalizovat školní výuku. Nahlédneme-li však do jeho díla Velká didaktika, zjistíme, jak velmi často užívá slov „kázeň“, „poslušnost“, „pokora“ apod. v souvislosti efektivností výuky. V kapitole 26. nás přímo seznamuje s nezastupitelností kázně. Citlivě zde popisuje, jak za dodržování školské kázně zkvalitnit výuku.

Škola bez kázně, mlýn bez vody. Komenský používá tohoto českého přísloví k tomu, aby ukázal, jak nezbytná je kázeň, aby fungování školy neochablo. Nepostihnuté žákovské projevy nekázně jsou pro vyučování nebezpečné, jako je bujení koukolu na poli nežádoucí pro sotva vzrostlé osivo. Také ovocný stromek se musí každý rok zjara stříhat, aby nezplaněl a neplodné větvičky neubíraly sílu celému stromku. Protože však trend tehdejšího školství nepostrádal projevy přísnosti ze strany učitele, který měl vždy po ruce rákosku, uvádí Komenský vše na pravou míru: „*Z toho však neplyne, že škola má být plna křiku, ran a pruhů, nýbrž že má být plna bedlivosti a pozornosti ze strany učitelů i žáků. Neboť co jiného je kázeň než jistý způsob, jímž by se žáci stali opravdu žáky?*“ (Komenský 1958, s. 229)

Dobrý učitel by měl vždy znát za první účel, za druhé látku a za třetí způsob kázně, aby věděl, proč, kdy a jak má uplatnit svou přísnost. Pokud se učitel rozhodne žáka potrestat, měl by vědět, že kázeňských prostředků by mělo být užito proti těm, kdo hřeší, což jsou ti, kdo vědomě a úmyslně porušují řád. Žák však nemá být potrestán za to, že zhřešil (protože to se už stalo a nedá se to zvrátit), ale aby se příště podobného prohřešku raději vyvaroval. Z tohoto pohledu má tedy Komenského pojetí trestů spíše preventivní charakter, avšak ne v tom smyslu, aby děti byly trestány bezdůvodně ale pouze pro výstrahu. Učitel, který napomíná, kárá nebo jinak trestá žáka za nějaký přestupek, to má provádět bez vášně, hněvu a nenávisti s takovou upřímností, aby ten, kdo je kárán, cítil, že toto napomenutí je projevem otcovské lásky, jenž má být přijato jako hořký, ale prospěšný lék. Přísnější kázně by však mělo být užíváno pro mravy, a ne pro učení a znalosti. Jestliže totiž neznáme způsob, jak motivovat žáka odbornými prostředky, násilí nám při řešení tohoto problému pomůže jen stěží. Jestliže totiž dětem není učení pochuti, další nelibost způsobená přísnými tresty určitě zájem o vzdělání nevyvolá. Stejně jako si při vykládání didaktických principů v 16. až 18. kapitole

Komenský pomáhal vzory z přírody, i zde jich využívá pro snazší pochopení. Jarní slunce nejprve zahřívá malé rostlinky velmi jemně a opatrně, ale postupně přidává na intenzitě a v plné síle pálí, až když je čas, aby dozrálo ovoce. Stejně tak zahradník musí velmi citlivě zacházet s malými a čerstvě zasazenými stromky. Zvláště si musí dávat pozor, když kolem nich seče trávu, aby nezaťal kosu do útlého kmínku. Také hudebník zachází opatrně s rozladěnými strunnými nástroji, a to tak, že zvolna natahuje struny pomocí količek tak dlouho, až je struna vyladěna na správný tón. Jestliže má tedy žák být motivován k učení, je třeba k němu přistupovat citlivě, nechceme-li z nedbalých udělat zarputilé a z váhavých otupělé.

Jestliže však je někdy přece jen zapotřebí potrestat dítě přísněji než je obvyklé, potom se Komenský přimlouvá za to, aby učitel nevolil fyzické tresty. Namísto toho doporučuje ostřejší slovo nebo veřejné pokárání. Zahanbení viníka před spolužáky navrhuje jako účinný prostředek pro udržení kázně. Za opovážlivé prohřešení v mravech je považovány projevy bezbožnosti, vzdorovitost, zatvrzelá zlomyslnost, pýcha, zpupnost, závist, lenost a neochota. Nej přísněji Komenský pohlíží na jednání, jež uráží Boží vznešenost, druhá skupina prohřešků (vzdorovitost a zatvrzelá zlomyslnost) podvrací základ všech ctností a prohřešky z třetí skupiny (pýcha, zpupnost, závist, lenost a neochota) pak odvracejí a zdržují proces učení.

„Kázeň se musí snažit o to, aby ve všech a při všem byla vzbuzována úcta k Bohu, ochota k bližnímu, životní činnost k pracím a k úkolům a aby to vše bylo posilováno stálým užíváním a prováděním.“ (Komenský 1958, s. 231)

Komenský je v otázce školské kázně velmi důsledný; kázeň totiž nevztahuje pouze na žáky, což by se zdálo být nasnadě, ale v první řadě klade kázeňské nároky na učitele. Ten, kdo vede mládež, by v první řadě sám měl být příkladem všeho toho, k čemu mají být žáci vedeni. Není-li to tak, všechno ostatní jde naprázdno. Otcovský cit u učitele je nezbytný, zvláště dojde-li na kárání.

Účelem kázně budiž, v těch, které vychováváme pro Boha a církve, vytvořit a stálým pěstěním upevnit podobné city, jaké Bůh žádá na synech svých, svěřených škole Kristově, aby se veselili s třesením (Žalm 2: 10) a vždy se radovali v Pánu (Filip. 4, 4), konajíce spasení své s bázní a třesením, tj. aby mohli i uměli milovat a ctít učitele a aby se nejenom rádi dali vést tam, kam mají být vedeni, nýbrž spíše aby i sami po tom horlivě toužili. A takových citů nelze dosáti jiným způsobem, než jak jsme již naznačili:

dobrymi příklady, laskavými slovy a vždy upřímnou a zjevnou náklonností, drsnějším však blýskáním a hřmáním jenom někde výjimečně, a i přitom s tím úmyslem, aby přísnost vždy přecházela, pokud jen možno, v lásku. (Komenský 1958, s. 232)

Kázeň Komenský nejvíce vztahuje na mravy. Kázeňské prostředky nedoporučuje používat na neznalost či nevyzrálou osobu. Prospěch ve škole nikdy nestaví nad mravy. Ve vztahu mravnosti a umění uvádí, že kdo má sice nadání v různých uměleckých směrech, ale v chování usměrňován není, ten spíše hyne, než prospívá. Komenský apeluje na třibení mravů, klade důraz na výchovu a kázeň a na závěr kapitoly dodává: *Přistoupí-li ke špatnosti výzbroj vzdělanosti a umění, obrátí se jenom ve zbraň ničemnosti a bude v rukách zuřivců mečem, jímž budu vraždit sebe i jiné.* (Komenský 1958, s. 233)

Všeobecné požadavky vyučování

Značnou část Velké didaktiky Komenský věnuje principům při vyučování. Nesnaží se o to, aby tyto principy byly přijaty jako dogma, ale u každého zvlášť vykresluje vzor z přírody a příklad lidské práce.

Na počátku 16. kapitoly poukazuje na Ježíšovo podobenství, které bychom mohli najít v evangeliu podle Marka: *„I pravil: Tak jest království Boží, jako kdyby člověk uvrhl símě do země. A spal by, a vstával by ve dne i v noci a semeno by vzešlo a rostlo, jakž on neví. Nebo sama od sebe země užitek plodí, nejprv bylinu, potom klas, potom plné obilí v klasu. A když sežrá úroda, i hned přičiní srp, nebo nastala žeň.“* (Mk 4:26-29)

Komenský vysvětluje, že Bůh je ten, který vše stvořil a činí všechno ve všem, a na člověku je, aby srdcem, které věří v Boha, přijal všechna semena učení. Ta se pak sama ujmou a budou růst až ke zralosti, aniž by to člověk pozoroval.

Proto pěstitelé mládeže nemají jiné povinnosti, než aby dobře zasévali v duše semena poučení a opatrně zalévali strůmky boží; zdar a vzrůst přijde shůry. (Komenský 1958, s. 125)

Komenský se snaží čtenáři objasnit proces učení a vůbec utváření lidské osobnosti na příkladu zrodu ptáčete, růstu stromu, stavitele domu a malíře obrazu. Snaží

se zde vysvětlovat složité procesy na jednoduchých příkladech ze života člověka či přírody kolem nás. U každé zásady je také uvedeno, jakým způsobem se tehdejší školství dopouštělo chyb.

1. Příroda dbá vhodného času.

Tak jako v přírodě se děje vše ve správný čas, tak i škola by měla respektovat to, že v životě každého člověka jsou určitá období a stejně každý den je takto rozčleněn. Vzdělávání člověka by mělo začít na jaře života, tj. v dětském věku. Ze stejného principu jsou pro výuku nejpříjemnější ranní hodiny. Učivo má být odstupňováno podle toho, co je dítě schopné pochopit ve svém věku.

2. Příroda si hotoví látku, dříve než ji začíná formovat.

Tak jako si pták nejdříve připraví hnízdo, než naklade vejce, a stavitel si pořídí materiál, než začne stavět dům, každá škola by měla být vhodně vybavena vším, co je potřeba dříve, než začne školní rok. V této souvislosti Komenský kritizuje tehdejší učebnice, které zdůrazňují pořádek věcí před samotnými věcmi, obecně řečeno, že forma je podávána dříve než látka. Jako nápravu doporučuje, aby vše bylo včas připraveno k výuce, poznání aby se rozvíjelo dříve než jazyk a příklady byly uvedeny dříve než definice. Ve svém díle Česká didaktika Komenský říká: Dlouhá a spletitá je cesta pomocí pravidel, krátká a úspěšná pomocí příkladů.

3. Příroda si bere ke své práci vhodný předmět anebo si jej aspoň napřed upraví, aby byl učiněn vhodným.

Zde není předmětem kritiky to, že by školy ke vzdělání připouštěly nenadané žáky (vždyť vzdělání mělo být podle Komenského pro všechny), jako spíše, že žáci byli ze škol, dílen lidskosti, vypouštěni dříve, než bylo dokončeno vzdělání. Důležitost se zde také příkládá tomu, aby touha dětí byla vzbuzena dříve, než přijde samotný proces učení. Mysl by měla být očištěna od všeho, co zabraňuje procesu vzdělávání. Komenský zde doporučuje, aby žáci měli možnost ve škole vytrvat, jejich mysl aby byla očištěna a všechny překážky, které se mohou na cestě za poznáním objevit, aby byly včas odstraněny.

4. Příroda se nemate ve svých dílech, nýbrž roztríd'uje a dělá každou věc zvlášť.

Matením se zde rozumí mimo jiné to, že se dětem předkládalo příliš mnoho různorodých věcí k pochopení. Komenský zde odsuzuje fakt, že se děti ve škole každou hodinu zaobírají jiným předmětem. Abychom pochopili jeho stanovisko, musíme se podívat, jaké předměty staví vedle sebe, a u kterých předpokládá, že jsou-li probírány současně, pak nadměrně zahlcují dětskou mysl. Když se děti věnují mluvnici, neměla by se do toho plést dialektika (pojetí různosti) či rétorika. Stejně tak cizí jazyky by se měly učit postupně, aby se žákům nepletla řečtina s latinou atp.

5. Příroda začíná každé své působení od vnitřku.

Komenský nejen tu ale i na jiných místech zdůrazňuje, jak je důležité, aby se dětem předkládané učivo vždy dobře vysvětlilo, než bude zadáno k zapamatování. Nejdřív se má tedy učitel ujistit, že děti látce rozumí, aby se pak danou problematiku naučily samy definovat a posléze používat ve svém praktickém životě.

6. Příroda začíná všechno své tvoření od nejširšího celku a končí nejmenšími podrobnostmi.

Tuto zásadu dnes nazýváme postupem „od obecného ke konkrétnímu“. Tak jako si stavitel nejdříve utvoří celkovou představu o domu, který chce postavit, a malíř nejdříve načrtne hrubou skicu, než se začne věnovat jednotlivým detailům, měly by se dětem hned od počátku vzdělávání nejdříve podat všeobecné základy, tak aby se později předkládané učivo nejevilo jako něco nového a neznámého, ale jako něco, co rozvíjí už dříve nabyté vědomosti a dovednosti.

7. Příroda nedělá skoky, nýbrž kráčí kupředu postupně.

V této zásadě Komenský přikládá význam posloupnosti ve vzdělávání. Na příkladu vylíhlého ptáče, které se učí létat a shánět si potravu, až když je opeřené a dostatečně silné, poukazuje na podobnost v postupu stavitele, který

dříve, než začne stavět střechu, vybuduje nejdříve pevné základy. Učivo má být tedy rozděleno pro jednotlivé třídy tak, aby „...to, co je napřed, všude rozrazilo cestu a rozžehlo světlo tomu, co následuje. Čas budiž rozdělen pečlivě, aby každému roku, měsíci dni a hodině připadl zvláštní úkol. Toto rozměření času i práce budiž zachováno přesně a nebudiž vynecháno nic, nic převráceno.“ (Komenský 1958, s. s. 135)

8. Když příroda začne, nepřestane, dokud nedokoná dílo.

Jestliže už je započatý nějaký proces, neměli bychom přestávat, dokud nebude dokončen, aby se nezmařilo to, čeho už jsme dosáhli. V této zásadě Komenský klade důraz na přesné stanovování cílů a snahu o jejich dosažení. Používá zde dnes velmi známého příměru o železu, které se má kouti, dokud je žhavé. Vrcholem tohoto procesu je vzdělaný, mravný a zbožný člověk.

9. Příroda se bedlivě vyhýbá protikladům a škodlivinám.

Zde jsou za škodliviny považovány sporné otázky, kterými se vzbuzuje pochybnost o tom, co se mají děti učit. Komenský to zde dovádí do plné síře a upozorňuje na důležitost ochránění dětí před vlivem oplzlých, bludných a zmatených knih, stejně jako před špatným příkladem zvrhlé společnosti.

Základy snadnosti při vyučování a učení

1. Příroda začíná vždy jen od čista.

Znovu je zde připomenuto, že vzdělávání je nejefektivnější tehdy, když se začne již v dětství, kdy mysl není rozptylována jinými povinnostmi nebo vášněmi. Současně Komenský upozorňuje na to, že by žáci neměli být učeni od několika učitelů zároveň, ale vždy jen od jednoho.

2. Příroda upravuje látku tak, aby toužila po formě.

Komenský zde cituje římského učitele rétoriky Marca Fabia Quintiliana: *Horlivost učení záleží na vůli, která se nedá nutit.* Touha po učení by tedy měla být podněcována všemožnými způsoby, proto by se látka neměla podávat tak,

aby se žákům pro svou složitost znechutila. Velkou roli zde sehrávají rodiče, jejichž úkolem je před dětmi vychvalovat učení i učitele. Úkolem učitelů potom je, aby děti nezastrašili svou přísností, ale svým otcovským přístupem si mají získat jejich důvěru. Také škola má být místem čistým, světlým a příjemným, aby zde děti byly třeba i raději než doma. Metody, kterých se používá při vyučování, by měly být přirozené, aby učení šlo samo od sebe, stejně jako voda se nemusí nutit k tomu, aby tekla dolů.

3. Příroda vyvozuje všechno ze začátků, jež jsou velikostí nepatrné, avšak působivostí mocné.

Zde je čtenáři předložen příklad semena, které v sobě chová všechny informace k tomu, aby z něj mohla vyrůst rostlina. Stejně tak by dětem měly být předkládány základní pravdy, které v nich zapustí kořen. Jako chybování proti této zásadě Komenský vidí fakt, že se dětem předkládá k pochopení změt' již hotových důsledků.

4. Příroda postupuje od snazšího k nesnadnějšímu.

K definování této zásady vedla Komenského zažitá školská tradice, kdy učitel dětem latinu vykládal v latině, stejně tak slovníky nebyly česko-latinské ale latinsko-české. Jako nápravu doporučuje, aby učitel i žák byli téhož jazyka, všechn výklad by měl být v mateřštině. Začnou-li děti studovat cizí jazyk, měly by se nejdříve naučit rozumět, potom psát a až potom mluvit. Mluvení Komenský pokládá za nejtěžší, protože se děje spatra. Napřed však má být upevněna mateřština, cizí jazyk až potom. Pro vysvětlení různých pravidel (mluvnických, rétorických atd.) má být užito příkladů z praktického života, aby se nestalo, že umělý příklad pochopení spíše zkomplikuje, než zjednoduší. Komenský zdůrazňuje, že nejdříve se musí cvičit smysly, potom porozumění, pak paměť a nakonec tvoření soudů a úsudků.

5. Příroda se nepřetěžuje, nýbrž přestává na mále.

To, že se děti učí mnoha různým předmětům navíc ve značném rozsahu, vede k tomu, že jsou přetíženy a škola od nich žádá nemožné.

6. Příroda se neukvapuje, nýbrž kráčí zvolna kupředu.

Jako pták neklade vajíčka do ohně, aby se rychleji zahřála a vylíhla se mlád'ata, tak i učitel by měl dokázat odhadnout, jakou rychlostí postupovat při výuce. I tato zásada je podobně jako zásada předchozí mířena proti přetěžování dětí. Komenský navrhuje, aby děti měly každý den čtyři hodiny vyučování a čtyři hodiny samostatné práce.

7. Příroda nic netiskne ven, leč co uvnitř uzraje a samo chce vyrazit.

Toto bychom dnes mohli nazvat zásadou přiměřenosti. Děti by neměly být nuceny k tomu, k čemu ještě věkem a chápavostí nedospěly. Opět je zde zdůrazněno, že nic nemá být předkládáno k zapamatování, dokud to nebylo řádně vysvětleno a doloženo příklady a pravidly k napodobování.

8. Příroda si pomáhá sama, kolikerým způsobem může.

Podle této zásady by učitel neměl děti nechat bez pomoci, ale vždy jim být k ruce. Velkou výtku zde Komenský adresuje těm učitelům, kteří nevysvětlí úkol zadaný dětem a potom zuří, když práce není splněna dokonale. Učitel je zde napomínán, aby nepoužíval fyzických trestů; vše má být opět vysvětleno tak názorně, jako by to už děti měly před sebou; při tom všem by měly být zapojeny dětské smysly.

9. Příroda neplodí nic leč to, čehož upotřebitelnost je zjevná.

Práce a námaha dětí při učení má být usnadněna tím, že jim stále bude ukazováno, k čemu se jim daná schopnost a dovednost bude hodit v praktickém životě. Co je neužitečné, má být z výuky vyřazeno.

10. Příroda koná vše neměnným způsobem.

V přírodě se děje vše jedním způsobem – jako se děje zrození jednoho ptáka, tak se děje zrození všech ptáků. Stejně tak by výuka neměla být komplikována složitostí metod. Jednu metodu tedy doporučuje Komenský pro výuku jazykům, jednu pro umění a jednu pro vědy.

Základy důkladnosti při vyučování a učení se

1. Příroda nezačíná nic neužitečného.

Všechno, co se děje, má mít svůj účel. Tak, jako se pták nevylíhnul se šupinami a na stromě nerostou uši, neměly by se ani děti učit nic, co jim nebude užitečné. Komenský se snaží učivo očistit ode všech naplavených a nepotřebných nauk.

2. Příroda neopomíjí nic z toho, o čem cítí, že prospěje tělu, které si tvoří.

Každý člověk by měl být utvářen a vzděláván celostně. „*At' se tedy ve školách učí nejen věděni, nýbrž i mravnosti a zbožnosti...Neboť nic nemůže být pevné, leč co je na všech stranách spolu spojeno.*“ (Komenský 1958, s. 151)

3. Příroda nekoná nic bez základu neboli kořene.

Tak jako rostlina nejdříve zapustí kořen a stavitel nejdříve položí základy, tak každému novému učivu musí být nejdříve položeny základy z učiva předchozího. Nejdůležitějším základem vzdělání je samotná touha po věděni. Bez té je pokládání ostatních základů marné.

4. Příroda zapouští kořeny hluboko.

Základy všeho však nemají být mělké či povrchní. Učení s mělkými základy se podobá stromu, který byl vyvrácen, protože jeho kořeny nebyly zapuštěny do hloubky.

5. Příroda vyvozuje všechno z kořene, odjinud nic.

Všechno, co roste na stromě, je vyživováno z kořene. Stejně tak by všechno učení mělo být zvnitřněno, tak aby se člověku stalo vlastním. Kdo nežije z vlastního kořene je zde připodobněn k ptáku chlubícímu se cizím peřím, či hovadu nosícímu cizí břemena. Školy by tedy neměly usilovat o to, aby se děti dívaly cizíma očima a rozuměly cizím rozumem. Komenský doporučuje, aby vše bylo odvozováno pouze z neproměnných podstat věcí, a ničemu se nemá učit pouhou autoritou, ale vše má být dokládáno smysly a rozumem

uchopitelnými příklady. Učitelé se nemají omezovat jen na metodu analytickou ale i syntetickou.

6. Čím mnohostrannější má být prospěch toho, co příroda chystá, tím více to rozčláníkuje.

Při vzdělávání mládeže by se vše mělo dít co nejutříděněji, aby ani učitel ani žák neupadli z toho velkého množství učiva do zmatku.

7. Příroda je v ustavičném pokroku, nikdy se nezastavuje, nikdy nenechává jedno a nezačíná druhé, nýbrž toliko dále koná, zvětšuje a dokončuje, co začala.

Vše, co probíhá ve škole, by mělo přirozeně plynout. Komenský zde vysvětluje princip, který by měl zabezpečit, že to, co už bylo jednou vštěpeno, nebude zapomenuto, a nové učivo nebude stát bez základu. „*Všechno učení buď uspořádáno tak, aby se všechno pozdější zakládalo na dřívějším, avšak dřívější aby bylo potvrzováno pozdějším.*“ (Komenský 1958, s. 156)

8. Příroda spojuje všechno nepřetržitými svazky.

V této zásadě se uplatňuje Komenského encyklopedismus; ne jak encyklopedismus známe my dnes – tedy memorování se učiva nazpaměť, ale systém shrnutí všeho lidského poznání do uspořádaného celku. To by mělo odhalit souvislosti mezi různými jevy a zároveň dokázat, že vše má společný kořen, tudíž vše je spojeno v jeden celek. Komenský zde klade velký důraz na zkoumání příčin.

9. Příroda zachovává úměrnost mezi kořenem a větvemi, přihlížejte při tom k množství i jakosti.

Čím větší a košatější je strom, tím větší musí být kořeny. Nikdy nemůže vzniknout výrazný nepoměr mezi tím, co jsme se naučili a tím, jaké ovoce nese naše práce. Žáci by měli být vedeni k tomu, aby ve všem, co se naučí, viděli užitek ve svém životě. Nikdo by neměl mít pocit, že se učí nadarmo. Kdo se co

naučil, měl by to předávat dále, aby žádné vědění nepřišlo nazmar, ale právě aby se jeho užitek násobil.

10. Příroda sama se obcerstvuje a sílí častým pohybem.

V poslední metodě z tohoto souboru se Komenský věnuje upevňování. Uvádí zde, že to, čeho jsme nabyli, nemůže být upevněno bez častého a vhodně sestaveného procvičování. Znovu zdůrazňuje, že vše by se mělo dít co nejpřirozeněji, tak aby učivo mohlo být zažito. Učivo je zde přirovnáno k pokrmu, který sníme, strávíme a pak žijeme z jeho hodnoty. Vše, co se děti naučí, by měly mít tak pevně zažité, že budou schopny to vysvětlit ostatním; tak se bude učivo ještě více upevňovat. Komenský zde navrhuje, aby se každý žák mohl stát učitelem ostatních spolužáků. Učitel by měl při zavedení nové látky krátce vyložit, o co půjde, vysvětlit smysl slov a užitečnost nových poznatků. Potom vyvolá jednoho z žáků, který v tom samém pořádku zopakuje pro ostatní to, co se právě naučili. Takto je možno vyvolat několik dětí. Učitel má opravovat případné chyby, tak aby se žáci jeden od druhého nenaučili chyby.

O čtyřdílné školní dílně podle stupňů věku a prospěchu

Podíváme-li se blíže na Komenského kapitoly věnující se školskému systému a rozdělení školní docházky do čtyř stupňů, zjistíme, že dnešní školství je postaveno na mnoha jeho principech. Abychom si uvědomili Komenského přínos pro dnešní školství, uvedme zde několik jeho idejí, jež se nám dnes zdají samozřejmostí.

Školní docházka má být uspořádána tak, aby byl v průběhu určitého počtu let probrán plný okruh vzdělání a aby z těchto škol (dílen lidskosti, jak je nazývá Komenský) vycházeli lidé vzdělaní, mravní a zbožní.

Nejvhodnější životní etapou pro vzdělávání jedince je mládí, protože v tento čas se osobnost člověka utváří nejintenzivněji. Toto období je zvršeno dvacátým čtvrtým nebo dvacátým pátým rokem věku. Celá etapa je po vzoru přírody rozdělena na dílčí části.

Komenský zde rozlišuje čtyři na sebe navazující a vždy šest let trvající stupně vývoje člověka, jimž přisuzuje příslušné místo, kde dochází k výchově a vzdělávání, a to:

I.	dětství	→	škola mateřská
II.	chlapectví	→	škola obecná s vyučovacím jazykem mateřským
III.	jinošství	→	škola latinská neboli gymnázium
IV.	mládí	→	akademie a cesty

Škola mateřská má být v každém domě, škola obecná v obci, městečku a vesnici, gymnázium v každém městě, akademie v každém království nebo i v každé větší provincii. Tyto stupně se nemají lišit ani tak lišit obsahem učiva jako spíše jeho náročností. Záruka postupnosti spočívá v předchozí přípravě. Tak jako při růstu stromu se vždy vyvíjí celá rostlina, tak i na všech stupních by mělo být toto vzdělání celistvé. Na nižších stupních školní docházky se má všemu vyučovat všeobecně a v hrubých obrysech a posléze se má postoupit k učivu podrobněji.

V mateřské škole se mají cvičit zejména vnější smysly. Dítě se má naučit pomocí smyslů předměty rozeznávat a zacházet s nimi. Škola obecná by pak měla být zaměřena na rozvoj smyslů vnitřních, obrazotvornosti a paměti, přičemž cvičením se ve čtení, psaní, kreslení, zpěvu, počítání, měření, vážení a učením se vybraného učiva nazpaměť má být procvičována ruka (jemná motorika) a jazyk (řeč). Na gymnáziu má být rozbíjeno porozumění pojmům, tvorba soudů a úsudků, a to pomocí dialektiky (pojetí různosti), gramatiky, rétoriky a dalších umění a věd. Na akademii se má student již věnovat vědeckým oborům, kam patří teologie, filosofie, lékařství a práva.

Má-li být dítě vzděláváno systematicky, celistvě a v souladu s přirozeným vývojem všech osobnostních složek, je důležité nejprve předkládat věci, které se dají bezprostředně uchopit smysly. Dítě předmět vidí, sáhne si na něj, vydává-li nějaký pach, přivoní si, dá-li se ochutnat, ochutná jej a sluchem zaznamená, vydává-li nějaký zvuk. Pomocí pevného základu, kdy dítě získává vjemy prostřednictvím vnějších smyslů, naučí se vytvářet si obrazy těchto věcí (představivost, paměť) a bedlivým pozorováním bude věci mezi sebou porovnávat, poměřovat a tím může dojít k jejich hlubšímu poznání a porozumění. Po obsáhnutí tohoto poznání má se člověk zabývat

rozvojem vůle pomocí níž má naplnit své určení, totiž vládnout nade vším (viz. Gn 1: 28). Výše zmíněný pořádek však musí být zachován, aby nic nebylo opomenuto a zachoval se přirozený vývoj.

Ve škole mateřské a obecné má být vychovávána a vzdělávána veškerá mládež, tedy chlapci i dívky, škola latinská je určena pro ty chlapce, kteří se po zakončené obecné škole nechtějí věnovat řemeslům, ale touží po vyšším vzdělání. Akademie jsou určeny pro učitele a správce, tedy ty, jenž se uplatní ve vedoucích pozicích.

Tyto čtyři školské stupně Komenský přirovnává k ročním obdobím. Mateřská škola je jaro, kdy všechno začíná růst, kvést v různých barvách a vonět rozličnými vůněmi. Škola obecná je léto, kdy obilí dochází plnosti v klase a je již možné sbírat některé plody. Gymnázium je přirovnáno k podzimu; co se nesklidilo v létě, sklízí se právě nyní a vše se ukládá do sýpek. Akademie je zima, kdy to, co bylo na podzim sklizeno, je právě připraveno k užití a má být k dispozici po celý zbytek života.

Na závěr je znovu využito přirovnání ke stromu. Šestileté děti, jež od narození procházely vzornou výchovou otce a matky, jsou jako dobře zakořeněné a pečlivě pěstované stromky, které začínají vyrážet ratolesti. Dvanáctileté dítě je stromek už silnější, obsypaný pučícími pupeny, z kterých bude brzy patrné, k jakému povolání se dítě hodí. Osmnáctiletý mladík zběhlý v jazycích a uměních je podobný stromu obsypanému květy. Sklizeň ovoce potom nastává po zakončení akademie.

Idea školy mateřské

Školou mateřskou Komenský nepojmenovává instituci, kterou my dnes nazýváme mateřskou školou, ale prostředí, kdy dítě vyrůstá v rodině pod vedením matky a otce. V této části Didaktiky je podán ucelený přehled toho, co by se dítě mělo naučit a co by si mělo osvojit, než nastoupí do školy obecné.

Základy všeho získaného, co dítě potřebuje pro život, je mu dáno v prvních letech; to se má později už jen rozvíjet. Vzhledem k tomu, že vývojová psychologie se v této době jako vědní disciplína ještě neobjevuje, můžeme se obdivovat úrovni, na jaké Komenský zohledňuje specifika jednotlivých psychických vývojových období. Při čtení těchto textů si také musíme uvědomit, že v časech Komenského nemělo dítě ve

společnosti prakticky žádnou roli, přesto však Komenský přikládá tomuto období (od narození do šesti let věku) nesmírnou důležitost pro budoucí vývoj. Vždyť dítě se musí naučit základy všech vědomostí, dovedností a návyků právě v tomto období. Ve dvaceti bodech Komenský popisuje, co vše by si dítě mělo osvojit v jednotlivých oblastech. (Názvy těchto oblastí jsou ponechány tak, jak je Komenský sám pojmenoval)

1. Metafyzika (první filosofie). Dítě, které má již vžitá a utříděná některé vjemy získané vnějšími smysly, začíná postupně rozumět pojmům jako např. něco, nic, je, není, kde, kdy, podobné, odlišné atd.
2. Fyzika (v tehdejší době zahrnovala i přírodopis). V tomto šestiletí se dítě má seznámit také s tím, co je to voda, země, vzduch, oheň, sníh, déšť, mráz, železo, kámen, strom, bylina, pták, skot, ryba apod. Naučí se také pojmenovávat vnější části těla.
3. Optika. V této oblasti si dítě uvědomuje rozdíl mezi světlem a tmou; rozeznává barvy.
4. Astronomie. Dítě se seznamuje s tím, čemu říkáme slunce, měsíc, nebe, hvězdy. (Při návratu ze studií v Německu Komenský získal Koperníkův spis, který se snažil obhájit teorii heliocentrismu; církve však toto učení označovala za kacířské a šířila teorii geocentrismu.)
5. Zeměpis. Základy této oblasti jsou tvořeny tím, že dítě začíná chápat, co je hora, údolí, rovina, řeka, vesnice, hrad, město atd.
6. Chronologie. Dítě má už určitou představu o pojmech hodina, den, týden, rok; včera, především, zítra, pozítří; rozlišuje roční období a jejich charakteristické znaky.
7. Dějepis. Už od chvíle, kdy je dítě schopno, učí se vypravovat vlastními slovy o tom, co se stalo, co zažilo, nebo co se stalo ten den.
8. Aritmetika. Smyslem je, aby se dítě naučilo rozlišovat pojmy mnoho, málo; dovede napočítat asi do deseti.
9. Geometrie. Do šesti let věku dítě porozumí pojmům dlouhý, krátký, široký, úzký, tenký, tlustý; co je čára, kříž; rozlišuje geometrické tvary.

10. Statika. Obsah statiky, který Komenský stanovil pro toto vývojové období, si dítě nejlépe uvědomí při vážení (potěžkávání) například dvou rozdílných předmětů, přičemž dokáže určit, který z nich je lehčí a který těžší.
11. Mechanické práce. V tomto oboru se děti mohou zdokonalit, bude-li jim dovoleno zkusit si třeba přenést určitý předmět z místa na místo, z kostek mohou stavět a zase bourat, svazovat či rozsvazovat šátky. Komenský doporučuje, aby zvláště tato oblast byla podporována a řízena. Právě o to mu jde zřejmě z toho důvodu, že při činnostech tohoto druhu dítě získá mnoho smyslových vjemů a zkušeností.
12. Dialektika. Rozumové schopnosti lidské mysli mohou být v tomto věku tříbeny například podpůrnými činnostmi, kdy si dítě uvědomí, že na otázku se odpovídá, chce-li se něco dozvědět, musí se zeptat. Dítě se zároveň učí držet tématu hovoru a uchovat myšlenku v paměti.
13. Mluvnice. Pod tímto pojmem nespíše chápe procvičování se v mluvené řeči, neboť tuto oblast doporučuje rozvíjet činnostmi, které vedou k tomu, aby se dítě naučilo správně vyslovovat všechny hlásky, aby bylo schopno slabikovat a skládat celá slova.
14. Řečnictví. Dítě se učí napodobovat figury a tropy z řeči dospělých; hovoří s náležitým přednesem, gestikulací, intonací řeči. Chybuje-li, má být mírně a rozumně poučeno.
15. Básnictví. Komenský doporučuje, aby se děti učily nazpaměť verše zejména mravoučného charakteru. Verše by měly být rytmičné a rýmované.
16. Hudba. Děti by se už v útlém věku dle Komenského měly učit snazším žalmům a hymnům. Zpěv žalmů a hymnů má také vést děti ke zbožnosti.
17. Hospodářství. Dítě se učí obecná pojmenování členů rodiny: otec, matka, služka, služebník, podruh atd. Stejně tak umí pojmenovat části domu, jako například ložnice, předsíň, kuchyně, stáj. Učí se přiřazovat k danému nářadí jeho název.
18. Politika. Zde je politika chápána v širším smyslu, tedy jako občanská správa. Dítě se má dozvědět, kdo je v obci starostou, kdo je to radní, soudce, notář... Na tuto oblast však Komenský neklade nároky. Neznají-li děti význam výše zmíněných funkcí, není to velkou závadou.
19. Mravy. Oproti politice jsou mravy Komenského preferovanou oblastí.

- a. Dítě by se mělo učit střídmosti v jídle a pití.
- b. Nezbytný je návyk čistoty těla, ošacení. Dítě se učí udržovat v čistotě i hračky a věci jemu svěřené.
- c. Úcta k představeným je už v tomto věku povinná.
- d. Dítě je vedeno k poslušnosti při rozkazech i zákazech.
- e. Velký důraz je kladen na pravdomluvnost. Lhát a klamat by dětem nemělo být dovoleno ani při žertování, neboť i to by se mohlo zvrhnout ve vážné provinění.
- f. Dítě poznává, že spravedlnost je předpokladem dobře uspořádaných lidských vztahů. Učí se, že se nemá dotýkat ničeho, co není jeho, natož aby to snad vzalo, či schovalo. Zakázáno je také ubližovat a závidět.
- g. Děti mají být vedeny k lásce, aby dokázaly dát ze svého každému, kdo je v nouzi a prosí.
- h. Důležité je, aby si děti zvykaly práci. Velmi nebezpečné je pro dítě zahálení.
- i. Děti by se měli učit rozvaze při rozpravách. Není dobré „žvatlat“, co nám slina na jazyk přinese. Stejně důležité je umět mlčet, jestliže mluví jiní, zvláště když je přítomna vážená osoba.
- j. Už v útlém věku by měly být děti vedeny k trpělivosti, která jim pak bude užitečná po celý život. Mladická vášeň má být zkrocena dříve, než propukne docela a děti budou ovládány spíše pudem než rozumem.
- k. Zvláštní význam je přikládán úslužnosti, ve které se má člověk zdokonalovat celý život. Dítě se již od útlého věku učí ochotně přiložit ruku k dílu a posloužit tam, kde je to potřeba.
- l. To vše má být završeno uhlazeností mravů, aby se děti nechovaly nejapně a pošetile, ale slušně a skromně. Dále se učí základům společenského chování, kam patří děkovat za prokázané dobrodiní, pozdravit a odpovědět na pozdrav, poprosit, jestliže něco potřebují.

20. Náboženství. Šestileté děti by měly znát z paměti hlavní věci z katechizmu, základy křesťanství, a pokud to stupeň jejich vyzrálости dovoluje, měly by se snažit tímto učením žít. Děti by si měly uvědomovat stálou Boží přítomnost, což je vede jednak k touze po lásce ale také k Bázni před Bohem. Vzorem dítěti má

být sám Kristus, o kterém píše Lukáš ve svém evangeliu: A Ježíš prospíval na duchu i na těle a byl milý Bohu i lidem. (viz Lk 2, 52)

Přesný časový plán do kdy si mají děti výše jmenované dovednosti a návyky osvojit Komenský záměrně nestanovil, protože rodiče při všech domácích pracích a povinnostech nemůžou stanovit přesný pořádek všech podpůrných činností a také je třeba respektovat individualitu vývojové zvláštnosti každého dítěte.

Podrobněji o výchově dětí v tomto období Komenský pojednává ve svém díle Informatorium školy mateřské. Další pomůckou, jež je zde doporučena, jsou obrázkové knížky (Komenský zde má na mysli knížku ve stylu jeho díla Svět v obrazech, která nejen za tímto účelem vyšla o několik let později.) Knížky doporučuje hlavně proto, že děti nejvíce informací přijímají skrze zrak. Obrázková kniha má utvrzovat představy o věcech, bude sama o sobě motivací k touze po dalším poznání a přispěje k tomu, že se děti naučí přirozenější metodou číst, bude-li nad každým obrázkem název předmětu, zvířete nebo činnosti, jež je tu zobrazena.

Idea školy obecné

Do školy má chodit mládež obojího pohlaví. Zde má být vzdělávána nejprve v mateřském jazyce bez ohledu na to, zda mají rodiče úmysl dále vést dítě ve studiích nebo spíše k řemeslu. Na tomto místě Komenský nesouhlasí s jeho učitelem Alstedtem, který se vyslovil, že chlapani směřující k obsáhlejšímu vzdělání, mají být posíláni rovnou do škol latinských. Komenský zdůrazňuje, že všichni spolu kráčí po cestě k lidskosti, a proto je důležité, aby také byli vedeni pospolu, kam až je to možné, protože takto se mohou navzájem povzbuzovat a podporovat.

Děti mají být vedeny ke všem ctnostem, svornosti, skromnosti a vzájemné úslužnosti. Nikomu by tedy neměla být dána příležitost, aby se mohl povyšovat nad druhé. Komenský k tomu dodává: „*Nerodí se pouze děti boháčů, šlechticů a úředníků k podobným hodnostem, aby pouze jim byla otevřena latinská škola, a ostatní byli odmítáni jakoby beznadějně.*“ (Komenský 1958, s. 243)

Účelem a cílem školy obecné má být, aby se děti mezi šestým a dvanáctým rokem věku naučily vše, co potřebují k životu; to znamená číst v mateřském jazyce, psát

čitelně, rychle a podle pravidel, počítat, měřit délky, šířky a vzdálenosti, zpívat všechny obvyklé nápěvy, učit se žalmy i výroky celého písma z paměti, měly by se učit mravům a také podle nich žít. Děti by měly být úměrně jejich věku informovány o hospodářském a občanském stavu v jejich obci, stejně tak by měly znát hlavní rysy historie, a to od samého stvoření světa. Dále sem patří zeměpisné znalosti a základy všech řemesel. Všechny tyto cíle jsou nastaveny tak široce proto, aby pro děti při dalším vzdělávání nebylo nic neznámé a cizí. Vše, s čím se posléze setkají, bude jen dalším rozšířením a podrobným rozvedením toho, co se už naučily.

Žáci školy obecné mají být rozděleni do šesti tříd, kdy každá třída má svou vlastní místnost. Pro každou třídu zvlášť mají být vytvořeny učebnice, které budou obsahovat veškeré učivo určené pro danou třídu. Tyto knihy by měly děti mimo jiné provést celým mateřským jazykem. Učebnice se od sebe navzájem mají lišit ne tak obsahem jako formou. To, co je na začátku podáno obecně, bude postupně stále více rozváděno do podrobnosti. Komenský však stále zdůrazňuje, že učivo má být přiměřené dětskému duchu, aby bylo pro dítě lákavé. Jestliže tento princip opomeneme, potom se učivo stane pro děti svou přísností odpudivým.

Škola obecná by neměla děti nutit, aby se učily názvy věcí a jevů v latinském nebo řeckém jazyce, protože v tomto případě jim nezbývá nic jiného než věřit, že věci a jevy se tak skutečně jmenují. Děti by měly názvům věcí a jevů rozumět, což může v tomto věku zabezpečit pouze jazyk mateřský. Čeština je dost rozvinutý jazyk na to, aby si na úrovni učiva školy obecné nemusela pomáhat pojmenováními v cizích jazycích. Studováním této části *Idey* můžeme dospět k závěru, že kdo nemá upevněný jazyk mateřský, bude mít značné problémy učit se jazyku cizímu.

V další části se Komenský věnuje rozložení jednotlivých vyučovacích hodin. Děti by měly do školy chodit pouze na čtyři hodiny denně; na dvě dopoledne a dvě odpoledne. Dopolední hodiny by měly být zaměřeny na rozvoj rozumových a paměťových procesů, v odpoledních hodinách by se děti měly věnovat cviku ruky a hlasu. Odpoledne by se děti neměly učit nic nového, ale procvičovat to, co se naučily v hodinách dopoledních. Jinak řečeno – to, co se děti naučí dopoledne, měly by odpoledne napsat nebo opsat z učebnice, aby se tím učivo upevnilo a dětem se snáze pamatovalo.

2.4. Vývoj církevního školství v Čechách od doby pobělohorské

po současnost se zaměřením na školství protestantské

Tato kapitola se snaží zachytit vývoj českého církevního školství, katolického i protestantského, hlavní zaměření je však soustředěno na školství protestantské. Vývoj zachycuje období od roku 1627 po současnost (červen 2009).

Přerušeni činnosti protestantských církví ustanovením rekatolizačního patentu

V pobělohorské době v roce 1627 vydal Ferdinand II. Rekatolizační patent, který ustanovil, že poddanské nekatolické obyvatelstvo českých zemí má přestoupit na katolickou víru. Ferdinand II. se zde odvolává na blaho české země za vlády Karla IV. (jako český král 1346-1378)

Aby nyní zmíněné Naše dědičné království české zase mohlo dojíti blahobytu, v němž bylo za časů blahé paměti Našeho předka, zvěčnělého císaře Karla Čtvrtého, tedy jsme si neuložili do té doby, kdy nám dal všemohoucí Bůh svým božským požehnáním vítěznou viktorii před Prahou proti našim rebelům, nepřátelům a odpůrcům, nic většího ani obsažnějšího, než skutečně následovati chvály a slávy hodný příklad blahého císaře Karla Čtvrtého (který byl považován za Otce vlasti a takovým činem se osvědčil) v ochraně a provádění svatého jedině spasitelného katolického náboženství a jako on vědomě nedovolovati, aby byla zaváděna kacířství nebo bludy v zmíněném našem dědičném království českém, nebo, poněvadž si ony bludy dovedou tajně počínati, naříditi, aby všechny sekty a bludy katolickému náboženství odporující byly se zcela chvalitebnou horlivostí odstraňovány a přísně trestány. (Veselý 1994, s. 122)

Ti, kdo nebyli ve stavu poddanském, měli se v případě, že odmítnou přestoupit na katolickou víru, z vlasti vystěhovat a svůj majetek prodat.

V opačném případě, kdyby se někdo v stanoveném termínu šesti měsíců s Námi v Naší svaté katolické víře nesrovnal, jsme zcela rozhodnuti a chceme, aby bylo konečně vysvětleno mocí tohoto císařského a královského patentu, že po uplynutí stanoveného šestiměsíčního termínu nedovolujeme a nepřipouštíme, aby jediný takový člověk děle

bydlel v často zmíněném Našem dědičném království českém a své statky tu osobně vlastnil, nýbrž aby titíž pak odešli z často řečeného Našeho království českého, své statky však aby byli povinni prodati svým příbuzným nebo jiným katolickým obyvatelům, k tomu účelu a prodeji statků chceme ustanovit druhý termín, také šest měsíců jako prvý dlouhý. (Veselý 1994, s. 214)

Toto se samozřejmě vztahovalo i na námi sledovaného kněze Jednoty bratrské a učitele Jana Amose Komenského, který se v období mezi bitvou na Bílé hoře a vydáním Rekatolizačního patentu skrýval ve východních Čechách, připravoval organizaci emigrace členů Jednoty bratrské a snažil se získat politickou a morální podporu v zahraničí. Tímto počinem Ferdinanda II. je přerušena linie vývoje školství reformovaných církví až po dobu vydání tolerančního patentu Josefem II.

Vliv tolerančního patentu na vývoj protestantských církví a jejich škol

Toleranční patent byl vydán 13. 10. 1781. Josef II., nadšený příznivec osvícenského absolutismu, chtěl svými reformami zvelebit Rakousko (pod nějž spadaly i české země) v oblasti politické, sociální i náboženské. Za ideální považoval myšlenku rovných práv za rovných povinností vůči zájmům státního celku, jemuž měl každý sloužit.

V dopise své matce Marii Terezii píše: *Nebude-li této metody (svobody víry) přijato, tedy se více duší nezíská, spíše pozbude se mnohem více užitečných a potřebných těl. Činiti věci na polo, neshoduje se s mými zásadami; jest potřebí úplné svobody bohoslužby, anebo dlužno, abyste ze svých zemí vypudila všecky, kteří nevěří totéž co Vy a nepřijímají tytéž formy, aby vzývali téhož Boha a sloužili témuž bližnímu. Pakli však výborné pracovníky a dobré poddané proto, aby duše jejich nebyly po smrti ztraceny, v životě jejich vypuzujeme a tím se o výhody připravujeme, které bychom z nich získati mohli, jakou pak si přivlastňujeme moc? Zda lze ji rozšířit tak, že bychom chtěli souditi i milosrdenství boží, lidi proti jejich vůli zachraňovati, svědomím jejich rozkazovati? Dokud se plní služba státní, dokud se zachovávají zákony přírody a společenstva, pokud Vaše nejvyšší bytost není zneuctívána, nýbrž uznávána a vzývána, kterak pak, vy správcové pozemští, smíte se vkládati do věcí jiných? Duch svatý má*

srdce osvěcovati; zákony vaše nikdy ničeho nedocílí, než že zeslabí jeho účinky.
(Havelka 1910, s. 33)

Toleranční patent byl nařízením upravujícím problematiku tolerance nekatolických církví, a to vyznání luteránského (augsburského), kalvínského (helvetského) a ortodoxního křesťanského (nesjednocených Řeků). Patent však neustanovil zrovnoprávnění s církví katolickou, avšak tyto církve se staly ve společnosti čímsi tolerovaným, přesněji řečeno trpěným. Nekatolická vyznání podléhala řadě znevýhodňujících nařízeních, přesto se jednalo o zásadní čin v otázce svobody vyznání.

Zde předkládáme vyňaté části z patentu, kde se Josef II. zmiňuje o školách:
Zejména pak svolujeme k tomu:

Předně: *Aby nekatoličtí poddaní, kde 100 rodin žije, byť i v místě modlitebny nebo duchovního správce nebydlely, nýbrž část jich několik hodin vzdálena byla, vlastní modlitebnu a mimo to školu sobě vystavěti směli.*

Za druhé: *Zůstavuje se jim na vůli, aby své vlastní učitele, kteříž od sborů vydržování býti mají, ustanovovali, na kteréž však naše tamější školní ředitelství, co se vyučovacího způsobu a pořádku týká, dohlížeti má. Podobně povolujeme.* (Havelka 1910, s. 280)

Po smrti Josefa II. zažádal český sněm Habsburského nástupce Leopolda II., aby toleranční patent zrušil. Císař se však rozhodl, že jako v ostatních zemích, tak také v království českém toleranci ponechá, aby byl v zemi zachován pokoj mezi členy různých vyznání. Leopold sice toleranci nekatolických vyznání nezrušil, ale zároveň ji nijak nepodporoval, podobně jako jeho nástupce František I. Protestanti byli například nuceni slavit katolické svátky a protestantské školy byly od roku 1805 pod dozorem katolických děkanů.

Dvorní dekret vydaný toho roku stanovil: *Okresní školní dozorcové mají dozírati také na protestantské školy v jejich obvodech se nalézající, při tom však vyučování náboženského nijak nymýliti, nýbrž obeznámiti se o něm pouze na tolik, aby se přesvědčili, že se v něm nepodává nic proti tolerančním zákonům. (...) Naproti tomu podává okresní školní dozorce svoje visitační zprávy nikoli krajským úřadům nýbrž jako při katolických školách konsistoři, aby znala ona a s ní školní dozorce, který vede školní referát, také akatolické školství a měli úplný přehled veškerého školství v diecési.*
(Havelka 1910, s. 281)

V témže roce bylo vydáno Politické zřízení německých škol v Rakousku, které ovládlo obecné školství v zemích rakouských až do roku 1848, v podstatě ale platilo až do vydání nových školských zákonů.

Oproti době, kdy v českých zemích platil rekatolizační patent, se však stejně jako poměry protestantských církví zlepšily i poměry v protestantském školství. Dvorním dekretem z roku 27. 11. 1838 byly na žádost císařsko-královské konsistoře augsburského a helvetského vyznání postaveny evangelické školy na roveň ostatním školám veřejným. Kupodivu se však za těchto příznivých okolností mnoho nových protestantských škol nezaložilo. Protestantské školy byly v Čechách a na Moravě zakládány zejména v době toleranční a době konkordátní. V době platnosti tolerančního patentu napjaly malé chudé protestantské sbory všechny své síly k využití tolik očekávaných znovunabytých svobod a po dlouhém strádání se opět probudily k životu. Sbory byly však rozptýleny a jejich členy byli převážně chudí lidé žijící spíše v horských oblastech; přesto si však v době toleranční založili kromě kostelů a modliteben také více než padesát škol. Je tedy nasnadě, že právě velké náboženské nadšení a radost ze znovunabyté svobody zapříčinily takovouto odhodlanost. Po této první vlně nadšení však usilovnost protestantských sborů na čas ochabla a za padesát let se mnoho nových škol neotevřelo. Sbory, které měly prostředky na to, aby založily školu, udělaly tak v době toleranční; ostatní buď prostředky neměly, nebo založení školy nepokládaly za nutnost. Děti z evangelických rodin měly být totiž i na školách veřejných dobře opatřeny a to tak, že hodiny náboženství podle katolického katechismu byly rozvrženy buď na první, nebo poslední vyučovací hodinu, aby tyto děti mohly přijít do školy později nebo z vyučování dříve odejít.

Protestantské školství za vlády Františka Josefa II.

Pro církev protestantskou se stal rok 1848, kdy se vlády ujal František Josef I., důležitým obratem. Doposud zde byla udržována pouhá náboženská tolerance, vlivem politických změn však byla připravována náboženská rovnoprávnost všech státem uznaných vyznání. Jejím cílem bylo získat pro všechny státní občany volnost víry a svědomí, přičemž bylo dokonce přislíbeno odstranění různosti v občanských a politických právech jednotlivých vyznání. Podle císařského patentu ze 4. března 1849

bylo stanoveno, že se každému zaručuje úplná svoboda víry a právo domácího výkonu náboženství; užívání občanských a politických práv mělo být nezávislé na náboženském vyznání. Každá zákonem uznaná církev a náboženská společnost měla mít právo na společné a veřejné vykonávání náboženství a samostatné spravování svých záležitostí. O zákonech, jenž upravovaly pořádek ve školství, Havelka píše ve své knize *Protestantské školství v Čechách a na Moravě* toto: *Dle § 3. Věda a učení jest svobodné. Každý státní občan, kdož svoji způsobilost dokázal způsobem zákonným, jest oprávněn zřizovati ústavy vyučovací a vychovávací a udělovati v nich vyučování. § 4 stanoví: Vyučování náboženství obstarává se na obecných školách příslušnou církví nebo náboženskou společností, kdežto státu přísluší vrchní dozor nad vyučováním a vychováním.* (Havelka 1910, s. 259)

Vliv Bachova absolutismu. Vznik škol konkordátních.

Příslib čerstvého závanu do politiky protestantského školství tak úzce spjatého se svobodou vyznání byl však narušen nástupem rakouského konzervativního politika Alexandra Bacha, jehož absolutismus se výrazně projevoval zejména v oblasti politické, národnostní i náboženské. Konkordátem z roku 1855 byla katolická církev prohlášena za svrchovanou a privilegovanou. (Konkordát = smlouva o vzájemných vztazích mezi státem a římskokatolickou církví). Tento konkordát také upravoval vztahy mezi církví, státem a školou.

Článek 1.: Uznává se neporušitelnost všech práv a výsad římskokatolického apoštolského náboženství v celém mocnářství. Čl. 5.: Veškeré vyučování mládeže katolické ve všelikých školách veřejných i soukromých má se srovnávati s učením katolického náboženství; biskupům přísluší řízení náboženského vychování mládeže a dozor nad tím, by v žádném učebném předmětu nebylo ničemu učeno, co by se protivilo katolickému náboženství nebo počestnosti mravů. Čl. 7.: Při všech gymnasiích a středních školách, určených pro katolickou mládež, mají jen katolíci býti jmenováni učitelé, vyučování má vstěpovati zákon života křesťanského. Čl. 8.: Všichni učitelé škol národních jsou podrobeni církevnímu dozoru. Vrchní školdozorce jmenuje J. veličenstvo z mužů biskupem navržených. Za učitele může být jen ten ustanoven, kdo jest bez poskvrny ve víře a mravech, odtud může býti odstraněn, kdo by se odchýlil od pravé

víry. Čl. 9.: *Biskupové mohou pokutami církevními stíhati knihy škodlivé náboženství a počestnosti a odvraceti věřící od jich čtení. Též vláda zamezí rozšiřování takových knih.* Čl. 16.: *Zaručuje se ochrana katolické církve před tupením a před překážením vykonávání úřadu pastýřského; slibuje se pomoc státní, aby provedeny byly rozsudky biskupské, vynesené nad duchovními provinilci; zaručuje se duchovenstvu prokazování úcty ze strany císařských úřadů.* (Havelka 1910, s. 259)

Podle tohoto konkordátu mělo katolické duchovenstvo svrchovanou moc. Působení kněžstva rostlo a tím, že římská církev ovládla sféru školství, úřadů a veřejné správy, byli evangelíci z veřejného života opět vytlačeni.

Avšak právě za dob Bachova absolutismu se protestantské církve vzchopily k obraně. Za doby konkordátu si zřídili čeští protestanti své konfesijní školy téměř ve všech sborech, kde doposud nebyly. Konkordát totiž neomezoval přímo již ustanovenou náboženskou svobodu.

Podle dobových záznamů můžeme usuzovat, že vlivem Bachových zpátečnických reforem neprožívalo tehdejší školství právě zlatý věk. Učitelé, kontrolování duchovenstvem, byli často v podřadné roli tím, že dostávali jen velmi nízký plat (služné) a proto byli nuceni přiživovat se všemožnými způsoby. Ani úroveň vzdělanosti tehdejších učitelů nebyla vysoká, což samozřejmě neblaze ovlivňovalo celkovou úroveň školství. Havelka o protestantských školách v tomto období píše: *Protestantské školy za konkordátu i před ním celkem dobře prospívaly, bývaly chváleny i od katolických představených. Přes to však i ony znamenají v tehdejší době úpadek českého školství. Při veškeré dobré snaze nepovznesly se ani ony nad nízké požadavky tehdejší doby, byly stejně nedokonalé jako tehdejší školy obecné, protože učitelé byli stejně málo vzdělání a hmotně nedostatečně zaopatřeni jako učitelé katoličtí. Obecná škola katolická byla směrodatná pro školu protestantskou v dobrém i špatném, a špatného bylo mnohem více.* (Havelka 1910, s. 288)

Císařským patentem z roku 1861, dva roky po pádu bachovského absolutismu, však byla prohlášena rovnoprávnost protestantských škol se školami katolickými. *Císařský patent stanovil, v § 5., že každá evangelická církev smí si pořádati svobodně své zvláštní záležitosti církevní, vyučovací a dobročinné, a v § 11. a 13., že evangelíci směji způsobem dle zákona dovoleným na každém místě dle vlastního zdání zřizovati své školy, že na těchto školách má se vyučovati světským předmětům dle obecných zákonů o*

vyučování vydaných tou měrou, jak předepsáno na školách katolických, při tom však zachovat charakter úplně konfesijní, a že vyznavači evangelické víry nemohou býti přidržováni, aby přispívali k potřebám náboženským a vyučovacím neb k dobročinným ústavům jiné církve. (Havelka 1910, s. 286)

Tím se školy protestantské staly ochranným místem nejen pro děti z protestantských rodin, ale také pro učitele protestantského vyznání.

Tento patent zaručoval protestantským církvím plnou rovnoprávnost, svobodu, samosprávu, vedení matrik a veškerá občanská i politická práva. Dále, kromě toho, že bylo zrušeno odvádění dávek katolické církvi, protestanti si mohli začít stavět kostely s věží a zvony a směli také užívat názvy „farní úřad“, „církev“, „chrám“ a „farář“, což bylo do té doby pro nekatolíky zapovězeno. Protestantské školy měly ta samá práva veřejná, stejně jako hmotné výhody, ochranu a podporu úřadů, měly nárok na příspěvky z veřejných nadací a fondů, dary ze školních knihoskladů, pomoc při vybírání školného a jiných platů. Tyto výhody byly protestantským školám odejmuty po roce 1870, kdy školy katolické byly přeměněny na veřejné a ostatní školy církevní na soukromé.

Školství v českých zemích bylo stále na nízké úrovni. Po zdrcující porážce rakouských vojsk v prusko-rakouské válce si ovšem vedoucí kruhy uvědomily značnou opožděnost zemí spadajících pod rakouskou nadvládu zejména v oblasti průmyslu, obchodu, hospodářství a konečně i školství. Úroveň dosavadního konkordátního školství byla tak žalostná, že - i přes protesty duchovenstva - byl 14. května 1869 vydán nový říšský zákon, jímž byla stanovena pravidla vyučování na obecných školách, což vedlo ke vzniku interkonfesijního školství v Rakousku-Uhersku.

Vliv školských zákonů z roku 1870 na protestantské školství

V roce 1870 byl vydán vedle výše zmíněného říšského zákona také zákon zemský o dozoru nad školami, zřizování škol ale také o právních poměrech učitelů. Místo děkanátů nastoupily školní okresy, místo církevních představených představení političtí. Platy učitelů se zvýšily. Uvedením v platnost těchto zákonů konečně dochází naplnění Komenského ideje o tom, že ani nejchudšímu dítěti nesmí být upřeno právo na vzdělání, ale také že všem dětem se má dostat v prvních letech školní docházky stejného vzdělání a výchování.

Havelka však uvádí, že tyto zákony vydané ve Vídni se nesetkaly s přijetím na české půdě. Učitelé se dle českého veřejného mínění neměli těmito zákony řídit a nové školy se neměly zřizovat. Učitelé tedy stáli na rozcestí s otázkou, zda mají volit do místních či školních rad, za což by byli nařčeni ze zrady obrozeňeckých snah, nebo nevolit, za což jim však hrozilo disciplinární vyšetřování. Odlukou školy od církve docházelo na mnoha místech v zemi k napadání učitelů ze strany kněží, jenž viděli v učitelích nebezpečné odpadlíky.

Každá církev měla dovoleno zřizovat a vydržovat svým nákladem školy k vyučování mládeže daného vyznání. Takové ústavy byly však od nynějška podřízeny zákonům vydaným o vyučování a mohly žádat, aby jim byla přiřčena práva veřejných ústavů, jestliže splňují všechny zákonem stanovené podmínky. Přesto však byli vydržovatelé takovéto soukromé školy povinni stavět a finančně podporovat také školu veřejnou a to formou daně do okresní školní pokladny. Ústavy soukromé, kam patřily i školy protestantské, tedy neměly na rozdíl od škol veřejných finanční podporu ze státní pokladny, což znamenalo značné ohrožení existence protestantských škol. Náklady na provoz školy rostly vlivem nových školských zákonů, takže důvody ohrožení konfesijních škol nespočívaly už v nerovnoprávném postavení jednotlivých vyznání ale právě ve finančních nárocích. Církevní školy potom buď zanikaly, nebo byly i přes nesouhlas místního evangelického sboru prohlášeny za školy obecné (veřejné). Obecné školy se však postupně stávaly opět školami římsko-katolickými.

Rok 1870 je však v protestantském školství důležitým bodem. Protestanti se postavili tehdejšími národně-politickým konvencím, aby ubránili svoje školy. V roce 1871 dokonce evangelíci založili v Čáslavi soukromý učitelský ústav. Částečná finanční pomoc přišla až roku 1888, kdy český sněm odhlasoval po návrhu školské komise protestantským školám roční subvenci (finanční podpora určena k daným účelům) 40.000 K.

Po vzniku interkonfesijních škol se na hladině českého školství vynořila otázka, zda je ještě potřeba soukromých škol protestantských; ustanovením škol interkonfesijních totiž zaniká výše zmíněná ochranná funkce škol protestantských. Avšak zastánci protestantských škol, a to nejen z řad protestantů, poukazovali na skutečnost, že obecné školy té doby byly jen čímsi „pseudointerkonfesijním“, protože vliv katolické církve na české školství byl stále více patrný. Na druhé straně však

začínala vítězit představa, že škola je instituce kulturní a vědecká a že v ní mají rozhodovat pouze pedagogické ohledy. Proto neměla být spojena s církví - ať se jednalo o kteroukoliv církev - protože pak by nutně byla s touto církví svázána společnými zájmy. Církev však neměla v úmyslu své školy rušit.

Protestantské školství v období první republiky

Církevní školy existující v letech předmnichovské republiky byly oprávněny samy volit své učitele, podléhající jejich disciplinárnímu řádu, určovat vyučovací řeč školy a používané učebnice, určovat systém a způsob vyučování při dodržování těchto podmínek: předpisům musí vyhovovat školní budova i organizace školy. Učitelé musí mít stejné vzdělání jako na veřejných školách téhož druhu, nesmějí vykonávat žádný úřad kromě členství v úřadech samosprávních a církevních, mohou však vypomáhat při bohoslužbách a pohřbech; s povolením úřadů mohli i soukromě vyučovat. Škola musí být vybavena nejnutnějšími pomůckami. Veškeré církevní školy přitom měly být pod státním dozorem.

Církevní školy byly děleny na „erární“ a „řádové“. V případě erárních škol byl stát držitelem majetku a plnil funkci patrona školy. Řádové církevní školy, vydržované řády nebo kongregacemi, nepodléhaly všeobecným disciplinárním předpisům. Všechny církevní školy mohly dostávat od státu podporu, ta však v žádném případě nebyla nároková. U řádových škol bývala tato podpora menší - zdůvodňovalo se to tím, že učitelé na těchto školách platově nepostupovali a neměli ani nárok na výslužné.

Náboženské prvky ve školství v letech 1948 – 1990

Dne 25. února 1948 nastolili komunisté v Československu totalitní režim. Komunisté se stali nejvlivnější a nejpočetnější politickou stranou v obnoveném Československu již v roce 1945.

Pojem náboženství je komunistickým režimem definován jako „*forma společenského vědomí protikladná vědě, objektivní skutečnost převracející odraz přírodních sil nebo společenských souvislostí v hlavách lidí a na tomto základě vytvořený světový názor; v podstatě víra v nadpřirozené bytosti, zejména boha,*

respektive v existenci celého nadpozemského světa, na němž tento pozemský svět závisí. Podstatnou složkou náboženství je kult, jenž domněle zprostředkovává styk lidí s „oním“ světem. Náboženství je výrazem bezmoci člověka vůči přírodě a později zvláště společenským silám, sociálním antagonismům, odcizení, současně však výrazem bezděčného protestu proti vši této bídě a bezmoci („opium lidu“ – K. Marx).“ (Malý encyklopedický slovník 1972, s. 302).

Tím, že soukromé školy byly zrušeny, nemůžeme zde hovořit o církevním školství, ale spíše pouze o náboženských prvcích v tehdejší školské síti. Církevní školství bylo zrušeno nově ustanoveným školským zákonem postaveným na ideji jednotnosti.

V Ústavním zákoně ze dne 9. května 1948 je právo na vzdělání definováno takto:

§ 13 Školy jsou státní. Základní školní vzdělání je jednotné, povinné a bezplatné. Podrobnosti a výjimky stanoví zákon.

§ 14 Veškerá výchova a všechno vyučování buď teč zařizeny tak, aby byly v souladu s výsledky vědeckého bádání a nebyly v neshodě s lidově demokratickým zřizením. Vrchní vedení veškeré výchovy a všeho vyučování, jakož i dozor nad nimi přísluší státu.

Svoboda svědomí a vyznání je stanovena následovně:

§ 15 Svoboda svědomí se zaručuje. Světový názor, víra nebo přesvědčení nemůže být nikomu na újmu, nemůže však být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost uloženou mu zákonem.

§ 16 Každý má právo vyznávat soukromě i veřejně jakoukoli náboženskou víru nebo být bez vyznání. Všechna náboženská vyznání a bezvyznání jsou si před zákonem rovna.

§ 17 Každý má volnost provádět úkony spojené s jakýmkoli náboženským vyznáním nebo bezvyznáním. Výkon tohoto práva však nesmí být v neshodě s veřejným pořádkem ani dobrými mravy. Nedovoluje se zneužívat ho k nenáboženským účelům. Nikdo nesmí být přímo ani nepřímou nucen k účasti na takovém úkonu. (Webové stránky Parlamentu české republiky, Poslanecké sněmovny: www.psp.cz/docs/texts)

Podle školského zákona má být na školách s určitými omezeními zachována výuka náboženství. Zákon ze dne 21. dubna 1948 ji vymezuje takto:

§ 19. (1) Škola je povinná starati se o náboženskou výchovu žáků podle jejich náboženského vyznání, vyjímajíc případy, kdy rodiče (zákonní zástupci) odhlásí dítě od této výchovy.

(2) Náboženská výchova a dozor na ni přísluší orgánům církevním (náboženským obcím) bez újmy práva vrchního dozoru a správy, které přísluší krajskému národnímu výboru (§ 7).

(3) Učební osnovy náboženské výchovy stanoví na návrh církevních orgánů (náboženských obcí) ministerstvo školství a osvěty, přezkoumajíc je s hlediska občanského a náboženské snášenlivosti.

(4) Učitelé náboženství (církevní orgány a náboženské společnosti) jsou povinni šetřit předpisy, které v mezích zákona vydají školní úřady.

(5) Vyučování náboženství musí být v soulase s výchovnou činností školy.

(6) Předpisy o zřizování oddělení pro náboženskou výchovu a o počtu vyučovacích hodin vydá vláda nařízením. (Váňová 1997, s. 85)

Protestantské školství u nás po roce 1989

Po pádu totalitního režimu v listopadu 1989 došlo v naší zemi mimo jiné i k obnově církevního školství. Vznik škol soukromých a církevních umožnila již novela předchozího školského zákona v roce 1990. Zřizovatelem školy se mohou stát vedle krajů, obcí a ministerstev (Ministerstvo obrany, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo zahraničních věcí, Ministerstvo práce a sociálních věcí) také státem uznané církve nebo náboženská společenství registrovaná orgánem státní správy, kterým bylo přiznáno oprávnění k výkonu zvláštního práva zřizovat církevní školy. Výuka náboženství je umožněna i na necírkevních školách. (Školský zákon 561/2004 Sb.)

Školy církevní mají obdobné předpisy jako ostatní školy soukromé. Na území české republiky nyní funguje 29 křesťanských základních škol, přičemž zřizovatelem největšího počtu těchto škol je Římskokatolická církev (21 škol), dále Českobratrská církev evangelická (2 školy), Jednota bratrská (2 školy), Slezská církev evangelická augsburského vyznání (2 školy), Církev československá husitská (1 škola), České

sdružení Církve adventistů sedmého dne (1 škola). (Podrobný přehled církevních základních škol viz příloha č. 1.)

3.1. Projekt Jan Amos Komenský dětem

Úvod

Zřizovatelem školy, na níž byl projekt realizován, je Českobratrská církev evangelická; tato škola je školou církevní. Při volbě školy vhodné pro tento projekt bylo snahou najít takovou školu, která by mohla ukázat v praxi odkaz Jana Amose Komenského došálému evangelickému školství.

Cíl projektu: Na počátku projektového dne se děti zamyslí nad tím, co vědí o J. A. Komenském; nebo co se jím vybaví, když slyší toto jméno. Při dalších činnostech se seznámí s touto osobností blíže, poznají kulturu a dobu, ve které žil; porovnají modely (veselá škola před Komenským, v době Komenského a v dnešní době). Proaktivnějším úkolem a tvořivě práce se seznámí s Komenského dílem Svět v obrazech.

Věk dětí: 8 – 9 let

Počet dětí: 14

Datum realizace: 14. 4. 2019

Časový rozsah: Projekt, jejíž předkládání je součástí většího celku. Tato část byla koncipována pro počet vyučovacích hodin. Projektový den byl rozdělen do dvou bloků.

Využití materiálů: papíry a psací nůž (nebo dotazník), notebook, Orbis pictus pexeso, šicí stroj, látky na volání, lepidlo, PVC ubrusy, šperky formátu A1, literatura (knížky s ukázkami obrazů od Komenského), odměna pro děti.

Blůz. I.

Cíl: Zjistit, co se již děti o J. A. Komenském. Děti se jejich věku přiměřenou formou seznámí s dílem a významem 16. a 17. století v českých zemích. Uvedkami si rozdíl mezi školou před a v době J. A. Komenského.

3. Praktická část

3.1. Projekt Jan Amos Komenský dětem

Úvod

Zřizovatelem školy, na níž byl projekt realizován, je Českobratrská církev evangelická; tato škola je školou církevní. Při volbě školy vhodné pro tento projekt bylo snahou najít takovou školu, která by mohla ukázat v praxi odkaz Jana Amose Komenského dnešnímu evangelickému školství.

Cíl projektu: Na počátku projektového dne se děti zamyslí nad tím, co vědí o J. A. Komenském, nebo co se jim vybaví, když slyší toto jméno. Při dalších činnostech se seznámí s touto osobností blíže, poznají kulturu a dobu, ve které žil; porovnájí modely (české) školy před Komenským, v době Komenského a v dnešní době. Prostřednictvím ukázky a tvořivé práce se seznámí s Komenského dílem Svět v obrazech.

Věk dětí: 8 – 9 let

Počet dětí: 14

Datum realizace: 14. 4. 2009

Časový rozsah: Projekt, jež předkládám, je součástí většího celku. Tato část byla koncipována pro pět vyučovacích hodin. Projektový den byl rozdělen do dvou bloků.

Využitý materiál: papíry a psací potřeby (na dotazník), notebook, Orbis pictus pexeso, štětce, kalíšky na vodu, lepidla, PVC ubrusy, čtvrtky formátu A1, literatura (knížky s ukázkami ilustrující dobu Komenského), odměna pro děti.

Blok I.

Cíl: Zjistit, co vědí děti o J. A. Komenském. Děti se jejich věku přiměřenou formou seznámí s dobou a kulturou 16. a 17. století v českých zemích. Uvědomí si rozdíl mezi školou tehdejší a dnešní.

Metody: Zjišťování úrovně vědomostí o Komenském proběhlo formou dotazníku. Děti dostaly papír, kam se měly pouze podepsat a formou hesel nebo volného psaní měly uvést, co se jim vybaví, když se řekne Jan Amos Komenský.

S dobou ve které se Jan Komenský narodil, se děti seznámí prostřednictvím úryvku z knížky Vyprávění o velkém učiteli.

(předčítaný úryvek)

Roku 1492 objevil Kolumbus Ameriku. Začíná nový čas. Začíná nový život pro lidstvo. Je překonán pochmurný středověk. Lidé si uvědomují radost ze života. Poznávají důkladně svět, ve kterém žijí. Vytvářejí nové krásné umění. Opájají se krásou mateřského jazyka. Vznikají smělé vědecké a politické plány. Na první pohled vypadá všechno čistě, čestně a krásně.

Zrodil se, jak věřili, nový svět, proto se tato doba nazývá znovuzrozením, renesancí. Lidé chtějí také opravdovou víru a hlubokou, srdečnou lásku k Bohu. Odmítají církev, která už dávno není pokorná a chudá jako za apoštolských časů, hromadí bohatství a upaluje jinak myslící lidi. Všechno, všechno jakoby začínalo nově. Jenom v jedné oblasti tento svěží vítr nezavál: do škol. Tam sedají žáci stále v ponurých, páchnoucích středověkých třídách. Tam se stále musejí učit v latině, které nerozumějí, neznámým věcem, kterým také nerozumějí. A k tomu ze staletých učebnic. A tak se učí nekonečné stránky z paměti, aniž chápou, co se učí. Učitelé znají jedinou metodu, jak povzbudit píli žáka: bití. Stále opakují staré přísloví: „Žák má uši na zádech“ – a to znamená, že čím více ho budou bít, tím více bude ochotný poslouchat, tím více se bude učit.

Rány, rány... Záda i zadečky těch malých mučedníků nabíhají pod krupobitím ran. Říkalo se: „Učení – mučení.“ Tady to beze zbytku platilo. Obrázek středověkého učitele snadno poznáš: je na něm označen vždy metlou nebo holí, nejčastěji oběma. Protože to byl jejich jediný nástroj, jediný způsob, jak učit děti.

A tuhle pochybnou výsadu měli jen chlapi. Děvčátka, ta musela zůstat doma a měla se učit domácím pracem a připravovat se jen na to, že budou jednou hospodyní a matkou. Jakékoliv vzdělání jim povoleno nebylo. Je pravda, že ve školách Jednoty bratrské byla situace o něco lepší. Učitelé bývali laskavější, bili žáky méně, občas i děvčátka mohla zasednout do jejich lavic. Ale ani oni se neuměli ve vyučování poradit bez metly. Milióny a milióny dětí čekaly po staletí na dobrého anděla, který by změnil

jejich školní utrpení. Který by změnil jejich zachmuřené učitele na laskavé strýčky. Který by ponuré školy změnil na radostná hřiště.

Dočkaly se. 100 let po objevení Ameriky se narodil Jan Amos Komenský, později zvaný „Učitel národů.“ (Uher 1990, s. 7 – 8)

Děti se také dozvědí, jaké asi bylo dětství malého Jana, do jakých škol tenkrát děti chodily (rytecká ilustrace z knihy *Orbis sensualium pictus*). Prostřednictvím knihy České země v době renesance děti poznají, jaké stavby se tehdy stavěly, jak lidé trávili volný čas, jak se oblékala šlechta, řemeslníci i chudý lid.

Na odreagování děti hrají hru Levá noha, pravá ruka. Děti leží na koberci a podle pokynů zvedají ruce a nohy. Pokyny jsou pouze dvouslovné – například: Levá ruka! Slyší-li děti tento pokyn, zvednou levou ruku. Slyší-li jej podruhé, položí ji. Hra vyžaduje pozornost zejména při větším tempu zadávání pokynů.

Připomenutím části textu, který jsme četli na začátku, se děti dozvědí, jak tehdy vypadala škola, jaké pomůcky se používaly při vyučování, ale také to, že tehdy bylo běžné za neukázněnost nebo za nevědomost děti potrestat výpraskem či sezením na hanbě v oslovské lavici. Jak vypadala škola před čtyřmi sty lety, se děti dozví z rytecké ilustrace Komenského díla *Orbis sensualium pictus*.

Poslech hudby. Děti sedí v lavici a poslouchají ukázkou vokálního vícehlasu, píseň Soudce všeho světa Bože, jež pochází z kancionálu Jednoty bratrské. Po skončení ukázky děti dostanou otázku, zda slyšely v ukázce hrát nějaké hudební nástroje a zda rozuměly textu.

Přečtením úryvku si děti uvědomí, že dříve měla čeština poněkud odlišnou podobu:

I hledím a spatřím svůj div, jak se boháči převelice v tom opoutání svém kochali. Tento sobě počítal kroužky řetězu svého, jiný je rozbíral a zase skládal, jiný řetězu sobě rukou potěžkával, jiný ho na pídí měřil, jiný k ústům bera líbal, jiný ho před mrazem, horkem a úrazem chráně šátkem obviňoval. Někteří dva neb tři se sestoupíc měřili je sobě a potěžkávali jeden proti druhému; kdo svůj lehčeji znamenal, kormoutil se a

bližnímu záviděl; kdo větší a těžší měl, chodil vůkol, dul se, honosil a chlubil. (Komenský 1887, s. 127)

Na tabuli je napsán text: **Dobré jest také zvykati pracovitosti, zahálky pak utíkati.** Děti mají za úkol tuto větu „přeložit“ do dnešní češtiny.

Učebnice. Děti se poslechem úryvku textu a pomocí autentické obrazové ukázky dozví o tom, jaké učebnice pro tehdejší školu vytvořil Jan Amos Komenský. Na základě obrazových ukávek učebnic a úryvku textu, jenž popisuje, jak vypadaly učebnice před tím, děti hledají rozdíly a přednosti Komenského učebnic (psané v češtině, doplněné ryteckými ilustracemi atd.). Nato děti srovnají učebnice Komenského s učebnicemi, z kterých se mohou učit dnes.

Na závěr prvního bloku děti zopakují, co všechno dělaly a co si pamatují. Pomocí jsou jim návodné otázky: Kdo byl Jan Amos Komenský? Co si pamatuješ o jeho době (architektura, móda, zábava, škola, učebnice)? Proč si jej lidé připomínají ještě dnes po uplynutí téměř tří set padesáti let od jeho smrti?

Organizace

V tabulce č. 1 je zaznamenán průběh organizace bloku I.

Činnost	Místo realizace
Úvod	v kruhu na koberci
Dotazník I.	v lavicích
Četba úryvku, rozhovor a práce s ukázkami	v kruhu na koberci
Hra Levá noha, pravá ruka	po prostoru třídy
Seznámení a rozhovor na téma Podoba školy v době JAK	na koberci
Poslech hudby, „překlad“	v lavicích a u tabule
Rozhovor o přínosu Komenského učebnic	v kruhu na koberci

Tab. 1. Střídání jednotlivých činností i místa realizace

Hodnocení bloku I.

Pro děti byl projektový den překvapením, protože záměrně nebyl předem ohlášen. Při písemném odpovídání na otázku, co vědí o JAK, nebo co se jim vybaví, když uslyší toto jméno, bylo nutné děti ubezpečit, že není ostuda, pokud napíší, že o něm nevědí nic, nebo že jej třeba slyšely, ale nemohou si na nic vzpomenout. Cílem bylo odradit děti od opisování ale také od pocitu hanby. Čtení příběhů bylo pro tyto děti poutavé; knížka Vyprávění o velkém učiteli, z níž se četla ukázka, byla vhodně zvolenou pomůckou. Tato knížka je původně určena pro starší děti, text úryvku bylo tedy nutné poněkud upravit. (Byly odebrány části textu a pojmy, kterým děti nerozumí a nemají je kam zařadit; například jména církevních reformátorů Luthera, Kalvína, Zwingliho atd.)

Knížky, z kterých byly vzaty ukázky dobové architektury, stylu oblékání a zábavy byly velmi stručné a ilustrace nebyly příliš zřetelné, proto by bývalo bylo lepší opatřit pro tuto příležitost více obrazových materiálů a ilustrací.

Hra Levá ruka, pravá noha je hra, kterou děti doposud neznaly, takže vysvětlování pravidel zabralo více času, než jsem předpokládala. Ostatní aktivity však tímto drobným posunem nebyly poškozeny. Hra byla zaměřena na soustředěnost, ale i na protažení končetin. Zařazení této aktivity se mi zdálo vhodné vzhledem k tomu, že jí předcházela činnost, při které děti delší dobu seděly.

Část projektu, kdy se děti seznamovaly se vzezřením české školy za dob Jana Amose Komenského, byla pro děti zajímavá tím, že si mohly uvědomit, o co snažší může být výuka v dnešní době oproti dobám dávno minulým. Děti tak dokázaly ocenit přínos elektrického osvětlení, počítače, velkých obrazových map, ale například i „obyčejného“ umyvadla.

Hudební ukázka, jež děti poslouchaly, mohla být představena v kontextu dalších krátkých dobových skladeb, duchovních i světských, jak pozdně renesančních, tak i raně barokních, tak aby děti získaly ucelenější přehled o tom, jaká hudba se v té době (v 16. a 17. století) komponovala.

Ukázka staré češtiny byla vzata z Komenského díla Labyrint světa a ráj srdce, z výtisku, jež vyšel roku 1887. Vybraný úryvek byl poměrně krátký, protože pro zastaralost tvarů slov a pořádku slov ve větě kladl poměrně velké nároky na soustředěnost dětí. Smyslem předčítání tohoto úryvku nebylo, aby děti porozuměly

každému slovu, ale aby si uvědomily, jak se lišila čeština, kterou lidé mluvili před více než sto dvaceti lety, od té naší dnešní. Děti byly upozorněny, že čeština, jíž se mluvilo v době Komenského, byla pro nás dokonce ještě méně srozumitelná.

Překlad krátké věty z Komenského díla Informatorium školy mateřské do současné češtiny by byl pro děti poněkud náročný, kdyby měl každý pracovat samostatně. Věta však byla napsána na tabuli a děti mohly pracovat společně. Tento úkol byl dětem uzpůsoben tím, že nebyl zadán text ze staršího vydání Informatoria například z roku 1858, ale text, jenž byl vzat z knihy vydané v roce 1958 (Komenský 1958, s. 297).

Seznámení dětí s Komenského snahou obnovit tehdy používané učebnice bylo spojným bodem mezi prvním a druhým blokem. Ukázkou jedné stránky učebnice Orbis sensualium pictus měly děti jasnou představu o tom, co bude následovat.

Blok II.

Cíl: Děti se prostřednictvím ukázky a tvořivé práce se seznámí s Komenského dílem Svět v obrazech (Orbis sensualium pictus).

Metody

Hra molekuly. Děti se pohybují po prostoru; jakmile slyší pokyn (učitelka řekne číslo), děti vytvoří skupiny – molekuly v tom daném počtu. Při posledním kole děti uslyší pokyn „4“. Tím je dosaženo toho, že se děti rozdělí do třech skupin. Každá skupina dostane sadu kartiček (sady: Na dvoře, V kuchyni, V pokojíčku). Je to hra, která se hraje jako pexeso, rozdíl však je v tom, že pár je tvořen kartičkou, na které je obrázek, a kartičkou, na které je pojmenování tohoto obrázku.

Každá skupina má za úkol pojmenovat prostředí, se kterým budou nyní pracovat. Děti se převlečou do výtvarného, vyndají si vodové barvy, štětce a lepidla. Úkolem každé skupiny je vytvořit z obrázků, které dostaly, obrazovou ilustraci, jež by mohla být jednou stránkou z učebnice Svět v obrazech. Po alespoň částečném zaschnutí je každá práce spolu se svým týmem ilustrátorů vyfocena.

Po dokončení a zdokumentování práce všech tří skupin si děti sednou na koberec a společným rozhovorem hodnotí úroveň skupinové práce. Návodné otázky: Jak se ti

pracovalo ve tvé skupině? Jaký máš pocit z výsledku vaší práce i z jejího průběhu? Byly tvé návrhy přijaty? Dokázal jsi respektovat návrhy druhých?

Na závěr každý dostane papír se svou odpovědí do dotazníku. Otázka je téměř stejná jako na začátku: Co se ti vybaví, když se řekne Jan Amos Komenský? Co víš o jeho době? Po dopsání odpovědí shrneme, jak kdo odpověděl na otázku.

Hodnocení projektového dne dětmi. Děti se postaví a upažením rukou (paží) ukážou, jaký mají celkový pocit z dnešního projektového dne. Hodnotí přínos nových informací, aktivity – hry (Orbis pictus pexeso, pohybové hry), tvorbu ilustrací i spolupráci ve skupinách. Cílem není, aby se všichni shodli na jednom hodnocení; aby tedy děti byly co nejméně ovlivněny hodnocením spolužáků, hodnotí všichni v jeden moment na pokyn „Ted“.

Na závěr dostane každý malou sladkou odměnu.

Organizace

V tabulce č. 2 je zaznamenán průběh organizace bloku II.

Cinnost	Místo realizace
Hra Molekuly	po prostoru
Pexeso Orbis pictus	na koberci ve skupinkách
Tvorba ilustrací ve skupinách	v lavicích (dvě k sobě přiřazené lavice)
Hodnocení skupinové práce	v kruhu na koberci
Dotazník II.	v lavicích
Hodnocení dne, závěr	v lavicích

Tab. 2. Sřídání jednotlivých činností i místa realizace

Hodnocení bloku II.

Hra Molekuly se osvědčila při dělení dětí do třech skupin. Děti v této třídě ještě nepracují formou skupinové práce příliš často, takže pevně stanovené skupiny zde ještě nejsou vytvořeny. Tato pohybová hra zabezpečila zcela spontánní rozdělení dětí do skupin bez jakýchkoli preferencí podle osobních sympatií. Netradiční pexeso bylo dobrou motivací pro zahájení výtvarné činnosti. To, že skupiny nejsou vřité, spolu však

neslo i nevýhody. Děti ve skupinách nebyly „sehrané“, také nebylo jasné, kdo práci vede, a tak občas docházelo ke konfliktům způsobených upřednostňováním vlastních návrhů. Při skupinové práci se přirozeně vyjevily charaktery dětí a jejich místo v dosud utvářejícím se třídním kolektivu. Obzvláště v jedné skupině byla práce značně ovlivněna emocemi. Je nasnadě to vysvětlit tím, že její součástí byl i chlapec, který přišel na tuto školu teprve na začátku tohoto školního roku. Jeho povaha je velmi vrtkavá a zároveň výbušná, čímž mezi ním a ostatními spolužáky často vznikají hádky a jeho přítomností je výrazně ovlivněna každá společná práce.

Co se týká výtvarné stránky samotné činnosti, zjistilo se, že obrázky pro tuto činnost - domalovávanou koláž, které děti dostaly již vytištěné a rozstříhané, mohly být větší, aby se v nánosu akvarelových barev se neztratilo mnoho detailů.

Na této škole probíhá na určité téma projektový den každý měsíc a děti tuto příležitost stále berou jako zpestření a oživení školní výuky, takže hodnocení projektového dne dětmi bylo pozitivní.

Vlastní celkové hodnocení projektového dne

Přípravy. Tento projekt byl realizován na Bratrské ZŠ čtvrtý, tedy poslední týden autorčiny souvislé praxe. Důvodem bylo ponechání si času pro hlubší seznámení se s kolektivem dětí.

Zařazení praktikantky do 2. třídy se ukázalo jako nečekaná komplikace, protože projekt byl původně plánován pro starší děti, které se již mohly setkat s osobností Jana Amose Komenského v rámci školní výuky. Takto musely být upraveny cíle i metody a samotný projekt bylo nutné od základu přestavět. Zkušenost s tímto projektem však potvrzuje, že seznámení dětí 2. třídy základní školy s Janem Amosem Komenským formou přiměřenou jejich věku není třeba považovat za předčasné.

Dvě možné cesty. Tento projekt byl pro děti jakýmsi překvapením. Pro porovnání by bylo možné příště zkusit děti v předstihu informovat o zaměření projektového dne a pověřit je úkolem, aby si - třeba s pomocí rodičů - zkusily najít potřebné informace a potom se o ně s ostatními podělit na začátku projektu. Předpokládá se, že pokud by se projekt ubíral touto cestou a kladl by si cíl seznámit děti s Komenským co možná nejhluběji, potom by úspěšnost projektu byla značně vyšší.

Cílem projektu však bylo zjistit, co děti *už vědí* o J. A. Komenském (tedy bez toho, aby byly předem jakkoliv připravovány). Pravděpodobně by nebylo možné upínat se k tomuto cíli, kdyby projekt byl realizován na necírkevní ZŠ, takto se však předpokládalo, že se děti již s Komenským alespoň okrajově setkaly.

Metody pro upevnění nových poznatků. Pro snazší zapamatování nově získaných poznatků se doporučuje příště do projektu zařadit více paměť aktivujících činností. Děti by mohly dostat krátký text, který by poutavou formou (například vyprávěním) shrnoval nové znalosti. Děti by pak dostaly pracovní list s otázkami, které by zkoumaly jednak to, zda děti danému textu rozuměly (čtení s porozuměním), a samozřejmě také to, zda si tyto informace zapamatovaly.

Úroveň čtení s porozuměním by se dala zjistit také tak, že k vyprávění by děti dostaly tři nebo čtyři různé ilustrace, avšak pouze jedna by souvisela s daným textem. Děti by měly za úkol určit, o kterou se jedná.

Práce ve skupinách. Pro tento projekt by bylo příhodnější, kdyby skupiny dětí byly již vytvořené a zažité; některé části projektového dne by pak bylo možno připravit jako soutěžní disciplíny. Při náhodném rozdělení do skupin by však bylo na místě spíše předpokládat, že děti patřící do skupiny společně s jedním nebo více integrovanými žáky by tento fakt mohly pokládat za znevýhodňující a na straně druhé integrovaní žáci by se mohli cítit ještě více „na přítěž“. Pokud by se však ani příště nedalo počítat s předem vytvořenými skupinkami, bylo by dobré zařadit nějakou s tématem související hru, při které by se vztahy mezi dětmi mohly upevnit.

Závěrem. I když mohlo být mnoho věcí lépe promyšleno a dotaženo do konce, celkově se dá říci, že projekt svého cíle dostal. Naplněním autorčina skrytého cíle by však bylo, kdyby děti, které se účastnily projektu, získaly v budoucnu k tomuto tématu kladný vztah a chuť dozvědět se více o Janu Amosi Komenském a jeho díle.

Dotazník - písemné odpovědi dětí jsou zaznamenány v tabulce č. 3:

Otázka: Co se ti vybaví, když se řekne Jan Amos Komenský?	
Odpověď na začátku projektu Dotazník I.	Odpověď na konci projektu Dotazník II.

1.	Nevím.	Učitel. Chtěl, aby do školy chodili kluci i holky. Chtěl, aby nebyly tělesné tresty.
2.	Nevím nic.	Žil na jižní Moravě. Do školy mohli chodit jenom kluci. Chtěl, aby chodily i holky. Ve škole měli lavice, které vypadaly jako z kostela.
3.	Nic nevím.	Jan Amos Komenský chtěl, aby ve škole nebyly tělesné tresty.
4.	Nevím.	Jan Amos Komenský byl učitel. Chtěl, aby ve škole nebyly tělesné tresty.
5.	Nevím.	?
6.	Učitel. Je na 200 Kč.	Chtěl, aby děti nedostávaly fyzické tresty. Byl učitelem národů. Chtěl, aby do školy chodily i dívky.
7.	Jan Amos Komenský je učitel národa.	Jan Amos Komenský tvořil nové učebnice s obrázky. V jeho době byli učitelé velmi zlí. (Bili děti rákoskami.) Ve třídách byla malá okna. Matka a otec mu zemřeli ve dvanácti letech.
8.	Jan Amos Komenský byl učitel národů.	Jan Amos Komenský chtěl, aby se ve škole nedělaly tělesné tresty a chtěl, aby do školy chodily i dívky. Byl učitel národů.
9.	Viděl jsem ho na pomníku.	Ve škole děti dostávaly rákoskou. Zpívala se stará hudba. Jan Amos Komenský chtěl, aby učitelé nebili děti rákoskou, ale aby na ně byli hodní. Ve školách se učilo latinsky. V muzeu můžeme vidět, jak vypadaly rákosky.
10.	Zapomněl.	Chtěl, aby učitelé byli hodní na děti. Byl to učitel. Chtěl, aby děti byly vzdělané. A aby pracovali.
11.	Učitel.	Chtěl, aby děti nedostávaly na holou. Byl

		učitel.
12.	Komenský žil před mnoha lety a byl slavným učitelem.	Významný učitel. Vytvořil učebnice, které dětem hodně pomohly – obrázky. Chtěl, aby se děti do 12 let naučily česky. Učil v češtině. Třídy byly tmavé, měly jen denní světlo.
13.	Zapomněla.	Učitelé byli zlí a přísní. Byli děti rákoskami. Vytvořil nové učebnice s obrázky.
14.	Byl učitel národů. Byl na dvoustovce.	Děti se musely učit latinsky. Měly přísné učitele. Když děti zlobily, seděly v oslovské lavici. Neměly moc hezkou třídu. Byl učitel.

Tab. 3. Každý řádek tabulky zachycuje vždy odpověď jednoho žáka. V levém sloupci jsou zachyceny odpovědi na začátku projektu, v pravém sloupci odpovědi na konci projektu.

3.2. Úvod k dotazníkovému šetření

Zadání dotazníku: Bratrská škola – církevní základní škola

Datum zadání: 5. – 12. 6. 2009

Respondenti: pedagogičtí pracovníci Bratrské základní školy v Praze, rodiče žáků té samé školy

Cíle dotazníku:

Učitelé. Cílem dotazníku bylo zjistit, zda učitelé vnímají rozdíl v zaměření a fungování mezi školou církevní (zejména dle zkušeností s Bratrskou školou v Praze) a školou necírkevní. Pokud mají za sebou praxi na necírkevní škole a rozdíl vnímají, potom v čem podle nich tento rozdíl spočívá (zejména v oblasti samotného fungování školy, spolupráce s rodiči a vlivu rodinné křesťanské výchovy v kolektivu dětí ve třídě). Za předpokladu, že na církevní škole by se děti měly hlouběji setkat s Janem Amosem Komenským, byli učitelé tázáni, v jakých okruzích učiva je toto téma zařazeno a jaké myšlenky Komenského sami učitelé zastávají.

Rodiče. Cílem dotazníku rozdaného rodičům bylo zjistit, jaký motiv je vedl k tomu, aby své dítě zapsali na tuto církevní školu, zda vnímají rozdíly mezi touto školou a jinými (necírkevními) školami, v čem by rádi zaznamenali zlepšení, jaké jsou jejich zkušenosti s touto školou a zda by volbu zapsat své dítě na tuto školu zopakovali. I rodiče měli možnost se vyjádřit k tomu, jaké Komenského myšlenky by měly být v dnešním (konkrétně evangelickém) školství uplatňovány.

Dotazníky pro obě skupiny respondentů byly koncipovány jako anonymní.

Mezi učiteli bylo distribuováno celkem 8 dotazníků, mezi rodiče celkem 47 dotazníků. Obě skupiny měly na vyplnění jeden týden. V případě rodičů bylo využito jejich přítomnosti na třídních schůzkách, přesto však byla návratnost dotazníků z jejich strany poměrně nízká (8 ks = 17 %)

Vzhledem k malému vzorku respondentů a nízké návratnosti dotazníků ze strany rodičů si vyhodnocováním odpovědí nelze činit nárok na zobecnění. Výsledky dotazníku by však mohly posloužit jako sonda přinášející dílčí informace z oblasti této problematiky.

3.3. Výsledky dotazníkového šetření – rodiče

Informace o respondentech

Pohlaví

Muži	2
Zeny	6

Tab. 4.

Z tabulky č. 4 by bylo možné odvodit, že dotazníkového šetření se bylo ochotno zúčastnit více žen než mužů; tento fakt však může spíše poukázat na skutečnost, že s pracovníky školy jsou více v kontaktu matky než otcové dětí, a proto se dotazníky dostaly do rukou spíše ženám.

Věk

Do 35 let	2
Od 36 do 45 let	6

Tab. 5.

Dotazník byl distribuován mezi rodiče dětí ze všech pěti ročníků.

Ukončené vzdělání

SS	5
VS	3

Tab. 6.

Sumarizace a zhodnocení jednotlivých položek dotazníku

1. Co Vás vedlo k tomu, že jste své dítě přihlásili na církevní základní školu?

Reference, doporučení od známých.	3
Uplatňování křesťanských zásad na škole.	3
Škola je malá – rodinného typu.	2

Tab. 7.

Jeden respondent navíc uvedl, že pro něj není rozhodující, že zřizovatelem školy je církev.

2. Nacházíte zásadní rozdíly mezi touto školou a necírkevními základními školami? (Prosím, rozepište.)

Menší kolektiv, osobní přístup učitelů.	5
Nenachází zásadní rozdíly.	3

Tab. 8.

Spíše než očekávané vyzdvižení křesťanského nasměrování školy rodiče vidí odlišnost v tom, že tato škola je schopna nabídnout osobní přístup učitele k žákovi díky menšímu kolektivu dětí. Jako více překvapivý se však jeví fakt, že někteří nenachází vůbec žádné zásadní rozdíly.

Položením tabulek 6 a 7 vedle sebe je možné odvodit, že tři rodiče si sice slibovali při volbě školy uplatňování křesťanských zásad, v tabulce č. 8 však odpověď typu „Uplatňují se zde křesťanské zásady“ atp. chybí. Zdá se, že rodiče možná byli původně motivováni představou křesťanského založení školy, když však skutečnost představě neodpovídala, potom své rozhodnutí ospravedlnili tím, že pro malý kolektiv je možné se dětem více věnovat individuálně.

3. V čem byste rádi zaznamenali zlepšení?

Organizace a provoz školy.	3
Zredukování počtu integrovaných dětí.	2
Zlepšení vztahů mezi učiteli a dětmi i vztahů mezi dětmi navzájem.	2
Preferování křesťansky založených vyučujících.	1

Tab. 9.

Příčnu slabší organizace a provozu školy rodiče vidí v nedostatku financí. Dva rodiče se však svou odpovědí shodují na tom, že zařazením velkého počtu integrovaných dětí v poměru k dětem speciální přístup nevyžadujícím je výuka značně zkomplikována. Pouze jeden z respondentů uvedl, že preferuje křesťansky založené učitele. Dva rodiče cítí napětí ve vztazích jak mezi učiteli a žáky, tak mezi žáky navzájem.

4. Jaké jsou Vaše zkušenosti s touto školou?

Dobré.	4
Různé (dobré i špatné zároveň – v rámci jedné odpovědi).	4

Tab. 10.

Mezi záporné zkušenosti respondentů patří zejména velké personální změny, rozdíl mezi plány a realitou, počet integrovaných žáků a rozkol v kolektivu učitelů. Výsledky v tabulce ukazují, že pouze polovina dotázaných má se školou dobré zkušenosti.

5. Jaké Komenského myšlenky by podle vás měly být v současném evangelickém školství uplatňovány?

Škola hrou.	4
Národe český, vrať se ke Kristu a važ si Božího slova ve svém jazyce.	1
Láska a úcta k dětem.	1
Vyzdvihování ctností.	1
(Bez odpovědi.)	1

Tab. 11.

V případě respondentů, kteří by v duchu Komenského uplatňovali školu hrou, je na místě se domnívat, že se jedná spíše o mylné pochopení Komenského role hry ve výuce. (Blíže je vysvětleno v kapitole 2.3., s. 37)

6. Pokud byste znovu stáli před rozhodnutím, zda své (další) dítě zapsat do této školy, zopakovali byste svoji předchozí volbu?

Ano.	4
Ne.	2
Nevím.	2

Tab. 12.

Pouze čtyři rodiče jsou přesvědčeni o tom, že by své dítě opět zapsali do této školy.

Závěr

Přesto (anebo právě proto) že se dotazníkového šetření zúčastnil poměrně malý počet respondentů, jsou pro tuto práci jejich odpovědi cenné.

Z odpovědí vyplývá, že představy rodičů se mnohdy od skutečnosti liší. Někteří rodiče však podle výsledku dotazníkového šetření nejsou nositeli křesťanské tradice. I když v dotazníku otázka zjišťující věrovyznání rodičů položena nebyla, z odpovědí vyplývá, že někteří rodiče věřící jsou a někteří ne. Otázkou zůstává, zda ideu této církevní školy nepoškozují právě rozdílné představy rodičů o stylu výchovy a vzdělání. Pokud totiž škola (a církevní škola zvláště) nemá jasnou identitu, potom hrozí velké nebezpečí, že bude zmítána mezi dvěma krajnostmi, a to mezi představami rodičů věřících, kteří navíc s největší pravděpodobností pochází z různých církví, a

představami rodičů nevěřících, kterým jsou křesťanské hodnoty možná sympatické, ale v jejich životě výrazně uplatňovány být nemusí. Dojde-li pak na uplatňování těchto hodnot ve spojitosti s výchovou a vzděláním jejich dětí na půdě školy, dá se očekávat, že se rodiče proti tomu postaví, protože své dítě na tuto školu zapsali spíše z důvodu menšího kolektivu a slovo „církevní“ v názvu školy nepovažovali za podstatné.

Potom se však nabízí další otázka – do jaké míry má vedení školy brát ohled na připomínky rodičů. Do jisté míry určitě, vždyť na škole jsou vzdělávány také jejich děti. V této souvislosti je však nutné připomenout, že existenčně je ZŠ Bratrská coby soukromá škola vydržována mimo jiné školným vybíráním od rodičů. Z toho lze vyvodit, že finanční závislost na rodičích žáků může správě školy poněkud svazovat ruce.

Závěrem by bylo na místě připomenout, že složení žáků (a tím i rodičů ovlivňujících fungování školy) se každý rok obměňuje, tradice školy by však měla zůstat zachována. Jsou-li však tradice a zaměření rodin žáků odlišné od tradice a zaměření školy, potom dochází k dvojímu formování, které má za následek buď to, že se jedna forma podřídí druhé, nebo naopak to, že je na dítě vyvíjen dvojí tlak.

3.4. Výsledky dotazníkového šetření – učitelé

Informace o respondentech

Pohlaví

Ženy	8
Muži	0

Tab. 13.

Kolektiv pedagogů na škole je tvořen převážně ženami, pouze ve školní družině pracuje jeden vychovatel, ten však nebyl do dotazníkového šetření zahrnut pro nedostupnost v době zadání.

Věk

Do 35 let	2
Od 36 do 45 let	3
Nad 45 let	2
(Bez odpovědi.)	1

Tab. 14.

Délka pedagogické praxe

Od 1 do 5 let	2
Od 8 do 12 let	3
Od 13 do 17 let	2
Nad 25 let	1

Tab. 15.

Na škole jsou zastoupeni jak učitelé s pedagogickou praxí kratší, tak i učitelé s pedagogickou praxí delší.

Délka pedagogické praxe na Bratrské škole

Od 1 do 2 let	6
7 let	1
12 let	1

Tab. 16.

Po výrazných personálních změnách, které proběhly na škole v nedávné době, tvoří velkou část učitelského sboru ti, kdo zde učí teprve prvním nebo druhým rokem.

Vyznání

Praktikující křesťan	4
Nevěřící	4

Tab. 17.

V nabídce byla také možnost „jiného vyznání“. Poměr učitelů věřících a nevěřících je poněkud překvapivý.

Sumarizace a zhodnocení jednotlivých položek dotazníku

1. Učila jste na jiné základní škole před tím, než jste nastoupili na tuto školu? Pokud ano, jakého zaměření byla tato škola?

Běžná státní ZS.	4
Církevní ZS (pouze suplování).	1
Neučila.	3

Tab. 18.

Tato tabulka vypovídá o různosti pedagogické praxe respondentů, ne o její délce.

2. Pokud máte praxi z necírkevní školy, jak vnímáte odlišnost Vaší práce na škole církevní a škole necírkevní?

Nemám praxi, nemohu porovnat.	4
Mohu přistupovat k dětem více individuálně.	2
Nevnímám odlišnosti.	1
(Bez odpovědi.)	1

Tab. 19.

Z odpovědi: „Mohu přistupovat k dětem více individuálně.“ vyplývá, že tito dva respondenti vnímají odlišnost jejich práce na církevní škole od práce na školách necírkevních zřejmě pouze v tom, že mohou k dětem přistupovat individuálně.

Respondent, jenž nevnímá odlišnosti, doplnil, že „všude jsou děti stejně nevychované.“

3. Liší se spolupráce s rodiči věřícími od spolupráce s rodiči nevěřícími? Pokud ano, jak?

Neliší.	4
Ano, věřící rodiče jeví větší zájem o své dítě	2
Ano, věřící rodiče berou školu více za „svou“.	1
Ano, ve spolupráci s věřícími se projevuje shoda v našich hodnotách.	1

Tab. 20.

Nečekaným poznatkem je fakt, že to, zda jsou učitelé věřící, nemá zásadní vliv na hodnocení spolupráce s věřícími rodiči dle přihlédnutí k údajům v položce týkající se vyznání (ne však zde v tabulce č. 17, ale přímo ve vyplněných dotaznících).

4. Vnímáte ve vaší třídě rozdíly zaměření dětí z rodin věřících a dětí z rodin nevěřících? (Pokud ano, prosím, rozepište.)

Ne.	4
Ano, děti věřící mají jasnější názory a postoje.	1
Ano, věřící rodiny nechávají vše vyší moci či osudu (přístup ke školním povinnostem).	1
Ano, u věřících dětí se projevuje hodnotová orientace jejich rodiny, mají pozitivnější myšlení, lépe se včleňují do kolektivu.	1
(Bez odpovědi.)	1

Tab. 21

Odpověď v pravém slova smyslu kladná, jež byla očekávána v hojnějším zastoupení, se dostavila pouze u dvou respondentů. Otázkou je, zda v očích respondentů s odpovědí „Ne“ není možné rozdíly vyzorovat, protože nevěřící děti se asimilovaly v kolektivu dětí věřících, nebo protože se věřící děti asimilovaly v kolektivu dětí nevěřících. Další variantou by mohlo být, že daní učitelé se na tyto rozdíly nezaměřují.

5. V jakém učivu (v jakých tematických okruzích) se děti seznamují s osobností Jana Amose Komenského a jakým způsobem?

Vlastivěda; významná osobnost dějin.	2
Učivo pro 4. ročník.	2
Prvouka; v tématech: Škola, Rodina, Vztahy se spolužáky a učiteli, Společnost.	1
v ŠD při různých příležitostech (např. projektový den zaměřený na správnou životosprávu).	1
(Bez odpovědi.)	2

Tab. 22.

Pouze jeden respondent zařazuje seznámení s osobností Komenského již v prvouce (ta se zde vyučuje v 1., 2. a 3. ročníku), další dva respondenti až v blíže určeném učivu pro 4. ročník a další dva v učivu vlastivědy; není však jasné v kterém ročníku, protože vlastivěda se zde vyučuje ve 4. i 5. ročníku.

6. Předpokládá se, že myšlenky Jana Amose Komenského by se měly promítat ve výuce na církevní základní škole. Které myšlenky by zde podle Vás měly být realizovány v první řadě?

Zásada názornosti.	2
Náboženská výchova, vzdělání pro všechny.	2
Jeho pojetí pedagogických cílů.	1
(Bez odpovědi.)	3

Tab. 23.

Z odpovědí v tabulce č. 23 vyplývá, že tři z pěti učitelů Bratrské ZŠ považují Komenského spíše za člověka, který definoval dnes obecně platné pedagogické zásady, než za významného zakladatele křesťanské pedagogiky.

Závěr

Navzdory předpokladům bylo prostřednictvím tohoto dotazníku zjištěno, že polovina učitelů působících na této škole jsou lidé nevěřící, kteří se pouze více či méně hlásí ke křesťanským hodnotám. Tento fakt nutně ovlivňuje celkové směřování školy a zastánce církevního školství možná přivede k otázce, zda je tato škola nyní ve stádiu, kdy se potýká se sekularizací, nebo již na tento stav rezignovala a křesťanské hodnoty pokládá pouze za svůj doplněk.

Na druhé straně je třeba zohlednit i fakt, že škola v nedávné minulosti prošla velkými personálními změnami a pouze dva z osmi respondentů působí na této škole více než šest let, kdežto zbývajících šest zde učí teprve prvním nebo druhým rokem. Avšak nahlédnutím „do zákulisí“ této školy, navíc v době její „velké zkoušky“ – totiž školní inspekce, která rozhodovala o dalším fungování školy, bylo očividné, že mnozí z učitelského sboru i těch, kdo se výraznějším způsobem podílí na chodu školy, se snaží

ze všech svých lidských sil, aby škola obstála, a to bez ohledu na to, zda jsou věřící nebo ne.

4. Závěr diplomové práce

V závěru práce jsou opět předloženy cíle a hypotézy práce.

Cílem práce bylo zmapovat (doložit) Komenského myšlenky v současném českém evangelickém školství.

Potvrzení hypotéz je následující:

Hypotéza č. 1. *Lze předpokládat, že Komenský jako nejznámější pedagogický autor, sám člen protestantské církve, bude v českém protestantském školství výrazně uplatňován.* Potvrzení či vyvrácení této hypotézy se očekávalo zejména zrealizováním projektu a dotazníkovým šetřením. Z výsledků obou metod však lze vyvodit, že Komenský je sice považován za osobnost, jež se výrazně zasadila o rozvoj školství, avšak ani církevní škola, od níž by se očekávalo, že právě ona bude navazovat na tradici bratrského školství, se výrazným uplatňováním duchovního odkazu Komenského nevyznačuje.

Hypotéza č. 2. *Toto uplatnění se bude projevovat na úrovni metod, na využití didaktických zásad a na úrovni paralelismu mezi věcným a jazykovým vyučováním.* Komenského metody jsou dnes obecně pokládány za platné a mající své nezastupitelné místo při vyučování, stejně jako didaktické zásady a paralelismus mezi věcným a jazykovým vyučováním. Uplatňování metod, didaktických zásad i přiřazování konkrétních věcí k jejich slovnímu pojmenování se projevuje i ve výuce na Bratrské škole v Praze. Výrazný rozdíl mezi školstvím církevním (evangelickým) a školstvím necírkevním se zde však nejeví.

Hypotéza č. 3. *Žáci mladšího školního věku jsou schopni formulovat základní Komenského myšlenky týkající se školy.* Žáci mladšího školního věku se s osobností Jana Amose Komenského setkávají většinou až v učivu čtvrtého ročníku. Projekt zrealizovaný s žáky druhé třídy evangelické základní školy ukázal, že míra do té doby osvojených poznatků o osobnosti Komenského není většinou ovlivněna učební látkou,

s kterou se děti měly možnost setkat v rámci vyučování. Cílem projektu však bylo tyto poznatky ujednotit, obohatit a prohloubit.

V tomto tématu je položena výzva i nadále zkoumat Komenského odkaz a zejména jeho uplatnění nejen v oblasti školství, ale v širší sféře celé společnosti.

Komenský byl člověk, který neupínal své snažení pouze k pozemským cílům, což výrazně ovlivnilo jeho tvorbu; tento fakt je potvrzen překonáním mnoha nesnází, jež ho provázely celý život. Komenského nelze odtrhnout od věroučné roviny, protože potom by bylo znemožněno plné pochopení a přijetí jeho díla.

Komenského přínos by neměl být pouze předmětem zkoumání vědců na poli historie, pedagogiky, teologie a filosofie, ale – jak by si Komenský jistě sám přál – jeho poznatky by měly být uváděny do školní praxe učitelů. Ti by je měli uplatňovat ve prospěch dětí. Tím by působili na celou společnost, aby bylo každému umožněno poznat pravý význam lidství a smysl života na zemi v Komenského pojetí.

KOMENSKÝ, J.A. *Informační školy matet-let*. In *Vybrané spisy Komenského*. Sv. 1. Praha: SPN, 1958, s. 283–346.

KOMENSKÝ, J.A. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha, 1687.

KOMENSKÝ, J.A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. 3. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0218-0.

KOMENSKÝ, J.A. *Orbís sensuatus pictus*. Praha, 1941.

KOMENSKÝ, J.A. *Velká didaktika*. In *Vybrané spisy Komenského*, sv. 1. Praha: SPN, 1958, s. 41–281.

KUBŮ, N. *České země v době renesance*. Praha: Albatros, 1994. ISBN 80-00-00108-X.

LNENIČKOVÁ, J. *České země v době baroka*. Praha: Albatros, 1994. ISBN 80-00-00066-0.

LNENIČKOVÁ, J. *Nový děj*. Praha: Albatros, 2005. ISBN 80-00-01783-3.

MALÝ ENCYKLOPEDIČKÝ SLOVNÍK A-Z. Praha: Academia, 1972.

MAREŠ, J., PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2007. ISBN 80-7567-416-5.

NOVÁK, J. V. a HENDRICH, J. *J. A. Komenský, jeho život a spisy*. Praha: Dědictví Komenského, 1972.

Prameny a literatura

- BIBLE KRALICKÁ. Praha : Česká biblická společnost, 2008. ISBN 978-80-85810-86-8
- ČAPKOVÁ, D. *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha : Academia, 1987.
- FUČÍKOVÁ, R. *Jan Amos Komenský: his life in pictures: Leben in Bildern*. Praha : Práh, 2008. ISBN 978-80-7252-219-4.
- GAVORA, P. *Výzkumné metody v pedagogice*. Brno : Paido, 1996. ISBN 80-85931-15-X
- HAVELKA, E. *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*. Praha : Dědictví Komenského, 1910.
- KOMENSKÝ, J.A. *Autobiografické vyznání*. In *Vybrané spisy Komenského, sv.VIII*. Praha : SPN, 1975, s. 161 – 281.
- KOMENSKÝ, J.A. *Informatorium školy mateřské*. In *Vybrané spisy Komenského. Sv. I*. Praha : SPN, 1958, s. 283 - 346.
- KOMENSKÝ, J.A. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha, 1887.
- KOMENSKÝ, J.A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Sv. 3*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.
- KOMENSKÝ, J.A. *Orbis sensualium pictus*. Praha, 1941.
- KOMENSKÝ, J.A. *Velká didaktika*. In *Vybrané spisy Komenského, sv. I*. Praha : SPN, 1958, s. 41 – 281.
- KUBŮ, N. *České země v době renesance*. Praha : Albatros, 1994. ISBN 80-00-00108-X.
- LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době baroka*. Praha : Albatros, 1994. ISBN 80-00-00066-0.
- LNĚNIČKOVÁ, J. *Svět dětí*. Praha : Albatros, 2005. ISBN 80-00-01786-5.
- MALÝ ENCYKLOPEDICKÝ SLOVNÍK A-Ž. Praha : Academia, 1972.
- MAREŠ, J., PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7367-416-5.
- NOVÁK, J. V. a HENDRICH, J. *J. A. Komenský, jeho život a spisy*. Praha : Dědictví Komenského, 1932.

POLIŠENSKÝ, J, PARÍZEK, V. *Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku*. Praha : SPN, 1987.

POLIŠENSKÝ, J. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0580-3.

ŘÍČAN, R. *Jan Amos Komenský : muž víry, lásky a naděje*. Praha : Kalich, 1971.

SKALKOVÁ, J. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. SPN : Praha 1983.

UHER, Boris: *Vyprávění o velkém učiteli*. Praha : Evangelické nakladatelství, 1990. ISBN 80-7072-096-4.

UHLÍŘOVÁ, J. *Role hry v Komenského pedagogické koncepci*. Praha : UK PedF, 2003. ISBN 80-7290-107-9.

VÁŇOVÁ, R. a kol. *Studijní texty k dějinám pedagogiky*. Praha : Pedagogická fakulta UK v Praze, 1997. ISBN 80-86039-29-3.

Veselý, Z. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha : Epoque, 2003. ISBN 80-86328-26-0

Jan Amos Komenský a jeho vztah k Bibli [online]. Praha : 2009 [citováno 18. června 2009]. Dostupné na WWW:

<http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/558685>

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 [online]. Praha : 2009 [citováno 18. června 2009]. Dostupné na WWW:

<http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html>

Přílohy

Příloha č. 1 – Seznam křesťanských základních škol na území české republiky

Příloha č. 2 – Ukázky z Komenského díla *Orbis sensualium pictus* použité při projektu

- I. Úvod
- II. Švec
- III. Škola

Příloha č. 3 – Ukázky z fotodokumentace projektu

- I. Skupina „Na dvoře“
- II. Skupina „V kuchyni“
- III. Skupina „V pokojíku“

Seznam církevních základen Řeš v České republice (k 22. 6. 2009)

Název	Adresa	Zřizovatel	webová stránka
ZŠ a MŠ Archa Petřoupsim	Petřoupsim 46, 256 01	Epifa - Občanská společnost Janotův	www.petroupsim.cz
Česká škola ZŠ Ejiřák	Křovčanská 28, Ejiřák	Česká škola Ejiřák, Ejiřák	www.eskoleji.cz
První škola v Praze	První škola 4791, 108 01	První škola v Praze	www.pvs.cz
První škola v Praze	První škola v Praze	První škola v Praze	www.pvs.cz
MŠ a ZŠ Štefánikova, Praha 2, ČE	Vlašská 1592/20, 105 00	Diakonie Českobratrské církve evangelické	www.knec.cz
MŠ a ZŠ Štefánikova, Praha 2, ČE	První škola v Praze	Diakonie Českobratrské církve evangelické	www.knec.cz
Křovčanská ZŠ a MŠ J. A. Komenského	Křovčanská 1182/6, 460 01	Společnost bratrství, Liberec	www.knec.cz
Křovčanská ZŠ a MŠ J. A. Komenského	Liberec, Křovčanská 1182/6	Společnost bratrství, Liberec	www.knec.cz
Epifa ZŠ a MŠ	Kačířova 474, 309 01, Nová Páka	Společnost bratrství, Nová Páka	www.epifa.cz
Epifa ZŠ a MŠ	Páka	Společnost bratrství, Nová Páka	www.epifa.cz
Církevní ZŠ Kroměříž	Veľké náměstí 106-48, 767 01 Kroměříž	Římskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zs-cirkev.cz
Církevní ZŠ Veselí nad Moravou	Park, Part. Bezdružice 697, 695 01	Římskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zsveseli.cz
Církevní ZŠ Zlín	Veselí nad Moravou	Římskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zs-cirkev.cz
Církevní ZŠ Zlín	Česká 478/1, 760 05 Zlín	Římskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zs-cirkev.cz

Seznam církevních základních škol v České republice (k 22. 6. 2009)

Název	Adresa	Zřizovatel	Webové stránky
ZS a MS Archa Petroupim	Petroupim 49, 256 01	Církev československá husitská - Pražská diecéze	www.skolaarcha.org
Křesťanská ZS Elijáš	Křesťanská ZS Elijáš Předškolní 419/1, 148 00 Praha-Kunratice	České sdružení Církve adventistů sedmého dne	www.zselijas.cz
MS a ZS speciální Diakonie CCE Praha 5	Vlachova 1502/20, 155 00 Praha-Stodůlky	Diakonie Českobratrské církve evangelické	-
Křesťanská ZS a MS J. A. Komenského	Růžodolská 118/26, 460 01 Liberec XI-Růžodol I	Jednota bratrská, Liberec	www.kzmsjak.cz
Brána, ZS a MS	Kollárova 456, 509 01 Nová Paka	Jednota bratrská, Nová Paka	www.jbnp.cz/brana.html
Církevní ZS Kroměříž	Velké náměstí 106/49, 767 01 Kroměříž	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.czs-km.cz
Církevní ZS Veselí nad Moravou	Park Petra Bezruče 697, 698 01 Veselí nad Moravou	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zsveseli.cz
Církevní ZŠ Zlín	Česká 4787, 760 05 Zlín	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.sweb.cz/czs.zlin

Název	Adresa	Zřizovatel	Webové stránky
Katolická základní škola v Uherském Brodě	Jirchářská 823, 688 01 Uherský Brod	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.kzsub.cz
ZS Salvátor Valašské Meziříčí	Králova 380, 757 01 Valašské Meziříčí	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství olomoucké	www.zs-salvator.cz
Církevní ZS a MS logopedická Don Bosco	Dolákova 555/1, Praha-Bohnice	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství pražské	www.donbosco.cz
Veselá škola církevní základní a umělecká Praha	Soukenická 1088/10, 110 00 Praha-Nové Město	Rímskokatolická církev - Arcibiskupství pražské	www.veselaskola.cz
Církevní ZS sv. Ludmily	Zámecká 57, 747 41 Hradec nad Moravicí	Rímskokatolická církev - Biskupství ostravsko-opavské	www.czs.proit.cz
Křesťanská ZS Jihlava	náměstí Svobody 1369/3, 586 01 Jihlava	Rímskokatolická církev - Biskupství brněnské	www.kzs.ji.cz
Církevní ZS Borohrádek	Nádražní 233, 517 24 Borohrádek	Rímskokatolická církev - Biskupství královéhradecké	www.czsborohradek.unas.cz
ZŠ a MŠ Jana Pavla II., Hradec Králové	Na Hradě 90/2, 500 03 Hradec Králové	Rímskokatolická církev - Biskupství královéhradecké	www.czshk.cz
Katolická ZS majora Rudolfa Háška	Saskova 2080/34, 466 01 Jablonec nad Nisou	Rímskokatolická církev - Biskupství litoměřické	www.zks.r.haska.sweb.cz

Název	Adresa	Zřizovatel	Webové stránky
ZS svaté Zdislavy Kopřivnice	Stefánikova 117/29, 742 21 Kopřivnice	Římskokatolická církev - Biskupství ostravsko-opavské	www.edunet.cz/skoly/zdislava
Církevní ZS a MS Přemysla Pittra Ostrava	Jungmannova 349/3, 702 00 Ostrava-Přívoz	Římskokatolická církev - Biskupství ostravsko-opavské	http://www.czsms.cz
Křesťanská ZS Nativity	Potoční 51, 405 02 Děčín XXXI-Křešice	Římskokatolická církev - Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova	www.nativity.cz
Biskupské gymnázium J. N. Neumanna a Církevní ZS	Rudolfovská tř. 1982/23, 370 01 České Budějovice	Římskokatolická církev - Českobudějovické biskupství	www.bigy-cb.cz/czs
ZS sv. Voršily, Praha 1	Ostrovni 2070/9, 110 00 Praha- Nové Město	Římskokatolická církev - Českomoravská provincie Římské unie řádu sv. Voršily	http://www.volny.cz/zcs.ostrovni
Základní škola sv. Voršily v Olomouci	Aksamitova 707/6, 779 00 Olomouc	Římskokatolická církev - Českomoravská provincie Římské unie řádu svaté Voršily, Praha	www.zcsol.cz
Církevní ZS Orbis-pictus, spol. s r.o.	Budějovická 825, 390 02 Tábor	Římskokatolická církev - Římskokatolická farnost Tábor	www.orbiska.cz
Cyrilometodějská církevní ZS Brno	Lerchova 344/65, 602 00 Brno- Stránice	Římskokatolická církev - Sestry sv. Cyrila a Metoděje	www.cmczs.org

Název	Adresa	Zřizovatel	Webové stránky
ZS Maltézských rytířů, Kladno	Školská 349, 272 01 Kladno-Kročehlavy	Římskokatolická církev - Suverénní řád maltézských rytířů	www.czskladno.info
Církevní ZS a MS Krnov	SPC N 454/54, 794 01 Krnov-Pod Cvilínem	Slezská církev evangelická augsburského vyznání	www.specialniskolakrnov.cz
Církevní ZS a MS Třinec	Kaštanová 412, 739 61 Třinec-Dolní Lištná	Slezská církev evangelická augsburského vyznání	www.zcstrinec.cz
Bratrská škola – církevní základní škola	Rajská 300/3, 170 00 Praha-Holešovice	Synodní rada Českobratrské církve evangelické	www.bratraska.cz

Úvod.

Invitatio.

Einleitung.

Učitel. Pojď sem,
dítě, [býti,
uč se moudrým
Dítě. Co jest
moudrým býti?
Uč. Vše,
co potřebné jest,
dobře znáti,
dobře dělati,
dobře vysloviti.
D. Kdo mne
tomu naučí.
Uč. Já,
s pomocí Boží.

M. Veni, Puer!
disc Sapere.
P. Quid hoc est,
Sapere?
M. Omnia,
quae necessaria,
rectè intelligere,
rectè agere,
rectè eloqui.
P. Quis me
hoc docebit?
M. Ego,
cum Deo.

L. Komm her. Knab!
lerne Weißheit.
S. Was ist das,
Weißheit?
L. Alles,
was nöhtig ist,
recht verstchen,
recht thun,
recht ausreden.
S. Wer wird mich
das lehren?
L. Ich,
mit Gott.

<i>D.</i> Jakým způsobem?	<i>P.</i> Quomodo?	<i>S.</i> Welcher gestalt?
<i>Už.</i> Provedu tebe všudy, ukáží tobě všecko, pojmenuji tobě všecko.	<i>M.</i> Ducam te, per omnia, ostendam tibi omnia, nominabo tibi omnia.	<i>I.</i> Ich will dich führen durch alle Dinge, ich will dir zeigen alles, ich will dir benennen alles.
<i>D.</i> Ejhle, zde jsem! veď mě ve jménu Páně.	<i>P.</i> En adsum! duc me, in nomine Dei.	<i>S.</i> Sehet, hier bin ich! führet mich, in Gottes Namen!
<i>Už.</i> Především musíš se naučiti pouhým zvukům, ze kterých složena jest řeč lidská, které zvířata umějí vytvořiti a jazyk tvůj unú napodobovati ruka tvá [vati namalovati. Potom přijdeme do světa a obhlédneme všechny věci. Tu máš živou a hlasitou abcedu.	<i>M.</i> Ante omnia, debes discere simplices Sonos, ex quibus constat Sermo humanus: quos. Animalia sciunt formare, & tua Lingua scit imitari, & tua Manus potest pingere. Postea ibimus in Mundum, & spectabimus omnia. Alphabethum vivum & vocale habes hic.	<i>L.</i> Vor allen Dingen, must du lernen die schlechten Stimmen welchen [men, besrehet die Menschliche Rede: welche, die Thiere wissen abzubilden, und deine Zunge weiß nachzumachen, und deine Hand mahlen kan. Darnach wollen wir wandern in die Welt, und beschauen alle Dinge. Hier hast du ein lebendiges und stimmbares Alfabeth.

LXII.

Švec.

Sutor.

Der Schuster.

Švec 1	Sutor 1	Der Schuster 1
dělá pomocí	conficit,	machet,
šidla 2	ope Subulae 2	vermittelt der Aale 2
a smolené dratve	& fili picati 3,	und des Pechdrats 3,
na kopytč 4 [3]	super Modulo 4,	über dem Leist 4
z kůže 5,	è Corio 5,	aus Leder 5,
(která	(quod	(welches
knejpem 6	Scalpro sutorio 6	mit der Kneipe 6
se krájí)	discinditur)	zugeschnitten wird)
sandaly (trepky)	Crepidas (Sanda-	Pantoffeln 7,
boty 8 [7]	Calceos 8 [lia] 7	Schuhe 8
(na nichžto	(in quibus	(an welchen
viděti jest	spectatur	zusehen ist
svrchu	supernè	oben
nárt,	Obstragulum,	das Oberleder,
zespod	infernè	unten
podešev	Solea,	die Sole,
a z obou stran	& utrinque	und zu beiden Seiten
klapky),	Ansae)	die Läßplein)
střevíce 9,	Ocreas 9,	Stiefeln 9
a polobotky 10.	& Perones 10.	und Halbstiefeln 10.

XCVII.

Škola.

Schola.

Die Schul.

Škola 1 jest dílna, kde se mladistvé duše k cnosti vyučují	Schola 1 est officina, in qua novelli animi ad Virtuten for- mantur; & distinguitur in Classes.	Die Schul 1 [welcher ist eine Werkstat, in die jungen Gemüter zur Tugend geformet werden; und wird abgetheilt in Classen.
a dělí se na třídy.		
Učitel 2 sedí na učitelské	Praeceptor 2, sedet in Cathedra	Der Schulmeister 2, sitzt auf dem Lehrstul 3;
žáci 4 [stolici 3, v lavicích 5.	Discipuli 4, [3; in Subselliis 5:	die Schüler 4, auf Bänken 5:
On učí, tito se učí.	ille docet, hi discunt.	jener lehret, diese lernen.
Něco se jim předpisuje křídou na tabuli 6.	Quaedam praescribuntur cretâ [illis in Tabellâ 6.	Etliches [schrieben wird ihnen vorge- mit der Kreide an der Tafel 6.
Někteří z nich sedí u stolu a píší 7, on opravuje 8 chyby.	Quidam [sam, sedent ad men- & scribunt 7: ipse, corrigit 8 Mendas.	Etliche sitzen am Tische, und schreiben 7: Er, verbässert 8 die Fehler.
Někteří stojí a odřikávají, [9. co v paměť uložili	Quidam stant, & recitant [data 9. memoriae man-	Etliche stehen, und sagen her, was sie gelernet 9.
Někteří rozprá- vějí 10 a chovají se svévolně a nedbale.	Quidam confabu- lantur 10, ac gerunt se petulantes & negligentes:	Etliche schwätzen 10 und erzeigen sich mutwillig und unfleissig:
Ti se trestají prutem 11 a metlou 12.	hi castigantur Ferula (baculo) 11 & Virgâ 12.	die werden gezüchtigt mit dem Bakel 11 und der Ruhte 12.

